

ปรีชาญาณ

พระพิฆเนศ

12/08/2565

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

คำนำ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงษาภาพ
ไตรยางยเรียงเรื่องประวัติบุคคลใจเน้อนมาก ทพมพ
เน้อเต็มโดยฉะเพาะกม เช่น พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนด้วยราชย์ ประวัตสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ก่อนเน้อผู้ดำเรจราชการ
แผ่นดิน และพระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
นครไชยศรีสุริยเดช เน้อชาติ แต่โดยมากมกทพมพแทรก
อยู่ในหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่แจกในงานบำเพ็ญกุศลตทกษณา
นุปัตานอกุศลแก่เจาของประวัติผู้ตวงตบไปแต่จ

เหตุที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงษา
ภาพ ทรงเรียงเรื่องประวัติบุคคลใจเน้อนมาก เน้อ
ควยเมอตรง ทรงดำรงค์ตำแหน่งด้ภานายกหอพระดมดสำหรับ
พระนครในรัชชกาลที่ ๖ ทรงปรารภนาจะให้หนังสือเรื่อง
ต่าง ๆ เน้อเน้อวรรณดมบคชของชาติ ได้ออกพิมพ์โฆษณาให้
แพร่หลาย จึงทรงเอาเน้อพระชระเดอกราหนังสือให้เจาภาพ

พิมพ์แจกในงานศพ และเจ้าภาพทมารับพิมพ์หนังสือหอ
 พระสมุดฯ มักทูลขอให้ทรงแต่งประวัติของผู้ตายพิมพ์
 เป็นอนุสรณ์ไว้กับหนังสือศพด้วย ถ้าทรงทราบเรื่องประวัติ
 หรือตัวผู้ตายคนเคยกับพระองค์ท่าน ก็มักทรงรับแต่งให้ตาม
 ประสงค์ จึงมีเรื่องประวัติบุคคลที่ทรงแต่งปรากฏอยู่เนือง ๆ

เรื่องประวัติบุคคลซึ่งได้มีเจ้าพระเจาบรมวงศ์เชอ กรม
 พระยาคาวราชานภาพทรงพนพนชน เป็นที่พอใจอันของคน
 ทงหลายทวไป จนถึงกับมีบางท่านที่เคยอยู่ในกรมเจ้า
 บรมวงศ์เชอพระองค์ท่านมีความเต็มใจ ได้ทูลขอให้ทรง
 แต่งเรื่องประวัติของตน ตั้งแต่เมื่อตัวเองยังมีชีวิตอยู่
 กรมหลายท่าน เช่น เจ้าพระยายมราช (บัน สุ่ม) และ
 เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เป็นต้น ซึ่งทรงรับและเคยเขียนขอ
 ผู้กษัตริย์องค์ท่านตลอดมา จนเมื่อทรงพระชนชีพพระชนษา
 ๗๐ ปี บังคองทรงแต่งเรื่องประวัติเจ้าคุณพระประยูร-
 วงศ์เป็นหนังสือตาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ อันเป็นหนังสือตายแห่ง
 พระชนมชีพของพระองค์ด้วยเหมือนกัน

(ก)

นางประไพพิศ ดันชรวิเศษ บ้านเลขที่ ๓๒๕ ถนนศรี
อามาตย์ ตรอกโรงเรียนหงส์วรนนท์ พระนคร แจ้งความ
ประสงค์มายังกรมคดีปกครองว่า เรื่องประวัตบุคคลต่าง ๆ
ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงนิพนธ์ไว้นั้น เบนหนังสือเดิมประโยชน์อันอาจเป็นคดี
ฟ้องใจแก่ผู้อ่านในการดำเนินชีวิต สัมควรรวบรวมพิมพ์
ขึ้นให้แพร่หลาย จึงขออนุญาตรวบรวมพิมพ์ขึ้นจำหน่าย
กรมคดีปกครองไม่มีความขัดข้องประการใด อนุญาตให้จัดการ
พิมพ์จำหน่ายได้ตามความประสงค์.

กรมคดีปกครอง

๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๓

สารบาญ

พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า	หน้า
เจ้ายู่หัว	๑
ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหารัษฎ์บริรักษ์	๕๔
ประวัติเจ้าพระยาภาณุวงศ์	๑๔๕
พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพร	
เขตวิเศษมณฑล	๑๖๖
ประวัติอาจารย์ (พระยาพฤตมาริบดี	
อิน โภมถาวรธนะ)	๑๘๑
พระประวัติกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส	๒๔๑
ประวัติหลวงธรรมวิมล (ถึก จิตรกถึก)	๒๕๒
ประวัติคุณพุ่ม	๒๖๑
ประวัติหลวงจักรพันธ์ (ถกษ)	๒๗๒
ประวัติคุณสุพรรณ	๒๗๖

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสที่ ๔ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^(๑) พระนางเชอ พระองค์เจาราเพยภมราภิมย ซึ่งปรากฏ

(๑) พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระเจ้าน้องเธอ ๓ พระองค์นั้น คือ

๑. พระองค์เจ้านพวงศ์ ประสูติณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ (ที่ ๖ มีนาคม) บรมเมียบ จัตุวศก จุลศักราช ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ ในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส สิ้นพระชนม์แต่ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อณ วันพุธ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ บดะระ นพศก จุลศักราช ๑๒๒๘ พ.ศ. ๒๔๑๐

๒. พระองค์เจ้าสุประดิษฐ ประสูติณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ (ที่ ๑๘ พฤษภาคม) บวอก ฉศก จุลศักราช ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ ในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นกรมหมื่นวิมลนาถนักราช สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ บจจ จัตุวศก จุลศักราช ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕

๓. เจ้าฟ้าโสมนัส ประสูติณ วันเสาร์ เดือน ๑๐ แรม ๑ ค่ำ (ที่ ๒๒ สิงหาคม) บขวด จัตุวศก จุลศักราช ๑๒๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ ในรัชกาลที่ ๔ สิ้นพระชนม์มาแต่แรกประสูติ

พระนามโดยพระเกียรติยศคือมาว่า สมเด็จพระเทพรัตนวรา
 บรมราชินี เป็น สมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์
 เด็จจุลลิมภพเมื่อ ณ วรของคาร เดือน ๓๐ แรม ๓ ค่ำ ปีฉด
 เบ็ญจศก^(๑) จุติศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๓๙๖ เทียบประคติน
 ทางสุริยคติ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน คริสต์ศักราช
 ๑๘๕๓ พระองค์มพระชนม์ชวรวรสมเด็จพระบรมราชชนนี
 ๓ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระเจ้านองนางเช เจ้าฟ้าจันทรมณฑล
 ประสูติเมื่อ ณ วรของคาร เดือน ๖ รน ๘ ค่ำ (ตรงกับวันที่
 ๘ เมษายน) ปีเถาะ ตรีศก จุติศักราช ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๓๙๘
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ ณ วรพฤษหดับ เดือน
 ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกุน เบ็ญจศก จุติศักราช ๑๒๒๕ พ.ศ.

(๑) ในปีฉด เบ็ญจศกนั้น ข้างต้นปีฝนแล้ง ครั้นเดือน๘แรม๓ค่ำ
 ข้างเือกที่ได้เป็นปฐมในรัชกาลที่ ๔ คือพระพิมลรัตนกิริณีมาถึง
 กรุงเพท ต่อมาถึงเดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 สมภพ และเมื่อใกล้วันพระราชสมภพนั้น ฝนทำให้ใหญ่ตกอยู่ ๓ วันถึงน้ำ
 นอง ตั้งแต่ต้นฝนก็ตกขริอรณ์ ต้นข้าวในนาบนันถ์พันกษัตราษ ด้วย
 เหตุนี้จึงถือกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระพิมลรัตนกิริณี เป็นศิริใน
 การพระราชพิธีพรณสาทร ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ นั้น ถ้าปีใดฝนแล้งถึงต้อง
 ทำพิธีพรณสาทรก็โปรดให้แต่งตั้งพระพิมลรัตนกิริณีด้วยเครื่องชวกรณออก
 ขึ้นแทน และให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปในการพิธีด้วย

๒๕๐๐ มาในรัชกาลที่ ๕ เสด็จพระนามพระอัฐิเป็น
 ดมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงวดีทักษิทรย์ พระองค์ ๓

๒. ดมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี
 ประสูติเมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ (ตรงกับวันที่
 ๑๕ มกราคม) ปีมะโรง อัฐศก จุฬศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ.

๒๓๘๘ ในรัชกาลที่ ๕ เสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงฯ
 แดงเดือนเบญจมาศเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ดม
 พระชนมในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒
 ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน) ปีชวด โทศก จุฬศักราช
 ๑๒๖๒ พ.ศ. ๒๕๕๓ พระองค์ ๓

๓. ดมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
 ประสูติเมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ (ตรงกับวันที่
 ๑๓ มกราคม) ปีมะแม เอกศก จุฬศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ.

๒๕๐๒ ในรัชกาลที่ ๕ เสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวง
 ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช 12/08/2565 แดงเดือนเบญจมาศเจ้าฟ้าฯ
 กรมพระภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ต่อมาในรัชกาลที่ ๖
 เดือนพระเกียรติยศเบญจมาศเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุ-
 พันธุ์วงศ์วรเดช ครั้นถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงสถาปนา

พระเกียรติยศเป็น สมเด็จพระราชบิดา บรมพงศาพิมุขฯ
เสด็จทรงศกไนรัชชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ.
๒๔๗๓ พระองค์ ๑

พระตำหนักเดิมอนเบนัดถานทพระบรมราชสมภพ และ
ที่สมเด็จพระเจ้ายู่หอดเสด็จประทับอยู่ภายใน อยู่ตรงที่สร้าง
พระที่นั่งมถสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมตเทวราชอุปถ
และท้องพระโรง กตางข้าง หองพระที่นั่งจกกรมหาปราสาท
ทุกอนน พระตำหนักนเรียกกันว่า "ตำหนักตึก" เดิม
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขนถวาย
เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีวิไลย พระบรมราชชน
นิบหตอง ครนสมเด็จพระศรีวิไลยสวรรคตแล้ว จึง
พระราชทานแด่พระเจ้าตากเชอ พระองค์เจ้าหญิงตมอม อัน
เป็นพระกนิษฐภคินรอมเจ้าจอมมารตากกับกรมหมื่นมาตยา
พทกษ ด้วยเจ้าจอมมารดาเป็นพระญาติวงศ์ของสมเด็จพระ
ศรีวิไลย ได้ทรงบำรุงเลี้ยงพระเจ้าตากเชอทั้ง ๒ พระ
องค์คนมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ครนกรมหมื่นมาตยาพทกษ
สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
กรุณาโปรดให้รับบรรดาพระโอรสธิดาซึ่ง ดอนแต่ยังทรง

12/08/2565

พระเขี้ยวทองนบนเขาไปทรงท่านบารงเดียงไว้ในพระบรม
 มหาราชวง อยุ่ที่พระตำหนักคอกกับพระองค์เจ้าอมมโดย
 มาก แต่สมเด็จพระบรมราชชนนของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ ๕ นั้น พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าบุตร ทรงรับ
 ท่านบารงออกชนนหนึ่ง ด้วยพระองค์เจ้าบุตรเป็นพระราชธิดา
 พระองค์น้อย ได้ทรงรับหน้าท้าวบุรุษในพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชชนน ๆ จึง
 ได้เสด็จขึ้นไปช่วยทำการอุปฐากต้นของพระเดชพระคุณใน
 สมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชตงแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้
 พระราชทานพระนามว่า " ไร่เพย " เพราะถวายเป็นงานพัด
 ของพระราชธิดาย้ายมาจนต้นรัชกาลที่ ๓ มาใน
 รัชกาลที่ ๕ เมื่อใดเป็นพระนางเธอ ฯ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้เสด็จมาประทับที่
 พระตำหนักคอก และต่อมาโปรดให้สร้างพระที่นั่งสัตตา
 ภิรมย์^(๑) เป็นที่เสด็จไปประทับในบริเวณพระตำหนักน
 อก ๓

12/08/2565

(๑) พระที่นั่งสัตตาภิรมย์ชั้น ๕ รัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงสร้างวัด
 ราชบพิธ โปรดให้รื้อไปปลุกถวายเป็นต้นหน้าเจ้าอาวาส (หลังทางริม
 คลอง) ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ดมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระบรมชนกนาถมาแต่ทรงพระเยาว์ โปรดให้เสด็จอยู่
 ใกล้ติดตตพระองค์เสมอ ถึงแม่เวลาเสด็จประพาสหัวเมือง
 จะเป็นทางไกลหรือใกล้ก็โปรดให้ไปโดยเสด็จทุกครั้ง พอ
 ทรงพระเจริญชนกได้รบหน้าที่ทรงใช้สอยการงานต่างพระ-
 เนตรพระกรรณมาจนตลอดรัชชกาล ส่วนการศึกษาวชิรา
 การทรงปองนุ เมื่อดมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญ
 พระชันษาดมศอรแก่การศึกษาก็ขรมย ได้ทรงเฝ้าเรียน
 ในด้านถพระเจ้ราชวงศ์เชอ พระองค์เจ้าบุตร ซึ่งเป็น
 รัชทายาททรงรอบรูทงอักษรขรมยและโบราณราชประ-
 เพลนเบตน และทรงศึกษาวชิการต่าง ๆ ซึ่งนับถถน
 ในสมัยนั้น ว่าดมศอรแก่พระราชกุมารทกอย่าง เช่นภาษา
 มคธ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้
 พระยาปริยตธรรมชาติ (เขมม เมอบจชเป็นพระครูอนนทร
 ฐานานุกรมในพระองค์) เวดานนยงเบตนหลวงราชากรมย
 12/08/2565
 กรมราชเบตนทตยเป็นพระอาจราย เสด็จออกไปทรงศึกษา
 ทถอพระมนเทียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เบตนเวดา การยงบนไฟ ทรงศึกษาในสำนักพระยาอภัย-

ศรเพลิง (ศรี) วิชามวยปล้ำ กระบี่ กระบอง ทรง
 ศึกษาต่อหลวงมดโยชานุโยค (รุ่ง) วิชาอักษรรวม
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครอบพระราช
 ทาน แล้วโปรดให้ทรงศึกษาในสำนักหม่อมเจ้าสิงหนาท
 ในกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ต่อมา คชกรรม ทรงศึกษาใน
 สำนักสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระบำราบปรปักษ์ (ต่อเมื่อ
 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว) แต่ฉวันวิชาการรัฐา-
 ภิบาล ราชประเพณี และโบราณคดีทั้งปวงนั้น พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราโชวาท
 ผูกสอนเองตลอดมา

ถึงพระภาควรศักดิ์ จตุศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๕
 สมเด็จพระชนนทรพระประชวร สวรรคตเมื่อนวันจันทร์
 เดือน ๓๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เวदानนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญ
 พระชนมายุได้ ๘ พรรษา แทนพระองค์เจ้าดมมมกัทรง
 อุปการะทำนุบำรุงข้างฝ่ายใน แทน สมเด็จพระชนน สืบมา
 ตลอดจนถึงเวदानนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกไปประทับ
 ข้างฝ่ายหน้า พระองค์ก็เสด็จออกไปอยู่ด้วย

คำเวทนาเข้า ให้ตั้งเจ้ายิ่งพระมหาปราสาท ครั้นได้
 พระฤกษ์ได้ตั้งตั้งทรง ทรงเครื่องแถวตั้งจประทับดงก
 ในทมนทตพิธิ จึงพระศรีรัตนไตรโอรสเจ้ากรมพระ
 ขาดกษณอาณประกาศพระบรมราชโองการ มีคำประกาศ
 ดงน

คู่ภักดี พระพุทธเจ้าอันกาล เป็นอดีตภากสงวแดง
 ๒๔๐๔ พรรษา ดุคักรราช ๓๒๒๓ บัคยบันกาลดกฤตังวัจฉน
 ฌคุณมาลี กาดบัลลัษ ฉริยติลลัคักรวาร บริเฉทกาดกำหนด
 พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ ๑๑๑ พระจอม
 เกดดาเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าพระเจ้าดุกเธอ เจ้าฟ้า
 ชายพระองค์ใหญ่ เมื่อเวดาประสดีใหม่ ท่านเสนาบดี
 ทังปวงได้พร้อมกันกราบทูลขอยกย่องให้เป็นพระเจ้าดุกเธอ
 เจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณีไว้ไม่ให้
 เตือนมคูนัย แต่ยงหาได้พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึก
 พระนามไม่ 12/08/256๕ ครั้นจึงมีพระบรมราชโองการมานพระ
 บณทุรสุรตั้งหนาท ดำรัสตั้งให้เดือนเดือนพระนามพระเจ้า
 ดุกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่นั้น ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าดุกยา

เชอเจ้าฟ้า มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพย
 มหามกุฏ บุษยรัตนราชวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตร ศีรี
 วัฒนราชกุมาร ทรงน และให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มีนามกรม
 ว่า กรมหมื่นพิชมณฑลวรจักร์ตั้งภาค ได้ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐
 ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า
 ขออรารณาเทพยดาผู้มหมเหศวรสักกคองประเดวีรุ ซึ่ง
 ดัดดำรงอยู่ในภมิมพลฤษชากาศ กำนัญจนรัตนพิมานทว
 ทุกแห่งหตาเบนชาคี คือเทพยอันตรงนามสยามเทวาธิราช
 ซึ่งเป็นอชบคได้บริรักษำบำรุงกรุงเทพมหานคร อมรรัตน
 โกสินทรมหินทรายุชยาน และเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษา
 นพปดตเศวตฉัตร ศีรีรัตนราชราโชศวริย และเทพยอัน
 รักษาตนบดตงกพระที่นั่งบรมฮาดันใหญ่้อย ในพระราช
 นิเวศน์บรมมหารัถถานทุกตำบล ทรงเทพยเจอาอน ๆ ผู้
 12๓0๘256๘
 ทัพยานุภาพมหทธิฤทธิ ตั้งสถิตในภมิดำเนาแนวพฤษ
 บรรพตอากาศพิมาน ทกสถานทวพระราชอาณาจักร บรรดา
 ซึ่งมีไมตรีจตตได้ละดุงบริรักษพระบรมราชวงศันต์บมาจน

เมื่อขาดกษณฮานประกาศแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานอภิเชษฐด้วยนามพระมหาสังฆ ทรงเจมแดงจงพระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนาม และพระราชทานเครื่องยศอย่างเจ้าฟ้าต่างกรม อันเป็นพระอัครราชวโรรส ครั้นเวลาบ่ายห้าโมงเศษ และรับพระราชทานของขวัญที่พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ออกเวลา ๓ โมงเป็นเสร็จการพิธี

การพระราชพิธีพระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามเช่นนี้ ถ้าทำเต็มตำราทำพร้อมกันพร้อมทั้งตั้งธง ได้ทำเต็มตำราเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชชกาลที่ ๒ เมื่อบวช พ.ศ. ๒๓๕๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระชนมายุถึงกำหนดรับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนาม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริว่า การพิธีใหญ่สำหรับราชประเพณีที่เคยทำสืบมาแต่โบราณ คำหรับตำราค่นุ้ยหายไปเสียเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก เมื่อในรัชชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดให้สืบหาตำหรับ

คาราวาเดิม และตอบถามผู้รับแบบแผนการพระราชพิธีครั้ง
 กรุงเก่า ทรงตั้งแบบแผนราชประเพณีตลอดจนพระราช
 กำหนดกฎหมายให้ถดถอยลงอย่างเดิม ส่วนการพิธีใหญ่
 ได้ทำให้ปรากฏเป็นแบบแต่แต่ในรัชกาลที่ ๓ บางอย่าง
 เช่น ทิวพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้ทำเต็มคาวา
 เมอบมะเริง พ.ศ. ๒๓๒๘ พิธีอุปราชาภิเษก ได้ทำเต็ม
 คาวาเมอบขาด พ.ศ. ๒๓๔๘ ครั้งพระองค์ทรงรับอุปราชา
 ภิเษก พิธีได้กหนดเจ้าฟ้าได้ทำเต็มคาวาเมอบมะเริง พ.ศ.
 ๒๓๕๓ ครั้งได้กหนดเจ้าฟ้ากษัตริย์ทอดให้ทอด แต่พิธีตั้งตั้ง
 เสด็จพระนามเจ้าฟ้า เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ยังหาได้ทำไม่
 มีพระราชประสงค์จะให้ปรากฏแบบอย่างไว้สำหรับพระนคร
 จึงโปรดให้ทำพิธีตั้งตั้งเสด็จพระนามพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมอบออก พ.ศ. ๒๓๕๕ ได้ทำเต็มคาวา
 มาครั้งเดียวเท่านั้น ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐา
 เจ้าอยู่หัวพระชนมายุครบกำหนดรับพระสุพรรณบัฏเสด็จ
 พระนาม ก็ไม่ได้ทำพิธีตั้งตั้ง เป็นแต่พระราชทานพระ
 สุพรรณบัฏ ข้าพเจ้าตั้งนิษฐาว่าจะเป็นด้วยพระบาท

12/08/2565

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงดำรงเมื่อในรัชกาลที่ ๒
ทรงนงนุชได้ทำพิธีตั้งทรงเนื่องในพิธีพระราชทาน พระอัฐ-
พระรัตนัญเฉลิมพระนาม

ในพระกา พ.ศ. ๒๔๐๕ นั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวและพระเจ้าดกเชอชายหญิงออกถวายพระองค์ พระ
ชนชาติมคธจะทรงเดาเรียนความรู้นั้นตั้งจนไปได้ ทรง
พระราชดำริเห็นว่าความรู้ภาษาฝรั่งจะเป็นวิชาซึ่งจำเป็น
สำหรับราชการบ้านเมืองคือไปภายนอก จึงทรงตั้งให้ตั้ง
หากครูฝรั่งที่เมืองสิงคโปร์ ได้หญิงมาคนหนึ่ง ชื่อนาง
ติโอโนเวนซ์ เป็นครูสอนเด็กอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ รัชจะ
เข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าดกเชอ จึงโปรดให้
วาจางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อบจุ พ.ศ. ๒๔๐๕ โปรด
ให้นางติโอโนเวนซ์เข้ามาสอนที่พระที่นั่งทรงธรรม ในพระ
บรมมหาราชวัง^(๑) สอนเฉพาะเวลาดึกก่อนเจ้านายเสด็จ

(๑) พระที่นั่งองค์นี้ชำรุดหรือเสียนานแล้ว อยู่ตรงที่สวนสิวาลัย

ตรงแถว เจ้าพระยาตรีวิชัยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม เจ้า
พระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก จึ่งพระภริยาเขาไกรลาส
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำกรพระใน
พระอิสริยยศ ได้กนต์แดงตั้งมโภชต่อมอีก ๓ เวลา

ถกร ได้กนต์ใหญ่เต็มคาวราชทาดวงน นบเป็นครั้งที่ ๔
ในกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ครั้งที่ ๑ ท่าเมื่อได้กนต์เจ้าฟ้า
กฤษณาภิรมย์ ในรัชกาลที่ ๑ ครั้งที่ ๒ ท่าเมื่อได้กนต์
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ครอง
ที่ ๓ ท่าเมื่อได้กนต์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓ ไม่ได้ทำเลย ครอง
เป็นครั้งที่ ๔

ในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประชวรวันโรคร้ายในเรือรงมาหลายปี พระอาการทรุด
หนักถึงเมื่อจางงานได้กนต์คราวนี้ แต่แรกพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะรองานพระราช
พิธีได้กนต์ แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทูลขอ
ให้ตั้งงานไว้ ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นหลานเธอ ซึ่ง

พระองค์ทรงพระเมตตามาก^(๑) กราบทูลว่าถ้าตั้งงานไถ่กันนี้
ได้ พระองค์จะมีไฉนโอกาสดมโภช ด้วยเหตุนี้พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้กองมั่งงาน ไถ่กันนี้
ตามกำหนดฤกษ์ เมื่อกองมั่งงาน พระบาทสมเด็จพระปิ่น-
เกล้าเจ้าอยู่หัวมรณลงไถ่ลงมากกราบทูลว่าจะเสด็จลงมาจรด
พระกรรไกรประทานเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงทราบชยู่ว่าพระอาการเพียบคงเสด็จมาไม่ได้
แตกของตารัสตั้งให้ทอดทราษอาคันเตรียมไว้ ด้วยเกรง
พระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พอ

(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยมีพระราชดำรัส
แล้วว่า ครั้งหนึ่งเสด็จขึ้นไปเฝ้าในเวลาเมื่อประจวบนั้น พระบาทสมเด็จพระ
พระ ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยกพระหัตถ์ลูบที่พระเศียรตรัสว่า "เจ้าใหญ่นี้แหละ
จะเป็นที่พึ่งของญาติต่อไปได้" ในส่วนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเอง แม้ต่อมาจนในรัชกาลที่ ๕ ก็ยังทรงเคารพนับถือในพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจ มีความประหลาดข้อหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ยิน
พวกวงหน้าที่เคยอยู่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จนลูกเธอ
มักกล่าวกันว่า ^{12/08/๒565} พระครุยาธัทยาหัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวคล้ายกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าเคยนำ
ความข้อนั้นกราบบังคมทูลฯ มีพระราชดำรัสว่าไม่ใช่แต่พวกวงหน้า ถึง
ตุลกระหม่อมก็เคยรับสั่งว่า "พ่อใหญ่อย่างไรดูไม่เหมือนท่านที่บน" ดังนี้

เล่ารายงานถึงฉันทยพระเกล้า เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน
 แรม ๖ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวองค์สวรรคต
 การที่พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวองค์สวรรคต
 เป็นเหตุขอข้อสำคัญในเรื่องพระราชประวัติของสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสวยราชย์ ด้วยก่อนนั้นมา พระบาท
 สมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวองค์อยู่ในฐานะเป็นรัชทายาท
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงเตรียมการ
 ไว้โดยนัย เช่น โปรดให้สร้างพระราชวังนันทอุทยาน ก็
 ด้วยทรงพระราชปรารภว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมโกศ
 เจ้าอยู่หัวได้ทรงครองราชสมบัติ ถ้าพระราชโอรสธิดาของ
 พระองค์คงประทับอยู่ที่พระบรมมหาราชวังบางทีจะเกิด
 ขว้าง จึงทรงกระให้สร้างคกเป็นพระที่นั่งหมู่หนึ่งในนันท-
 อุทยาน หมายจะพระราชทานให้เป็นที่พักของสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวองค์สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าด้วยกันต่อไป และ
 โปรดให้สร้างตำหนักข้างในอีกหลายหมู่ หมู่หนึ่งหมายจะ
 พระราชทานให้เป็นที่พักของพระเจ้าลูกเธอในเจ้าจอม
 มารดาคนหนึ่งคนนั้นตน การสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระ

พระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เปิดนฐานะของสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวมาอยู่ในรัชชทายาทด้วยสมเด็จพระราชโอรส
 พระองค์ใหญ่ เพราะฉะนนั้นบรรดาการที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเตรียมไว้แต่เดิม
 ของเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอนหมด เมื่อพิจารณาเหตุตามทาง
 พระราชปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งปรากฏต่อมา ดูเหมือนควรนนั้นความที่ทรงยินยอม
 บังเกิดโดยธรรมดา ด้วยสมเด็จพระบิยราชโอรสจะเป็น
 รัชชทายาท จะได้เปรียบพระปรวตถกที่เกิดขึ้น เพราะเหตุ
 ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ แด่ด้วยพระองค์เอง
 พระชันษากว่า ๖๐ ปีเข้าเขตศตทรงพระชราแล้ว เห็นจะทรง
 พระราชดำริเป็นยุติมาแต่แรก ว่าถ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 จะทรงรับรัชชทายาทได้โดยมั่นคง จึงจะทรงมอบเวนราช
 สัมบัติพระราชทาน ถ้าหากจะไม่ทรงปกครองแผ่นดินโดยม
 คง อย่าให้ทรงครองราชสมบัติจะดีกว่า แต่ในเวลานั้นยัง
 ไม่จำเป็นจะต้องทรงสถาปนาตำแหน่งรัชชทายาท ด้วย

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยงทรงพระเยาว์ จึงเป็นแต่ทรงพระ
ราชดำริคริครของเตรียมการต่อมา โดยลำดับ

ถึงบวช พ.ศ. ๒๔๐๘ เป็นกำหนดซึ่งสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวจะทรงผนวชเป็นสามเณรตามราชประเพณี พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดการตามแบบ
เจ้าฟ้าทรงผนวช เหมือนอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวชเป็น
สามเณรในรัชกาลที่ ๒ คือ เมื่อนพฤษ เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ
มีพระราชพิธีสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย รุ่งขึ้น
ณ ฉนวนพลูทศบาล เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ให้ทรงพระยานมาศ
จากพระที่นั่งอนันตสมาคมแก่กระบวนใหญ่ ออกประตูเทวา
พิทักษ์ไปทางถนนเจริญกรุง ถนนเพ็ชฌนคร เดี่ยวกดับ
ทางถนนบำรุงเมืองเข้าประตูวัดวัดโศภิตา ประทับพลับพลา
เปิดองครของหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผดุงเศวตของทรง
และทรงไปรัชทานแล้ว เสด็จเข้าในพระอุโบสถ ทรงรับ
บรรพชาด้วยพระเจ้านวรงค์เชอกรมหมื่นบวรวิษณุ
ในท่ประชุมสงฆ์ ครนผนวชแล้ว เสด็จประทับอยู่ในพระ

อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามกินหนึ่ง เย็นฉนนพระ
 ตั้งฆ้องวงดนตรีในท้าวพระอุโบสถ รุ่งชน ณ วนศักร
 เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ เสด็จพระแฉวงทรงรถพระที่นั่งกับ
 สมเด็จพระบรมชนกนาถ มีกระบวนแห่ไปตั้งเสด็จ ณ วัด
 บวรนิเวศฯ โปรดให้เสด็จประทับอยู่ท้าวพระบันหยาทพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จประทับอยู่เมื่อดวง
 ทรงผนวช ทรงรับโอรสท้าวเจ้าเรียนพระธรรมวินัยใน
 สำนักกรมหมื่นบวรวิชัยสุนทรต่อมา และโปรดให้หลวง
 ราชภักดิ์ (ช ซึ่งภายหลังได้เป็นพระมหाराชากรมหิธร)
 เป็นพระอาจารย์ หัดทานของเทศน์มหาชาติกัณฑ์กบฏพ
 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์
 ขึ้นใหม่โดยฉะเพาะ ครั้นเดือน ๑๓ โปรดให้พระเจ้าลูกเธอ
 กรมหมื่นมหิศวร์วิดิวัตตที่๑ทรงจารึกใหญ่บุษบกกัณฑ์เทศน์
 เหมือนอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวชเป็นด้ามเงินถวายเทศน์
 กัณฑ์มัทรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยัง
 เสด็จดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎ
 บดินทรเชษฐเสด็จไปเทศน์ทองแฉวงทรงทำกระจำตึกใหญ่ถวาย

12/08/2565

บุษราคัมเทศน์^(๑) กระจาดทกรมหมันนมเหศวรศิววิลาส
 ทาครวงนมหงทัดนามชยตรงหน้าพระทนต์ทไรศิววรย์ ทำ
 เบนรูปเรือดำเกาโตเท่าดำเกาจริง ๆ จัดของไทยธรรม
 อย่างดีน้าของต่าง ๆ ซึ่งเขาออกวางขายบนปากเรือดำเกา
 เมื่เขามาจากเมืองจน ส่วนผลไม้และเครื่องอาหารแต่ง
 ประดับทำเป็นลวดลายตามลวดกลดนรขบดำดำเกา กระจาด
 ใหญ่ครวงนเป็นการครกครนใหญ่โตมาก มีเทศน์มหาชาติที่
 พระทนต์ทรงธรรม เมื่อเดือน ๓๓ ขน ๓๔ ค่ำ ในรัชชานน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่เดชฯ ประพาสหัวเมือง
 ฝายเหนือถงเมืองพิษณุโลก โปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เมื่อยังทรงผนวชเป็นสามเณรโดยเสด็จไป ในเรือพระทนต์
 ชครวราชวรเทศด้วย เสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวัน

(๑) ฐานะของกรมหมันนมเหศวรศิววิลาส เหมือนพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสองอย่าง คือเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่
 อย่าง ๑ ได้ทรงบัญชาการกรมพระคลังมหาสมบัติ (มาตั้งแต่กรมหมัน
 12/08/2565
 วิษณุภคินภารสันพระชนม์) อย่าง ๑ สันนิษฐานว่าโปรดให้เป็นผู้ทำ
 กระจาดใหญ่ด้วยข้อหลังเป็นสำคัญ เพราะได้ทรงว่ากล่าวพวกจีนเจ้าภาษี
 นาอากกร อาจหาของแปลกประหลาดแต่งกระจาดได้ง่ายกว่าผู้อื่น

พฤษหัตถ์บดเคี้ยว ๓๓ แกรมค่า ๓ ในสมัยนั้นดาเมณาทางเมือง
 เหนือยงกวาง เมอชาชนเรือพระที่นั่งอัครราชวงศเดชากรราช
 ๒ ปลดองเบนเรือไฟขนาดยาว ๓๐ วา ยังเขาปากนาเกษีย
 ชนทางดำนานเมืองพิจิตรเก่าได้ถึงเมืองพิษณุโลก แต่ชา
 กัดขนาดคดของทางคดของเวียง ที่เบนดำนานเมืองพิจิตร
 ทุกฉนวน และเมอชาเด็จชนไปนั้น เด็จประทบทอดพระ
 เนตรวัดโพธิ์ประทบข้างในดำนานเมืองพิจิตรเก่า ซึ่งเป็นของ
 พระเจ้าเด็จทรงสร้างไว้แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา กดางกันว่า
 เพราะเด็จเด็จมภพทนน เมอพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเด็จชนประพาสวัดโพธิ์ประทบข้าง อาศัยเหตุ
 ทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเบนดำนานเมืองพิจิตร จึง
 มรับตั้งให้ทรงพระราชยานต่างพระองค์ และโปรดให้ชา
 ราชการหน้าตามเด็จเหมือนกระบวนเด็จพระเจ้าดำเนิน
 ส่วนพระองค์เอง พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงพระราชดำเนินตามไปโดยลำพัง
 ทรงชาชนชาต และเมอสมโภชพระพุทธรชินราช ณ เมือง
 พิษณุโลกนั้น โปรดให้ทรงกำกับมหาเด็จซึ่งเบนพนักงาน

การมหรสพด้วย^(๑) และในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระราชดำริว่าสร้างวิหารพระเทโธ (หลวงใหญ่) ที่
ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และโปรดให้ทำคิลาจารกตติ
ไวทวารนันทน์ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือครั้งนั้น
เสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓๑
แรม ๓๑ ค่ำ เดือน ๕ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นสามเณร
ชื่อย ๖ เดือน ถึงเดือนยยขาดนจงดัดตามนวช

(๑) เหตุที่มหาดเล็กเป็นพนักงานการมหรสพสมโภชพระพุทธรูปราช
เมืองพิษณุโลกนั้น เดิมเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ เสด็จขุดคันขึ้นไปเมืองเหนือ เมื่อมีมะเส็ง พ.ศ.
๒๓๗๖ เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก ทรงพระปรารภจะสมโภชพระพุทธรูปราช
ตามราชประเพณี ครั้นนั้นเครื่องมหรสพมีแต่ตัวหนังอยู่ที่วัดพระชินราช
คนเล่นหามไม้ พวกมหาดเล็กที่โดยเสด็จไปด้วยจึงชวนกันรับเล่นหนัง
กลายเป็นการมหรสพ เมื่อเสด็จขึ้นไปครั้งหลังพวกข้าหลวงเดิมที่เคยเล่น
หนังเมื่อเสด็จครั้งแรกได้เป็นข้าราชการตามเสด็จไปหลายคน พวกนี้รับอา
สาเข้าเล่นหนังเหมือนหนหลัง ^{42/08/2565} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
ทรงอนุโมทนา และทรงพระราชดำริว่าเมื่อครั้งแรกพระองค์ทรงผนวชอยู่
ได้ทรงอำนาจการ ครั้นนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงผนวช จึงโปรดให้ทรง
อำนาจการ ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

หนึ่งในสมัยเมื่อก่อนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็น
 ด้ามเนรชน เด็ดจปรทบอยู่ที่ "พระตำหนักตก" ข้างใน
 พระบรมมหาราชวัง เวลาดังกล่าวออกมาประพาสข้างหน้า
 ประทับที่โรงช่างเผือก ซึ่งตั้งวางชนไว้ตรงรัชชกาลที่ ๒
 โรงตั้งทางด้านตะวันออก^(๒) เป็นที่ให้น้ำในกรมและผู้น
 ฆ่าแห่น ครั้นเมื่อทรงผนวชเป็นด้ามเนรทรงเวลาดาณน
 จะต้องเด็ดจออกมาประทับอยู่ข้างหน้าตามประเพณี ก็ใน
 สมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไป
 ประทับอยู่ ณ พระอภิเนาวนเวศน์ มีพระราชประสงค์จะให้
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ใกล้พระองค์เพื่อจะได้ทรง
 ฝึกหัดราชการ จึงโปรดฯ ให้แก้ไขคตงเก่าตรงรัชชกาล
 ที่ ๓ ที่ในสวนกุหลาบสร้างพระตำหนักสำหรับสมเด็จพระ-

เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๔๔ เสด็จไป
 ถึงเมืองพิษณุโลก มีการสมโภชพระพุทธชินราช ทรงรำลึกถึงความหลังที่
 กล่าวมา จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอภัยวงศ์เสด็จ
 ชุมนครราชสีมา เป็นผู้ อำนวยการมหรสพ และให้ข้าราชการกรมมหาด-
 เล็ก กรมตำรวจ และกรมทหารเรือ เล่นหนังในงานมหรสพกรมละคน

(๒) อยู่ตรงมุขกระสันตะวันออกแห่งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

เจ้าอยู่หัวประทับเมื่อดาณนวช และโปรดให้ชอทบ้าน
เจ้าพระยาพดเทพ (หง) เตรียมไว้สำหรับสร้างวงล้อมเค็จ
พระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระอนุชา ๒ พระองค์ด้วยอีกแห่ง
หนึ่ง แต่หาทนต์สร้างวงไม่ เป็นแต่โปรดให้เข้าในกรมใบ
ปลุกเรือนรักษาอยู่^(๑) จนตลอดรัชกาลที่ ๔

ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดาณนวชมาประทับอยู่ที่
พระตำหนักถ่อนกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงผูกตราราชการกวัดขันชน คือนอกจากท่งเค็จ
ไปเฝ้าและไปตามเสด็จโดยปกติ เวลากลางคืนถ้าทรงพระ-
ราชวณจณยชอราชการ หรือทรงประพฤติพระราชกรณีย
โดยด่าพง ก็มรับสั่งให้หาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าไปอยู่
ปฏิบัติประจำพระองค์ ให้ทรงฟังพระบรมราโชวาท
และพระบรมราชาธิบายในราชการและราชประเพณีต่าง ๆ

(๑) ที่แห่งนี้มีริมคลองตลาดฝั่งใต้ปลายถนนอัษฎางค์ต่อถนน
จักรเพ็ชร ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชา-
นุญาตให้ปลัดกรมอ้า ช้หลวงเดิมซึ่งได้มีพื้นที่พระอินทรเทพแล้วเลื่อน
เป็นพระยามหามนตรี และเป็นพระยาพิชัยสงครามเป็นที่สุดท้าย สร้างบ้าน
เรือนอยู่จนตลอดอายุ

เดิม เมื่ออยู่จนราวเที่ยงคืนบาง บางตกคึกกวนจน จึงได้
 เด็ดจากด้นออกมายังพระตำหนัก นอกจากงนมักโปรดให้
 เป็นผู้เชิญกระแฉับตั้งแจ่งพระราชประสงค์หรือทรงหาหรือ
 ขอร้องการไปยังเจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์ เสด็จเข้าตองเด็ค
 ข้ามไปบ้านเจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์เนื่อง ๆ

ถึงบเกาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพ
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โปรดให้เลื่อน
 กรมเจ้านายเนื่องในเขตต์พระมหาอุปราชสังวรรัตน ตาม
 ราชประเพณีเคยมาแต่รัชชกาลที่ ๓ เจ้านายซึ่งโปรด
 ให้เลื่อนกรมครั้งนั้น คือ ดมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
 มหามาตย เป็นกรมขุนบวรราชบริพาร พระองค์ ๓ พระเจ้า
 น้องยาเธอ กรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ กับพระเจ้าราช-
 วรวงศ์เธอ กรมหมื่นราชต์หอกกรม เป็นกรมขุนคองพระนาม
 เดิม และโปรดให้ดมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลื่อนพระยศ
 เป็นกรมขุนคองย ^{12/08/2565} รวมเป็น ๔ พระองค์ด้วยถน ครั้งนั้น
 พระราชดำรัสว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราช-
 ดันท์ กรมความชอบดมควรจะได้เลื่อนกรม แต่ตาม

ราชประเพณี พระเจ้าน้องยาเธอจะทรงกรมได้เพียงชั้น
 กรมหลวงเป็นสูงสุด จึงมิได้โปรดให้เลื่อน กรมหลวง
 วงศ์วชิราภรณ์ทศกษัตริย์^(๑) ส่วนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดชนพระนาม-
 กรม เป็นกรมขุนพันศักราชนาถ ด้วยทรงพระราชดำริว่า
 พระนามกรม กรมมเหศวรศิววิลาส กรมวิษณุนาถนิกาย
 พระชั้นชาไมยงน จะเบนด้วยพ้องกับนามพระเนนเจ้า
 ในไธยศาสตร์ จึงทรงเปิดชนพระนามกรม พิฆเนศวรศั-
 ตรังกาศนเดย์ ให้มีการพระราชพิธีทรงรับพระสัพพรณบุญ
 กรมขุนทพระดาหนกต์ฉวนกฤดาบเมธ ณ ฉวนอาทิตย์ เดือน ๕
 แรม ๗ ค่ำ มีคำประกาศพระบรมราชโองการ ดังนี้

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตภาคตั้งดวงแฉ่ง
 ๒๔๓๐ พรรษา ฤกษ์กวัช ๓๒๒๘ บัศยุบันกาล สัตต์ตั้งวัจจร
 ผคุณมาดี กภาพกษัตริย์มคธจักรวรร บวิเนตภาคกำหนด

(๑) ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อจะโปรดให้เลื่อน กรมสมเด็จพระเจ้า
 น้อยชายเอทัง ๒ พระองค์เป็นกรมพระ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสว่าทรงเทียบ ตามอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
 ยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์เกล้าสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า กรมหลวงอนุ-
 รัักษ์เทเวศร์ เป็นกรมพระราชวังหลัง

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลฯ พระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าดุกเฮอ
 เจ้าฟ้าชายพระองค์ใหญ่ เมื่อเวลาประสูติใหม่ ท่านเด็บบัค
 ทรงปวงได้พร้อมกันกราบทูลขอยกย่องให้เป็นพระเจ้าดุกยา-
 เรอเจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่างโบราณราชประเพณีไว้
 ไม่ให้เสื่อมศูนัย เพราะฉะนั้นเมื่อบรรดากษัตริย์ ตริศก
 ได้พระราชทาน พระอัฐพรณบัญญัติเพิ่มเติม พระนามเต็มญา
 ว่าสมเด็จพระเจ้าดุกยาเรอ เจ้าฟ้าจุฬาดงกรณ บดินทร-
 เทพยมหามกุฏ บรมยุวคณราชวรงค์ อวตมพงศ์บริพัตร
 ศิริวัฒนราชวโรวดี ดงหน้ และให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มี
 พระนามกรมว่า เจ้าฟ้าฯ กรมหมื่นพิมเณศวรสร์ตั้งกาศ
 ได้ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระ
 พระเจ้าดุกยาเรอเจ้าฟ้า บดินทร์สมเด็จพระเจ้าดุกยาเรอ
 เจ้าฟ้าจุฬาดงกรณฯลฯ ศิริวัฒนราชวโรวดีนั้น ทรง
 พระเจริญด้วยอาณาการชนได้ราชการต่าง ๆ หาดายอย่าง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชดำริ
 พร้อมกับดำริความคิดพระราชวงศ์ และท่านเด็บบัค

เห็นพร้อมกันให้เดือนพระนามกรมเป็นตั้งมีเจ้าพระเจ้าดุก-
 ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนตั้งกว่าแต่ก่อน บดินจงพระ-
 บรมราชโองการมานพระบัณฑูรตั้งหน้าท้าวตั้งให้
 เดือนพระนามกรม ตั้งมีเจ้าพระเจ้าดุกยาเธอ เจ้าฟ้าฯพา-
 ดงกรณ บดินทรเทพยมหามกุฏ บรมยุวรัตนราชวิวงศ์
 วรตมพงศ์บริพัตร ศิริวัฒนราชวโรวรด ซึ่งแต่ก่อน
 ทรงพระกรุณาโปรดให้เบนเจ้าฟ้า ฯ กรมหมื่นพิณเนศวร
 ตั้งตั้งการคั่น ให้เดือนชนเป็นตั้งมีเจ้าพระเจ้าดุกยาเธอ
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณตประชานาถ ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตาม
 พระราชกำหนดอย่างตั้งมีเจ้าพระเจ้าดุกยาเธอเจ้าฟ้าดางกรม
 ขออาราธนาเทพยดาผู้มเหศวรศักดิ์ค่อนประเสริฐ ซึ่ง
 สถิตดำรงอยู่ในภูมิพลุชอากาศกาญจนรัตนพิमानทวทุก
 แห่งหุดาเบนฮาท คือ เทพยอันทรงนามสยามเทวาธิราช
 ซึ่งเป็นขอขมาได้บริรักษ์นารุงกรุงเทพมหานคร อมรรัตน-
 โกลีนาทรมหินทรายชยาน และเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษา
 นพปดตมหาเศวตฉัตร ศิริรัตนราโชศวิชัย และเทพยอัน
 รักษารัตนบดดงก พระที่นั่งบรมราชอาสน์ใหญ่ในพระ-

12/08/2565 ๕

ราชินิกุลบรมมหาราชวังทุกตำบล ทั้งเทพยเจ้าอื่น ๆ ผู้มี
 พิษยานุภาพมหิททธิฤทธิ์ศักดิ์สิทธิ์ ตั้งสถิตในภูมิดำเนาแนว
 พฤษภบรรพตอากาศไพمان ทุกสถานทอพระราชอาณาจักร
 บรรดาซึ่งมีไมตรีจิตได้ละดงบริรักษ์ พระบรมราชวงศ์ น
 ด้บมาจนกาดบดิน จึงได้ทำนุบำรุงรักษาดมเด็จพระเจ้า-
 ลุกยาเธอพระองค์นี้ ให้ทรงพระเจริญทฤพชนมายุ พรรณ
 ด้ช พด ปฏิภาณ ศิวส์สวัสดิพัฒน์มงคล เกียรติยศอิสริย-
 ศักดิ์เดชาานุภาพทุกประการ

ท้าวราชการณของพระเจ้าพระคุณ โดย ส้ม ครอบ แก่ความ
 เป็นในพระราชตระกูลอันตั้งศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์ ขอ
 ให้พระเกียรติคุณออกอุทัยศุภปรากฏไปสู่นกาดนานเทอม

อนึ่งเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระอิสริยยศ
 เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งแล้วดั่งน

ให้ทรงตั้งเจ้ากรมเป็น ขุนพิณตประชาชนาก ถ้อยศักดิ์นา

12/08/2565

๑๐๐

ให้ทรงตั้งปลัดกรมเป็น หม่อมราชบุรุษวรวงษ์ ถอ

ศักดิ์นา ๒๐๐

ให้ทรงตั้งสมุหบัญชีเงิน หมือนอนุรักษพลตั้งชยา ถ้อ
ศักดิ์นา ๓๐๐

ให้ยศไต่รับตำแหน่งทง ๓ นายนน ทำราชการฉดของพระ
เดชพระคุณ โดยมาส่งกตต์วดีคทุกประการ เทอญ (๑)

มีเรื่องเนื่องในการเดือนกรมครน (๒) ปราบฏว่า
วนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงตั้งน
เด็จจประทับที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เม
มีพระราชดำรัสสั่งให้เตรียมการเดือนกรมแล้ว มีรับสั่งให้
หาเจ้านายทง ๕ พระองค์นั้นเข้าไปเฝ้ายังทง ไทฐานตรง
หน้าพระดงมา มีพระราชดำรัสว่าจะให้ปฏิญาณณะเพาะ
พระพักตรพระมหามณรัตนปฏิมากร ว่าเจ้านายซึ่ง
จะเป็นกรมชุน & ของคน ถ้าใครได้ครองราชสมบัติขอ
ไปไม่ทรงรังเกียจเลย เจ้านายทง ๓ พระองค์ต่างถวาย
ปฏิญาณแล้วกราบทูลว่า มิได้ทรงคิดมักใหญ่ใฝ่สูง
ดงพระหฤทัยแต่จะตั้งนอง พระเดชพระคุณช่วยท่านบำรุง
สมเด็จพระเจ้าอดิชาเออให้ไต่รับราชสมบัติสืบไป ดงน

(๑) ประกาศนึ่งค้นพบสำเนาในกรมราชเลขาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

(๒) เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงเส้าให้ทราบ

เมื่อเดือนกรกฎาคมเจ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับตำแหน่งมหาดเล็ก
ในราชการแผ่นดินต่อมา คือ ทรงบัญชาการกรมมหาดเล็ก
เหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้
โปรดให้พระองค์เอง เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอ ฯ ทรงบัญชาการกรม ๑ ทรงบัญชาการกรมทหาร
บกวงหน้า ซึ่งมาตั้งที่รับราชการวังหลวงตามประ
เพณีแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต^(๑)
กรม ๑ แต่แต่ก่อนได้โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น
มเหศวรศิววิลาศทรงบัญชาการกรมต่อมพระราชวัง กับ
กรมพระคงมหาสมบัติ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ
สิ้นพระชนม์ จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง
บัญชาการ ๒ กรมหนวดย หนึ่ง เมื่อบชชาติ พ.ศ. ๒๔๐๘
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ตั้งมอ
ธวังพระราชวังสุราษฎร์มณฑลใต้โปรดให้ตั้งมอ
ธวังพระราชวังสุราษฎร์มณฑลใต้โปรดให้ตั้งมอ

(๑) ทหารบกวงหน้ามีจำนวนประมาณ ๖๐๐ คน ส่วนทหารเรือและ
เรือรบวังหน้านั้น โปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญทรงบัญชาการ

ด้านตะวันออกออกแห่งหนึ่ง ด้วยตั้งพระราชหฤทัยว่า เมื่อ
 สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์มบูรณ์พระชันษา พอได้รั้งกิจทรง
 ผนวชเป็นภิกษุภาวระแดง จะทรงมอบเวนราชสมบัติ
 พระราชทาน ส่วนพระองค์เองนั้นจะเสด็จออกเป็น
 “พระเจ้าหลวง” (๑) และออกไปประทับอยู่ที่พระราชวัง
 สว่างรมย์ ทรงช่วยแนะนำกำกับราชการต่อไปจนตลอด
 พระชนมายุ แต่กระแต่พระราชดำริขอหาใต้ทรงเปิดเผย
 ไม้ ถึงกระนั้นก็ทราบกันอยู่ในบรรดาผู้ทรงไว้วางพระ-
 ราชหฤทัย แต่มาถึงสมัยนี้ การที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้
 เป็นรัชทายาทย่อมเป็นที่เข้าใจและเป็นที่ความนิยมของคน
 ทรงหลายโดยมาก ตลอดคนชาวต่างประเทศ เป็นแต่
 บางคนก็วิตก ด้วยเห็นว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีอำนาจ
 ยิ่งกว่าใคร ๆ ในแผ่นดินเวลานี้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว เกรงว่าจะไม่ชอบตรงต่อสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัว ๒/๐๘/๒๕๖๖ ความวิตกเช่นว่ามานี้ มีเรื่องจะยกพอเป็น

(๑) ทรงกำหนดว่า “พระพุทธเจ้าหลวง” ให้ใช้เมื่อสวรรคตแล้ว
 แต่ในเวลาเมื่อเสด็จละราชสมบัติแต่ยังดำรงพระชนม์อยู่ ให้ชื่อว่า “พระ
 เจ้าหลวง” ดังนี้

อุกาทรณ์^(๑) ตั้งในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงประชวรหนักอยู่นั้น วันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปเยี่ยม พระบาทสมเด็จพระ
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า ใครจะกราบ
 บังคมทูลความตบตักเรื่องหนึ่ง แดงครัดขมบรรดาผู้ทูล
 แหนอยู่ในทันท่วงทีให้ตงมาเสวยจากพระที่นั่งอิศเรศราชานุสร
 ให้อยู่แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้เชิญพระแสงของสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถพระองค์ ๓ ก็ยกฉมอมมารดา ซึ่งเป็นผู้
 พยายามแต่เป็นทิวากงพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระ
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกคน ๓ เมื่อเบนนทระโหรุานแล้ว
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกราบบังคมทูลว่า
 พระองค์จะไม่ดำรงพระชนม์อยู่ไปได้อีกวันแล้ว จะขอ
 ถวายปฏิญาณว่ากรรทิดทรงเสด็จมาเสวยอาหารและเครื่อง
 คัดตราอุชยทฤณทัไว้เป็นอันมากนั้น จะคิดรายต่อได้มา
 ตระของชุดพระบาทอย่างหนึ่งอย่างใดไม่มีเลย แต่ไม่ไหวใจ

12/08/2565

(๑) เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราช
 ดำรัสเล่าให้ทราบ

เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์ เกรงว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกดดาเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตลงเมื่อใด เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์
 จะกราบเรียน จึงได้เตรียมกำลังใจของกษัตริย์องค์ เมื่อ
 พระองค์สวรรคตแล้วขอให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงระวังต่อไปให้จงดี ครั้น พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ว่า มิได้เคย
 ทรงระแวงสงสัยในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ว่าจะทรงคิดร้ายต่อพระองค์ แต่เรื่องเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์
 นนหาได้มีพระราชดำรัสตอบประการใดไม่ นอกจากเรื่อง
 นยงฆาราชการในพระราชสำนักหลายคน ซึ่งมิได้ใจเจ้า-
 พระยาศรีสวัสดิ์วงค์ คิดเขากนเป็นพวคนยงฆาเพจะบองกน
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^(๑) แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวไม่ทรงตั้งเสริมพวคน อนุความทเกิดมผู้มิได้ใจ
 เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์ครั้งนั้น จนถึงชาวต่างประเทศก็
 ทราบ เซอร์แฮร์รอดเจ้าเมืองสิงคโปร์เข้ามาเฝ้าพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จไปทอดพระเนตร
 ตรีขุปราสาทคาบตหวากอ ได้มารู้จักสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

(๑) เรื่องนี้ก็ได้ทราบโดยมีพระราชดำรัสแล้ว

และทราบความเรื่องที่จะทรงรับรัชทายาท ก่อวางไว้ใน
จดหมายเหตุ^(๑) ดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าฟ้าพาดงกรณ พระชนนหาราชวงศ์ ๑๕ ปี เป็น
ที่เขารู้จักน้อยว่า เจ้าฟ้าพระองค์นั้นจะเป็นรัชทายาทสืบพระ
วงศ์ เพราะในเวลานั้นไม่มีพระมหากษัตริย์ แต่ไม่เป็นการเห็น
ที่เดยวทเจ้าฟ้าพระองค์นั้นจะได้ราชสมบัติ ด้วยความประเพณี
ไทยถึงการรับราชสมบัติย่อมสืบต่ออยู่ในพระราชวงศ์ชน
เดียวกัน ราชสมบัติไม่ได้แก่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่
ของพระเจ้าแผ่นดินเป็นแน่นอน มีตัวอย่างเช่นครั้งพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์ก่อน (คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว) มีพระราชประสงค์จะให้พระเจ้าลูกเธอได้รับ
ราชสมบัติ^(๒) แต่ตระกูลใหญ่ของผู้สำเร็จราชการทั้ง ๒
(หมายความว่าพวกสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) ไม่เห็นชอบตาม
พระราชประสงค์ ไม่ยกพระเจ้าลูกเธอของพระเจ้าแผ่นดิน

(๑) จดหมายเหตุของเซอร์ร้อยเอก หอพระสมุดฯ ได้แปลเป็น
ภาษาไทย พิมพ์แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ หักมาลงต้นแต่เฉพาะเรื่อง

(๒) ข้อนั้นฝังใจผิด

พระองค์กอนชน พร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าแผ่นดิน
 คนพระองค์ (คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
 ผู้เป็นรัชทายาทกตเทแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ก็ทำได้
 โดยปราศจากเหตุการณ์ (ตั้งเกิด) สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬา-
 ดงทรงพระองค์ฉลาดหลักแหลม ถัดคิดโดยพระชนมายุ
 เพียงเท่านั้น พระรูปอยู่ข้างสูง และพระกรยาอภัยยศ
 ก็เป็นใหญ่

ฝ่ายฝรั่งเสด็จเห็นจะเข้าใจอย่างเดียวกัน พระเจ้า
 เอ็มปเรอโน ไปเดือนที่ ๓ จึงถือเขาเป็นโอกาสที่จะบ่าวางทาง
 พระราชไมตรีให้ตั้งนิตยชน ให้สร้างพระแสงกระบี่ชน
 ๒ องค์ ตั้งมาถวายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ พระแสงกระบี่
 องค์ใหญ่จารึกอักษรว่า "ของเอ็มปเรอโนเสด็จถวายพระ
 เจ้าแผ่นดินสยาม" พระแสงกระบี่องค์น้อยจารึกอักษรว่า
 "ของพระยพราชมการเสด็จถวายพระยพราชมการสยาม"
 ดั้ง(๑) และต่อมาในปีเถาะนั้น เอ็มปเรอโนไปเดือนที่ ๓

12/08/2565

(๑) การที่เอ็มปเรอโนไปเยือนประธาณพระเมสเสจกระบี่ ก็มีผลต่อยุ
 บ้าง จะพึงเห็นได้ในคำพระชาสรวงสวรรค์ฉิมฉิมกับบั้งคมทูล ฯ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏในจดหมายแนบเมื่อพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

ทรงตั้งใหม่องค์เอกเบตกวด เป็นราชทูตพิเศษเข้ามาแฉก
 เปดียนหนังสือสัญญา ซึ่งพระยาสุรวงศวิวัฒน์ ได้ไปทำ
 ทนกรปารตี เมื่อราชทูตเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกศาเจ้าอยู่หัว บอกกรมท้าวว่าจะขอไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัว แทนทูตที่เคยเฝ้าพระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้า
 อยู่หัวมาแต่หนหลัง ก็โปรดให้เฝ้าตามประสงค์ จึงเกิด
 ปัญหาเรื่องสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จลงไปเยี่ยมตอบ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เสด็จลงไป
 ดวยกนกภิกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ^(๑) ครั้นเมื่อเสร็จการ
 เยี่ยมตอบแล้ว ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาพักเบ็ดนอนบถ ความ

(๑) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงเอาแบบอย่างครั้งนายพลเรือโทฮอลแมทท์เรืออังกฤษเข้ามา
 เฝ้าเมื่อบจจ พ.ศ. ๒๔๐๕ ครั้งนั้นได้โปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับ
 กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเสด็จลงไปเยี่ยมตอบ (ข้าพเจ้าสันนิษฐานต่อไป
 ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวก็คงโปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัย-
 ชาญเป็นผู้ลงไปเยี่ยมตอบ) แต่ลักษณะการผิดกับครั้งเยี่ยมตอบราชทูต
 ฝรั่งเศส ด้วยเมื่อครั้งก่อนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระชันษาได้เพียง ๘ ขวบ
 ฐานะของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเป็นอย่างผู้กำกับ เยี่ยมตอบครั้งหลัง
 ทรงพระเจริญแล้วหาต้องมีผู้กำกับไม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวโปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเสด็จไปด้วย คงเป็นด้วยเหตุอื่น

เสียตายทรวเร็วไป ไม่วเฒ่าพอจะจัดการรับเสด็จ
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้สมแก่พระเกียรติยศ ขอเชิญเสด็จ
 ไปทอดพระเนตรเรือรบแต่พระองค์เดียวออกครึ่งหนึ่ง พอจะ
 ได้มีโอกาสจัดการรับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวอภพรราชทานพระบรมราชานุญาตตามประสงค์
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงไปครึ่งหนึ่ง เมื่อ ณ วันพุธ
 เดือนธันวาคม ๑ ราชทูตฝรั่งเศสจัดการรับเสด็จอย่าง
 เต็มยศใหญ่ชกขงบริวาร และให้ทหารขนยนประจำเรือ
 เรือรบแถวขงบนฝั่งตตามพระเกียรติยศรัชชทายาททุก
 ประการ อากัษเขตทหารตฝรั่งเศสได้แต่งความเคารพโดย
 พิเศษตรงน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
 โปรดให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัววงพระนามและประทับพระ
 ถัญจกร^(๑) ในหนังสือสำคัญสำหรับการแลกเปลี่ยน
 สัญญาตวยกันกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จพระ
 เจ้าฟ้าฯ กรมขุนมรุคธบปรบมภ์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ
 และเจ้าพระยาภรรารากัย

(๑) ดูเหมือนพระลักษณะรูปพระจุลมงกุฎจะคิดขึ้นในคราวนี้ แต่
 ขอนข้าพเจ้าไม่แน่ใจ

ตามเรื่องพระราชประวัติที่แต่งมา พึงเห็นได้ว่าพระ
 บารมของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญขึ้นตามทางพระราช
 ประสงค์แห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นอันดับมา จน
 ไม่นานใดที่จะคิดเห็นความอันจะเป็นวิเศษทายาท ถึงกระนั้น
 ก็ดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ตั้งทรง
 พระปรวิศก เพราะเหตุซึ่งต้องทรงพระปรวิศกมอญ คือ
 ถ้าหากพระองค์สวรรคตลงก่อน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมพระ
 ชนชาดมบูรณ ก็จะไดทรงรับรัชทายาทกตของมผู้อนว่า
 ราชการแผ่นดินแทนพระองค์ การอนนยงมิได้เคยมีแบบอย่าง
 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ปรากฏมาในเรื่องพงศาวดาร
 กรุงศรีอยุธยา เคยมีพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเยาว์ของ
 มผูวราชการแทน & ครัง พระเจ้าแผ่นดินก็ถูกปลงพระชนม์
 บ้าง ถูกกำจัดจากราชสมบัติบ้าง ไม่เคยอยู่โดยงนเคย
 ด้กพระองค์เคยดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ไม่ทรงประมาทต่อเหตุการณ์ ได้ทรงพระราชดำริบองกน
 ด้วยพระบรมราโชบายอันดีชุมคัมภรภาพ ด้วยทรงนทรกน
 อยเป็นแนวว่า ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วรวรคตลงในเวดาสัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังหย่อนพระชันษา
 มีเจ้าพระศรีสุริยวงศ์คนเดียวกับที่สามารที่จะเป็นผู้สำเร็จ
 ราชการแผ่นดิน เพราะเหตุนี้ใคร ๆ กราบบังคมทูล ๆ
 แสดงความรังเกียจก็ไม่ทรงนำพา กลับทรงปรึกษาหารือ
 กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตามตรง ให้ช่วยคิดอ่านรักษา
 ความเป็นอธิปไตยของประเทศในเมื่อเหตุการณ์เช่นนี้
 หากจะมชน และได้ทรงทราบความคิดของเจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์อยู่แต่ทุกประการ^(๑) เพราะฉะนั้น เมื่อใกล้จะ
 เสด็จสวรรคต บางคราวพระราชอุทัยหวงห้องสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวขึ้นมา เกิดเคลือบแคลงก็ดำรัสถามว่ายังเสด็จ
 ดำรงพระชนมอยู่หรือ ครั้นทรงทราบว่ายังเสด็จอยู่ก็หว่านต่อไป
 ถึงการทรงบรรชชทายาท เกรงจะไม่มั่นคงจึงมีพระราช
 ดำรัสแก่พระยาสุริยวงศ์ด้วยถน ในที่สุดจึงพระราชทาน
 พระบรมราชานุญาตให้พระราชวงศ์ และเสนาบดีปรึกษา
 พร้อมกันแล้วจะเลือกเจ้านายพระองค์ใดให้รับราชสมบัติ

(๑) ความที่กล่าวตรงนี้ ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อคิดวินิจฉัยเห็นว่าเหตุใดจึงโปรดให้เลิกรัชชทายาท
 แต่ละมีได้ทรงมอบเวนราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เห็นว่าน่าจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเป็น ๒ ประการ คือ
 ประการที่ ๑ ทรงพระราชดำริว่าความมั่นคงของประเทศ
 ย่อมสำคัญยิ่งกว่าเพียงจะได้ความพอพระราชหฤทัย
 เพราะพระราชบุตรได้รับรัชชทายาท ประการที่ ๒ ถ้าหาก
 ให้พระราชวงศ์กับเสนาบดีพร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ซึ่งน่าจะทรงเชื่ออยู่ว่าจะเป็นอย่าง
 นนงกว่าอย่างอื่น) ทรงพระราชวงศ์และเสนาบดีมีเจ้าพระยา
 ศรีสวัสดิ์วงศ์โดยน่ะจะได้รู้ดีถึงความรับผิดชอบที่จะ
 ต้องชวยกันอุปถัมภ์บำรุงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยเต็มกำลัง
 เพราะพร้อมกันเดือกตั้งรเองตั้งน และการที่พระราชทาน
 พระบรมราชานุญาตให้เลิกรัชชทายาทก็ไม่ผิดราชประ-
 เพณีซึ่งเคยมีมา ดังแต่เมื่อต้นรัชชกาลที่ ๒ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระอาการประชวรไม่
 สามารถจะศิริสวัสดิ์มอบเวนราชสมบัติ พระราชวงศ์กับเสนาบดี
 ได้ปรึกษาพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับที่พระตำหนักถนุก
 กหาดาบนน มแหเป็นทเด็จพระพาด^(๑) จอดไวทข้างใ
 ทาราชวรตคตทหงนง ดอยในสมยนทตโมตรของผตยง
 อยทงเม่นำตามแบบโบราณ ผู้มบรรดาศักคตมกมแพ
 เบนทพกแะเบนทพบปะมครดห้าย ซอนไปมาเทยวเตร
 กน โดยทงเวือเบนพน แต่ทพระตำหนักถนุกหาดาบนใน
 สมยนทกเบนทประชมของเจอนายแะขาราชกврชนหนม ๆ
 คดายกบเบนตโมตรถถานอนหงนง ดอยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 มีพระราชชชยาศัยโอบอฮมฮว แะโปรดการถมาคกกับ
 ผอนมาคกแะตสมยนนแะว บรรดาศพระเจ้ตูกเชอในพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกดดาเจ้าอยู่หัว ซึงประตติภยทหง
 สมเด็จพระบรมชนกนากเดอयरชย ถอนเคยรทไควนบถ
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเบน หวหนามาคกแะทงจ้าคความไค
 ทกพระองค ทางกคคตามออกไปเผ่นนهنเตนหัวแะโดย

(๑) แพหตุผู้มอสรชยงเดลลิ่งทวลยราชสมบคินตัวเรยกว่า "แพ
 ข้เหลวงเคม" สมเด็จพระเจ้นองฮนชอ เจ้ฟ้าฯ กรมพระจ้กรพรดิพงศั
 ทรงรับไปรักยไว้ก้หน้พระราชวังเคมอยู่ท้หน้จนถันพระชนม์ ต่อมา
 ภยทหงเมื่อสร้งท้วาสุกรีแล้ว โปรดให้ลตยไปจอดไว้ท้ท้วาสุกรี ยัง
 จอดอยู่ท้หน้จนทุกวันนี้

เสด็จประพาสไม้ซาด^(๑) ด่วนเจ้านายชนผู้ใหญ่ เช่นสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ เป็นต้น ในเวลานั้นยังไม่ทรงพระชรา มักพอพระหฤทัยหาของซึ่งชอบเด่นกันในสมัยนั้น เช่นกตของเมย์ชอมเบนคน ก็มักพากันเสด็จไปทรงต้นทนาท่ด่วนกุดตาบ ด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกตทรงเด่นของเหล่านั้นเหมือนกัน แม่มห่อมเจ้าทรงชนผู้ใหญ่และชนที่ยงเยาว์ก็ไปเฝ้าไม้ซาด แต่ข้าราชการทั้งหมดไปด่วนกุดตาบนั้นมักเบนพวงชนหนุ่ม ๆ และเป็นข้าราชการในพระราชสำนักเป็นพน

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ ณ ตำหนักดงนฤทดาบมีพระจิตกับหม่อมราชวงศ์เชษฐองศ์ (คือพระองค์เจ้าผอง) ประดิษฐ์ทองเติมของกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์^(๒) เมื่อฉนวนพฤษหัตต์บิต เดือนธันวาคม ๘ คำ บ.เถาะ พ.ศ.

(๑) ตัวข้าพเจ้าอยู่ในชั้นเล็กอายุได้ ๕ ขวบ ออกไปเฝ้าที่สวนกุหลาบครั้งแรก ^{12/08/2567} โปรดให้ตัดเสื้อสักหลาดสีเข้ขาวตามแบบแฟชั่นในเวลานั้นพระราชทานตัวหนึ่ง เลบคิดใจไปสวนกุหลาบเสมอ ยังจำได้อยู่

(๒) ด้วยตามพระราชประเพณีมีมาแต่โบราณ ถือว่าประสูติในพระราชวังได้แต่พระราชโอรสธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน

๒๔๓๐ แดงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระ-
 ราชทานคุณแพ^(๑) จิตาเจ้าพระยาดีรวงศ์วิจิตร (ฉน
 บนนาค) เป็นอธิบดีบริหารการ มีพระจิตา (เมื่อในรัชกาล
 ที่ ๕) พระองค์ ๓ (คือพระองค์เจ้าหญิงศรีวิไลยลักษณ
 ซึ่งภายหลังทรงสถาปนาเป็นกรมขุนสุพรรณภาควดี) ประ-
 สงค์ทพระราชวงนันทอุทยาน เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๘
 ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๓ แต่ในสมัยนั้นยังทรง
 ดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าทรง ๒ พระองค์

12/08/2565

(๑) คือเจ้าคุณพระประยูรวงศ์

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ตอนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ^(๑)

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นตู้วิทยุปราคา
ทั้งหมดดวงที่ในประเทศสยามนี้ จนถึงกล่าวในตำราโหรา-
ศาสตร์บางฉบับ ซึ่งแต่งไว้แต่โบราณว่า มีหมดดวง
แต่จันทร์อุปราคา แต่ตู้วิทยุปราคานี้หนามที่จะถึงหมดดวง
ไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษา
วิชาโหราศาสตร์ ทงตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ
ทรงกำหนดตราว่า ในปีมะโรง รัชนีจติก พ.ศ. ๒๔๓๓
จะเห็นตู้วิทยุปราคาหมดดวงในประเทศสยามนี้ เมื่อวัน
อังคาร ๓๑ เดือน ๑๐ และทางโคจรของดวงอาทิตย์
จะให้เห็นตู้วิทยุปราคาหมดดวงได้ติดตามดวงอาทิตย์
จึงหอดประจวบคิรชนธิ อยู่ใต้คุ่มมะนาวที่ตงัดถานอากาศ-

(๑) คัดจากจดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๒

ยานเคียวนไม่ห่างนัก มีพระราชดำรัสแดงแก่พวกไพร่
 ไทยในสมัยนั้น ก็มีใครมีใครเห็นพ้องด้วย เพราะฉนั้นก็
 ทักดำไว้ในตัวรา ส้มเตี้ยเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบวร-
 ปรบมกษัตริย์เดาเมื่อภายหลังว่า แม่พระองค์ท่านเองก็ไม่
 ทรงเชื่อ แต่หากเกรงพระราชอัชฌาศัยกับพระตามเสด็จไป
 ดุดวย จึงโปรด ฯ ให้ตั้งพลับพลาสถานสำหรับทอดพระ
 เนตรดูริยขอปราสาทตาบดหว่ากอนน แดงเสด็จทรงเรือ
 พระที่นั่งฉัตรราชวรเดชออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันศุกร์
 เดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ ประทับ ณ ที่บางแห่งในระยะทาง
 เสด็จไปถึงพลับพลาตาบดหว่ากอน เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘
 แรม ๘ ค่ำ ครั้นเช้าเสด็จออกเจ้าเมืองตั้งคไปรับมา
 เผ่า ฯ และรัฐบาลฝรั่งเสด็จแต่งให้พวกไพร่มาดดูริย-
 ขอปราสาทด้วย ทหว่ากอนมีการรบแขกเมืองมบรรดาตั้งคตั้ง
 ดุดวยออกอย่าง ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 12/08/2565
 ตรากรทำทำการคานฉริยขอปราสาทมาคงแต่ก่อนเสด็จ
 ไปจากกรุงเทพ ฯ ชนหนงแดง ดุดวยทรงเกรงว่าถ้าไม่เป็น
 จริ่งตั้งทรงพยากรณ์จะถูกพวกไพร่หมิ่น ครั้นเมื่อเสด็จไป

ก็ทรงทราบโดยพระอาการว่าประชวรทรงหนักเห็นจะเป็นที่ตัก
 พระชนมายุตั้งชาร ได้มรับสั่งแก่สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ
 พระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิศณุตประชานาถ
 ให้ทรงทราบ^(๑) มีพระราชดำรัสตั้งพระราชประสงค์และ
 พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิศณุตประชานาถแล้ว จึงมรับสั่งแก่พระ
 เจ้านองยาเชอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ อธิบดีกรมหมอ
 ว่าพระอาการประชวรทรงหนักอยู่ให้ประชุมแพทย์ปรึกษา
 กันตงพระโอสถ และมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้านองยาเชอ
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนนารายณ์บริรักษ์ กับพระเจ้านองยาเชอ
 กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เสด็จเข้าไปอยู่ประจำที่กับหมอ
 ที่ในพระบรมมหาราชวัง

ตงแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ประชวรเสด็จออกไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ เจ้าฟ้า ฯ
 กรมขุนพิศณุตประชานาถก็เสด็จเข้าไปพยาบาลอยู่ข้างที่ ทรง

(๑) ข้อนี้เขียนตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ดำรัสเล่า

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ประชวรพระอาการทรุดลงโดยลำดับ^(๑) ครั้นถึงวันจันทร์
 เดือน ๓๐ แรม ๓๓ ค่ำ เสด็จขึ้นพระราชมณเฑียรสถาน
 เสด็จออกไม่ได้ ข้าราชการประชุมถือนาพระพพัฒน์สวดยา

(๑) จดหมายเหตุเรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ประชวรมีอยู่ ๒ ฉบับ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล)
 ข้าหลวงเดิม เวลานั้นเป็นพระยาบรมมหาราชวัง อังวณมหาดเล็ก
 อยู่ในตำแหน่งซึ่งได้ดูแลรักษาพยาบาลข้างที่ แต่งไว้ฉบับ ๑ เจ้าพระยา
 ติพเพศวรศักดิ์แต่งไว้ในตอนที่ท้ายพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ อีกฉบับ ๑
 ความที่เจ้าพระยาติพเพศวรศักดิ์เวลานั้นเข้าใจว่า ท่านคงตามมาจากเจ้าพระยา
 มหินทรฯ ด้วยตัวท่านเองเป็นเวลาอยู่นอกราชการ ไม่ได้เข้าวัง จดหมายเหตุ
 เหตุที่ ๒ ฉบับมีที่กล่าวถึงความข้อสำคัญคลาดเคลื่อนกันอยู่บางแห่ง
 แต่ถึงถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ เวลานั้นปรากฏ
 พระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี เป็นผู้บัญชา
 รักษาพยาบาลข้างที่สมเด็จพระองค์ ๑ เป็นผู้เชิญกระแสรีบส่งออกมา
 ข้างหน้าในเวลาเมื่อทรงประชวรนั้นเอง ๆ เวลาข้าพเจ้าแต่งหนังสือพระ
 ราชพงศาวดารฉบับนี้ เจ้าพระยาติพเพศวรศักดิ์ถึงพิราลัย เจ้าพระยา
 มหินทรศักดิ์ธำรงถึงอสัญกรรมไปแล้ว จะถามข้อสงสัยในจดหมายเหตุ
 เหตุต่อท่านทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงกรบพิลาทามกรมหลวงสมรรัตนฯ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ในบทเริ่มแต่งหนังสือนี้ ได้ความตามที่กรมหลวง
 สมรรัตนฯ ตรัสเล่า ข้าพเจ้าเห็นแม่นยำได้ความชัดเจนสิ้นสงสัย สมควร
 จะจดไว้ให้ปรากฏ ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวเนื้อความในหนังสือนี้ ตามที่ได้
 ทราบจากกรมหลวงสมรรัตนฯ เว้นไว้แต่แห่งใดที่ท่านไม่ทรงทราบ
 ข้าพเจ้าจึงกล่าวตามจดหมายเหตุของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

ทวดพระศรีรัตนศาสดาราม^(๑) แดงจึงพร้อมกันมาถวาย
 บังคมที่ในท้องพระโรงพระอภิเนาวนิเวศ^(๒) และในทัน
 พระราชวงศ์ประสูติพระธิดาตามประเพณีไม่เด็ด
 ขอกัด ๆ ในเวลาที่พระราชวงศ์และข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอนันตสมาคม^(๓)
 เจ้าพระยาศรีอยุธยาองค์ที่สามพระกตมาใหม่ ซึ่งเป็นหัวหน้า
 ในข้าราชการทั้งปวง กล่าวในที่ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระอาการมากอยู่
 ทรงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ที่ประสูติด้วย
 ไม่ควรจะประมาท แดงจึงสั่งให้จัดการรักษาพระบรมมหา

(๑) แต่ก่อนก่อนปีละ ๒ ครั้ง ถือน้ำตรุษเดือน ๕ ชม ๓ คำ
 ครั้ง ๑ ถือน้ำสารทเดือน ๑๐ แรม ๑๓ คำ ครั้ง ๑

(๒) พระอภิเนาวนิเวศอยู่ตรงที่สวนลิวาลีย์บัดนี้ เดิมเป็นสวนที่
 เสด็จประพาสครั้งรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้สร้างพระราช
 มนเทียรขึ้นใหม่ ทำอย่างแบบตึกฝรั่ง มีชื่อพระที่นั่งหลายองค์ เรียกวม
 กันว่า พระอภิเนาวนิเวศ ต่อมาเมื่อในรัชกาลที่ ๕ พระราชมนเทียรหมู่
 ข้าราชการใหม่ลง เพราะเป็นตึกมีเสาไม้เป็นโครง ไม้สุเหลื่อที่ระซ่อม
 แรมให้กันดี จึงต้องรื้อเสียทั้งหมด

(๓) พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์แรก เป็นห้องพระโรงในพระ
 อภิเนาวนิเวศ อยู่ตรงหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ราชวงศ์กวดชนชนกฉาปกติ และให้ตั้งกองด้อมองพระ
 คำหนักตั้งนฤทดาบ อันเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าดุกยา
 เชอ ๑ ควย ตั้งแถวถนนมาเจ้านายและเสนาบดีข้าราชการ
 ผู้ใหญ่เข้ามาอยู่ประจำที่ในพระบรมมหาราชวัง
 ถึง ณ วันอังคาร เดือน ๑๓ ขึ้น ๒ ค่ำ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมรบัดังให้หาพระเจ้าน้องยา
 เชอ กรมหลวงเทเวศร์วชิรนทร ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่
 โดยเจริญพระชนมายุกว่าพระองค์อื่น ๆ พระองค์ ๑ กรม
 หลวงวงศ์ราชสันติ ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในราชการ
 พระองค์ ๓ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่สมุห
 พระกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในราชการทั้งปวงคน ๓
 เข้าไปเฝ้าพร้อมกันแล้ว มีพระบรมราชโองการมอบพระ
 ราชกิจในการปกครองพระราชอาณาจักร ให้ท่านทั้ง ๓
 ปรีกษาหารือกันบังคับบัญชาการต่างพระองค์ในเขตาทรง
 พระประสงคร อย่าให้ราชการบ้านเมืองติดขัดฉฉฉฉฉ เป็น
 เหตุให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เกิดความเดือดร้อน

และในหนังสือการ เดือน ๓๓ ขน ๖ คำนวน มีรับสั่งให้
 ภูษามาดาเชิญหีบ พระเครื่อง มาถวายแด่ดวงเด็กรพระ
 ประคำทองสาย ๓ อันเป็นของพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาโลก^(๑) กับพระขำมงคลเพชรองค์ ๓ ให้พระ
 ราชโกษา^(๒) เชิญตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิง
 โฉมมาวดี ไปพระราชทานเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ
 กรมขุนพิริยดิศประธานาก พระองค์เจ้าหญิงโฉมมาวดีเสด็จ
 ออกมาทอดกรมทอดวงวงคำจราชสันนิท และบอกให้เจ้าพระ
 ยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพร้อมกันอยู่ที่ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันต-
 ศัสมาคมให้ทราบตามกระแสรับสั่ง กรมทอดวงวงคำจราชสันนิท
 และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ไปยังพระตำหนักสวนกุหลาบ
 ด้วยเวदानันตความไม่ให้เสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ทรง

(๑) พระประคำทองสายนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จะสวรรคต จะพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ ซึ่งได้
 เป็นกรมหมื่นอุดมรัตนราสีในรัชกาลที่ ๔ แต่บังเอิญเจ้าพนักงานหีบ
 ผิดสาย กรมหมื่นอุดมรัตนราสีได้ไป จึงถ้อยวันบันของสิริมงคลสำหรับแต่ผู้มี
 บุญญาภิหาร

(๒) ชื่อ จัน ในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยา เป็นบิดาพระยาอุทัยธรรม
 (หรุ่น วัชรโรทัย)

ทราบว่าสมเด็จพระบรมชนกนาถประชวรพระอาการมาก
 เจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์จึงแนะนำพระองค์เจ้าหญิงไฉ่มาดัดให้
 ทูลสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอว่าของทรง๒ตั้งนั้น พระราช
 ทานเป็นของขวัญ โดยทรงยินดีที่ได้ทรงทราบว่าพระอาการ
 ทพระชวรค้อยคลายขึ้น เมื่อพระองค์เจ้าหญิงไฉ่มาดัดไป
 ทูลสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอว่า คำรัษฎวงค์ของขวัญเหตุใด
 จึงพระราชทานพระประคำพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกด้วย แต่ไม่มีผู้ใดทูลตอบว่าอะไร เมื่อถวาย
 ตั้งของแวดวางกกดบมา ในเวลานั้นเห็นจะเป็นด้วยเจ้า
 พระยาศรีรัษฎวงค์ เห็นว่าพระองค์เจ้าหญิงไฉ่มาดัดได้
 เล็ดจ้อออกไปทอดพระเนตรเห็นการทจตตงกองดอมวงแวด
 กกดบเขาไปข้างในก็คงจะทราบทตพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกตาเจ้าอยู่หัว ครั้นเมือกกดบมาถึงพระที่นั่งอนนคณ์มาคม
 เจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์ก็กรมหลวงวงศาธิราชสนิทปรึกษา
 กันว่า ควรจะกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวให้ทรงทราบถึงการทจตใจ จึงตั้งพระองค์เจ้าหญิง
 ไฉ่มาดัดเข้าไปกราบบังคมทูลว่าเจ้านายผู้ใหญ่กับเสนาบดี

ปรึกษากันเห็นว่า พระอาการที่ทรงพระประชวรมากอยู่ ไม่
 ควรจะประมาทแก่เหตุการณ์ ได้ตั้งให้จัดการจุกช่องล้อม
 วงรักษาพระบรมมหาราชวังให้กวดขันขึ้น และได้ตั้งกอง
 ล้อมวงรักษาดมเด็จพระเจ้าอุกยาเธอฯ ที่พระตำหนักสวน
 กุหลาบด้วย^(๑) เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาวิตกราบทุกข์ความ
 นให้ทรงทราบ มีรับสั่งถามว่า ได้เห็นผู้คนล้อมวงที่สวน
 กุหลาบจริงหรือ และมีผู้หนักผู้ใหญ่ใครดูแลการล้อมวง
 ยยทนน เมื่อใดทรงทราบแล้วจึงควรตั้งให้พระองค์เจ้า
 หญิงได้มาวิตกตบออกไปทุกข์กรมหลวงวงศาฯ และแจ้ง
 แก่เจ้าพระยาศรีรัษฎวงศาว่าการที่จะตั้งบ่อนของพระองค์นั้น
 ขอให้คิดมุ่งหมายเอาแต่ความเรียบร้อยมั่นคงของพระราช
 อาณาจักรเป็นประมาณ พระองค์ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัย
 มกใหญ่ไม่ตั้งอย่างไรดอก ผู้ที่จะรับราชดำเนียบจะเป็นของ

12/08/2565

(๑) ประเพณีการตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์เจ้านายพระองค์ใด ใน
 เวลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับที่หัวพระชนก เป็นการแสดงว่าเจ้านายพระองค์
 นั้นจะเป็นผู้รับราชสมบัติ เคยตั้งกองล้อมวงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแล้วก่อน

ยาเชือกได้ หาดานเชือกได้ ขอแต่ให้ไต่ร่มเย็นเป็นสุขแก่
 ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ส้มเด็จพระเจ้าตุ๊กยาเธอ ฯ พระชั้นชายัง
 ทรงพระเยาว์นัก จะทรงบังคับบัญชาราชการบ้านเมืองได้และ
 หรือ ขอให้คิดกันดูให้ดี เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาวัดเชิญ
 พระกระแฉับออกมาทอดกรมทอดวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรี
 สूरียวงศ์ ทานทองต้องนงจิงเชิญส้มเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนบาราบ
 ปรบักษมาปรึกษาอีกพระองค์หนึ่ง แลวดั่งให้เขาไปกราบ
 บังคมทอดว่า ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า ส้มเด็จพระเจ้าตุ๊ก
 ยาเธอ ฯ ส้มควรวะรบบราชส้มบตส้มบด้นองพระองค์ ราชการ
 บ้านเมืองจิงจะเรยบรอยเบเนปกติ ขอซึ่งทรงพระปรวิศกถว่า
 ยิงทรงพระเยาว์น ส้มเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบาราบปรบักษ
 รับจะด้นองพระเศษพระคุณช่วยคุดแลประกัประคองในด้น
 พระองค์มิให้เด้อมเดัยได้ เมื่อพระองค์เจ้าหญิงได้มาวัด
 นำคความเขาไปกราบบังคมทอด ฯ พระบาทส้มเด็จพระจอม
 เกศาเจ้าอยหวยิงทรงพระปรวิศกถว่า พระองค์เจ้าหญิง
 ได้มาวัดจะเชิญกระแฉับตั้งออกไปแจ้งไม่ถกถ้วนตามพระ
 ราชประสงค์ ครนรุ่งชน ณ วนพุกเคอน ๑๓ ชน ๗ คา จิง

12/08/2565

ทารดั่งให้พระศรีสุนทรโวหาร^(๑) เขียนกระแด้รับสั่งพระ
 ราชทานให้พระองค์เจ้าหญิงโสมมาด^๕เชิญออกมาขบวนประชุม
 พระราชวงศ์และเสนาบดี^๕ ว่า^๕ซึ่งจะครองราชสมบัติ^๕
 พระบรมราชวงศ์ต่อไป^๕ ให้ท่านผู้ทักผู้ใหญ่ปรึกษา^๕
 แลดูแต่จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใด^๕ จะเป็นพระเจ้า^๕
 เรือกต^๕ พระเจ้าดูดยาเรือกต^๕ พระเจ้าหลานเรือกต^๕ ส้มคอง
 จะเป็นผู้ใหญ่^๕ เมื่อพร้อมกันเห็นว่าพระองค์ใดจะปกครอง
 รักษาแผ่นดินได้^๕ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระองค์นั้น^๕
 ต้นของพระองค์ต่อไป^๕ กระแด้รับสั่งซึ่งโปรด^๕ ให้เขียน
 ออกไปอ่านในที่ประชุมเสนาบดี^๕ ไม่ปรากฏว่ามีความ
 ประชุมตอบประการใด

ในระหว่างนั้น เห็นจะเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรีดยักถึงสมเด็จพระเจ้าดู
 ดยาเชอ^๕ ๗ ยงชน ด้วยเมื่อสมเด็จพระเจ้าดูดยาเชอ^๕ ๗ ประชวร
 พระอาการมากอยู่นั้น ไม่ได้กราบบังคมทูล^๕ ให้ทรงทราบ

12/09/2565

(๑) พระศรีสุนทรโวหาร พัก ต้นสกุลสาลักษณ์ เป็นศิษย์ข้าหลวงเดิม
 เมื่อบวชได้เป็นเปรียญสประโยค และเป็นพระราชคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์
 อยู่วัดบวรนิเวศ แล้วจึงลาสิกขาเมื่อในรัชกาลที่ ๓

เพราะเกรงกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงทราบ ก็ทรงพระปรีดถก้วย พระอาการจะ
 ทรมหนักไปจึงมีตความเดี่ย ครน ณ วันพุธเดือน ๑๓ ขน ๑๔
 คำ จึงโปรดฯ ให้พระองค์เจ้าหญิงโสมมาตถวายเป็นปฏิญาณ
 ก่อนแล้ว จึงดำรัสถามว่า สมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอ ฯ
 กรมขุนพิศประชานาถ ซึ่งรับสั่งเรียกว่า "พ่อใหญ่" นั้น
 ต้นพระชนมเดี่ยแถวหรือยังมีพระชนมอยู่^(๑) ขอให้กราบทูล
 แต่โดยสัตย์จริง ถ้าต้นพระชนมเดี่ยแถวก็จะไต่หมัดหัว
 พระองค์เจ้าหญิงโสมมาตถกราบบังคมทูล ฯ ว่าสมเด็จพระ
 เจ้าดุกยาเธอ นั้น เติมประชวรไว้ ครนใช้ค้อยคตายเกิด
 พระยอคมพษชนทพระค้อพระอาการมากอยครวหนง แต่
 เดียวนค้อยคตายขนแล้ว เป็นความตติยจริงตงน มีพระ
 ราชดำรัสว่า ถ้าเช่นนั้นให้ไปทูลสมเด็จพระเจ้าดุกยาเธอ ฯ
 ว่าถ้าพระอาการค้อยคตายพอจะมาเฝ้าได้ให้เดด็จมาเดี่ย
 ก่อนนวัน ๑๕ คำ ถ้ารอไปจนถึงวันแรมค่ำ ๓ ก็จะได้แต่

(๑) ข้าพเจ้าเคยได้ยิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ดำรัสเล่าตรงกัน

ทรงพระบรมศพไม่ทันตั้งเตียงอนาคิ พระองค์เจ้าหญิงโศมา-
 วัตติเชิญพระกระแฉับออกมาทอดกรมทอดวงค์คำ ฯ และเจ้า
 พระยาศรีสุริยวงค์ ทานทองตั้งปรึกษากันเห็นว่า สมเด็จพระ
 เจ้าดุกยาเชอ ฯ พระกาดังยังอ่อนนัก ถ้าเชิญเสด็จ
 เข้าไปเฝ้าในเวदानัน คงจะทรงพระโคกาดูรแรงกด่าน่า
 กัดพระโรคจะกดับกำเรบชน เห็นควรจะระระวังรักษาอย่า
 ให้สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ มกยชนตราจะตักว่า จึง
 พร้อมกันห้ามเสียไม่ให้ไปทอดให้ทราบพระราชประสงค์ และ
 ให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า
 สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ พระอาการค้ำยักตายแล้ว แต่
 พระกาดังยังอ่อนนัก เสด็จมาตั้งปรึกษาเห็นว่ายังจะเชิญ
 เสด็จมาเฝ้าไม่ได้

ในวันพุธเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำวัน จึงมรณถึงให้หา
 พระยาสุริยวงค์ด้วยตัวฉัน^(๑) จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้า

12/08/2565
 (๑) พระยาสุริยวงค์ด้วยตัวฉัน (วร) เป็นบุตรเจ้าพระยาสุริยวงค์ ต่อ
 มาในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาสุริยวงค์ด้วยตัวฉัน ที่สมุหพระกลาโหม
 เวลานั้นธิดาของเจ้าพระยาสุริยวงค์ด้วยตัวฉัน คือเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เป็น
 อัครบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประชาภาค

พร้อมกับพระยาบุรุษ ฯ คำว่าสั่งถามพระยาด้วงด้วยฉันทน์
 ว่าพระอาการสมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ เพียงคนเดียวอย่างไร
 บ้าง พระยาด้วงด้วยฉันทน์กราบบังคมทูลว่าพระอาการ
 ค่อยคลายชนแล้ว ตรัสถามต่อไปว่าถ้ามืดคนเดียวจนจ
 ก็น้อย่างไร พระยาด้วงด้วยฉันทน์กราบบังคมทูล ว่าเจ้า
 พระยาด้วงด้วยฉันทน์ผู้บิดาเห็นว่าอาการที่ทรงพระประชวรมาก
 ได้ปรึกษากับพระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่เห็นพร้อม
 กันว่า สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณ
 ปรชานาถเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ควรจะรับสร
 ราชสมบัติสืบต้นของพระองค์ต่อไป เจ้าพระยาด้วงด้วย
 ฉันทน์ได้สั่งให้เจ้าพนักงาน ตั้ง กอง ถ่อม วงศ์พระ ตาหนักัดวน
 ภูหตามหาดายเวดามาแล้ว มีพระราชดำรัสว่า สมเด็จพระ
 เจ้าดุกยาเชอ ฯ พระชนนียังเยาว์ จะทรงบังคับบัญชา
 ราชการแผ่นดินอย่างไรได้ เกรงจะทำการไปไม่ตลอด เจ้า
 นายผู้ใหญ่ที่ทรงพระศติบญญากรม้อยุมมาก พระองค์ใดควร
 จะว่าราชการแผ่นดินได้ จะเลือกพระองคืนนกควร อย่าให้
 เกิดเป็นภัยอันตรายแก่สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ ฯ ซึ่งยัง

ทรงพระเยาว์อยู่ พระยาสุรสงครามด้วยฉันทนกราบบังคมทูลว่า
ถ้าไม่ยกตั้งมเด็จพระเจ้าตากยาเชอ ๑ จนครองราชสมบัติ
มากดจจะมีเหตุร้ายไปภายในหน้า ด้วยคนทั้งหลายตลอดจน
ชาวนานาชาติก็ยินยอมยกตั้งมเด็จพระเจ้าตากยาเชอ
เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิศณุตประชานาถว่าเป็นรัชชทายาท แม่
ตั้งมเด็จพระเจ้านะโปลีเยนที่ ๓ เอมเปเรอฝรั่งเศส ก็ได้มี
พระราชดำตั้นทรงยินดี ประทานพระแสงมีจรรักษ์ของ
พระเกียรติยศเป็นรัชชทายาทมาเป็นสำคัญ ถ้าไม่ยก
ตั้งมเด็จพระเจ้าตากยาเชอเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิศณุตประชานาถ
ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การภายในเห็นจะไม่ปกติ
เรียบร้อยได้ มีพระราชดำตั้นว่าเมื่อเห็นพร้อมกันเช่นหนัก
คามาก แต่จทรงชแข็งต่อไปถึงครั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกรมไต้มรับสั่งให้หาตั้งมเด็จพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์เข้าไปทรงฝากฝังตั้งเดี่ยราชการแผ่นดิน
รับสั่งให้หาแต่เจ้าพระยาจักรีวงศ์เดียงเป็นจางวาง
มหาดเล็กเข้าไปทรงตั้ง ครั่งนพระองค์ทรงประพฤติตาม
แบบอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีไต้ม

รับผิดชอบเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์เขมาตั้งเสีย ให้พระ
 ยาสุวรรณวงศ์ช่วยคนเบเนนรบตั้ง เมื่อจะขัดขวางอย่างใดก็จง
 ปรึกษากับเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์ผู้เป็นบิดาเถิด ไท่นๆ
 ต้มเด็จพระเจ้าตากยาเธอฯ ก็ได้เป็นเซย การที่ปรึกษาเห็น
 พรหมกันว่าจะให้ต้มเด็จพระเจ้าตากยาเธอฯ ครองราชสมบัติ
 คือไปนั้นขอทรงฝากฝังให้ช่วยกันทำนุบำรุงให้ค่อยๆ ให้มี
 เหตุการณ์เกิดขึ้นได้ การเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ ถ้าไม่ระวัง
 ให้ค่อยๆ จะเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน ต้องระวังอย่าให้มีเหตุเช่น
 พระเสนหามนตรี^(๑) ถ้าเกิดเหตุเช่นนั้นนจะช้ายเขา พระ
 ยาสุวรรณวงศ์ช่วยคนกราบบังคมทูลฯ รับว่าจะไปคิดอ่านกับ
 เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์ผู้บิดาตั้งของพระเดชพระคุณมิให้เกิด
 เหตุการณ์ขึ้นได้

(๑) เหตุเรื่องพระเสนหามนตรีนั้น คือเมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย
 กลาง) ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๔ พระเสนหามนตรี (หนูพร้อม)
 ผู้เป็นบุตรใหญ่อายุยังเยาว์ยังไม่ได้บวช มีผู้ซึ่งเป็นเชือกส์เจ้าพระยานคร
 (น้อย) คิดปรารถนาจะชิงพระยานครศรีธรรมราชหลายคน แต่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะโปรดฯ ให้พระเสนา
 มนตรีเป็นพระยานครฯ จึงยังรอการตั้งพระยานครไว้ ครั้นพระเสนา
 มนตรีมีอายุครบอุปสมบทเข้าบวชขอญัตติพิไชยญาติการาม เมอบเถาะ
 พ.ศ. ๒๔๑๐ กันวันหนึ่งพระเสนหามนตรีไหว้พระอยู่ในกุฏิ มีผู้ร้ายเอา

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๓๓ ชน ๓๕ ค่ำ เวลา ๕ โมง
เช้า ค่ำวดีสั่งให้พระยาบุรุษฯ ๑ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้า
นองยาเชอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริย-
วงศ์ที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก
เข้าไปเฝ้าถึงข้างทพระบรรทม มีพระราชดำรัสว่าเห็นจะ
เสด็จสวรรคตในฉันทัน ทานทั้ง ๓ กับพระองค์ได้ทำนุบำรุง
ประคับประคองกันมา บัดนี้ภาวจะถึงพระองค์แล้ว ขอดา
ทานทั้ง ๕ ในฉันทัน ขอฝากพระราชโอรสธิดาอย่าให้ม้วย
ชนตายหรือเบบหนักดวงในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความ
ผิดสิ่งไรเป็นข้อใหญ่ ขอแค่ชีวิตไว้ให้เป็นแต่โทษเนียรเทศ
ขอให้ทานทั้ง ๓ จงเป็นทพงแก่พระราชโอรสธิดาคอไปด้วย
เกิด ทานทั้ง ๓ เมื่อได้ฟังกพากนรองให้สะอึกสะอื้นอาลัย
จึงดำรัสห้ามว่าอย่าร้องไห้ ความตายไม่เป็นอัศจรรย์อันใด

บ้นยังเข้าไปทางช่องฝา บังเอิญบันลั่นออกเมอขณะพระเสนหามนตรีกรม
พระ กระสุนปืนขามไปจึงไม่ถูก การไต่สวนต่อมาก็ไม่ได้ตัวผู้ร้าย พอ
พระเสนหามนตรีลาสิกขา ก็ทรงตั้งให้ขึ้นพระยานคร ๑ พระยานคร
(หนูพร้อม) อยู่มาจนชรา ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีเมื่อใน
รัชกาลที่ ๕

ขอมมียอมเป็นเหมือนกนทุกรูปทุกนาม ผิดกนแตกตาย
 กอนแคะตายท่หง แต่ก้อยในคองตายเหมือนกนทงต้น
 บदनเมอกาเดมาถงพระองคเเขาแเดว จงไดเถาทานทงทงตาย
 แดวมพระราชดำรัสต่อไปว่า มีพระราชประสงค์จะรบตั้ง
 ด้วยราชการแผ่นดิน แต่จะทรงส่งมาทวนเบญจศีลเดี้ยก่อน
 ครนทรงส่งมาทวนศีลแเดว ครัสภาษาองกฤษทงตายองค
 แเดวจงมพระราชดำรัสว่า ทพุตภาษาองกฤษนเพอจะให
 ทานทงทงตายเห่นวาศศีลัมปชัญญะยงเป็นปกค ดิงภาษาอน
 มีใช้ภาษาองตนกึ่งยงทรงจำไตดวยศีลยงด้อย ทานทงปวง
 จะไตดำคัญในขอความทจะตั้งวามไตตั้งโดยพนเพอน เมอ
 ครัสประภาษตงนแเดว จึงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า ท่าน
 ทง ๓ กับพระองคไตช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมาไตอยู่เห่น
 เป็นตุตตอดตมาจนถงเจดาดันพระชนมายุ ถาดันพระองค
 ตองไปแเดว ขอใหท่านทงปวงจงช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดิน
 12/08/2566
 ต่อไปให้เรียบรอย ใหลัสมณพราหมณอาณาประชาราษฎร
 ไตฟังอยู่เห่นเป็นตุตทวงกัน ขอใหทงพระเจ้าแผ่นดินพระองค
 ใหม่ใหเขาเป็นพระบูรบริฎการองราชฐอรอนมทุกอรอน ให

รองใต้ดวงคอกเหมือนพระองค์ได้ทรงเป็นพระขรรค์วิบูลย์
 แด่กษัตริย์ (๑) อนึ่ง ผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรม
 ราชวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษาแก่เด็กดัดเดาด้มควร
 จะเบนพระเจ้าของยาเชอิกตาม พระเจ้าถกยาเชอหรือ
 พระเจ้าหลานเชอิกตาม เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าพระองค์
 ได้มีปรีชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จงยกย่อง
 พระองค์นั้นจนจะได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศ์
 ข้าราชการและอาณาประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขต่อไป
 อย่าได้หันเหินเอาตามเห็นว่าจะชอบพระราชหฤทัยเป็น
 ประมาณเดย เขาแต่เลื่อมใสความเจริญของบ้านเมืองเป็น

(๑) ประเพณีราษฎรถวายฎีกามาแต่ก่อน เป็นที่เข้าใจกันว่า ถ้า
 ใครมีความทุกข์ร้อนให้เข้าไปตีกลองใบ ๑ ซึ่งแขวนไว้ที่มตามกรมวัง
 เมื่อเสียงกลองถึงพระกรรณ ก็โปรดฯ ให้ราชบุรุษออกมารับฎีกา เรียกกัน
 ว่า "ตีกลองร้องฎีกา" เห็นจะเป็นประเพณีมาแต่โบราณ แต่ตามการที่
 เป็นจริงไม่มีใครกล้าเข้าไปตีกลองร้องฎีกา ถ้ามีทุกข์ร้อนจะถวายฎีกา
 ก็ถวายในเวลาเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปขังที่ไหน ๆ นอกพระราชวัง
 เมื่อในรัชกาลที่ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐
 กัดซึ่งบ่วงจะถวายฎีกาได้ด้วยปาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงทราบพฤติการณ์นี้มาแต่พระองค์ยังทรงผนวชอยู่ ครั้นเสด็จผ่านพิภพ
 จึงเอาพระราชหฤทัยใส่ที่จะเสด็จออกพระราชมานโอกาสให้ราษฎรถวาย
 ฎีกาได้โดยสะดวกมาตลอดรัชกาล

ประมาณเกิด มีพระราชดำรัสตั้งตงนแถว ก็มิได้ครัดตั้ง
ถึงราชการแผ่นดินอีกต่อไป เวลาเย็นวันนั้นได้ทรงพระราช
นิพนธ์คำขอขมาและดาพระสงฆ์โดยภาษาบาลี แล้วทรง
พระปริวิตกว่าพระองค์ทรงพระประสงครพระอาการมากถึง
เพียงนั้น พระสัจจมิตรจะพินเพื่อนไป จึงมีรับสั่ง
ให้หาพระศรีรัตนทรโองการ พัก เบ็ญญู เข้าไปเฝ้าทูลข้างที่
พระบรรทม ทรงทูลของพระราชนิพนธ์ให้ฟัง แล้วครัดตามว่า
ยังทรงภาษาบาลีถูกต้องอยู่หรือประการใด พระศรีรัตนทร ฯ
กราบทูลว่า ยังถูกต้องจะหาวิปลาดแต่แห่งใดนหมได้ จึง
มีรับสั่งให้พระศรีรัตนทร ฯ เขียนพระราชนิพนธ์นั้น ตั้ง
ข้อไปนี้

พระราชนิพนธ์ขอขมาพระสงฆ์

ขลุเม ภนฺเต สงฺโฆ ชานาคู มยฺหํ ภิกฺขุกาเล
ปฺนปฺปฺนํ เฮสา วาจา ภาสิตา ชโตหํ มหาปวารณาย
ชาโต กาลํ กุรุมาโน สเจ มหาปวารณาทิวเส พาพห-
กิตาโน อโปสถาคารเ มหาปวารณาสนฺนิปาตํ นโต
ตถารูเปณ พเลน สมณฺนาคโต ยถารูเปณ พเลน สงฺฆํ

เตวาจิกั ปวาเรตวา สงขสส สมมุขา กาลั กเรยั ตั
 สาชวตสส ตั เม อนรูเป อสส อติ เอวรูเป วาจา
 ปุณปุณั ภิกขุกาเล ภาสีตา อิทานมฺหิ คหณฺโจิ กุยาหิ
 กาหามิ เตนาหิ อิเม สกฺกาเร วิหารั ปหีนามิ อิเมหิ
 สกฺกาเรหิ มหาปวารณากมฺมึ กโรนตึ สงฺฆั ชมฺมเมว
 ปุเชมิ อุตฺตานิ วิย กตฺวา อัย มหาปวารณา คุรุวาริภา
 ยตา มม ชาตทิวโส อาพาโธ เม อภิวฑฺฒติ เอวั ภาชามิ
 อชฺช กาลั กเรยั อาปุจฺฉามหิ ภนฺเต สงฺฆั จิรปรินิพ-
 พุตฺตมเป ตั ภควนตึ อภิวาเทมิ อรหนตึ สมนฺนาสมพุทฺธ
 ตสส ชมฺมึ นมสฺสามิ อริยณฺจ สงฺฆั นนามิ ยมหิ
 รตนตฺตยั สรณั คโตมฺหิ

อจฺจโย มั ภนฺเต อจฺจคฺคมา ยถาพาลั ยถามุพฺพหิ
 ยถาอกุสลั โยหิ ภนฺเต อิมสฺมึ อุตฺตภาเว ตถา ตถา
 ปมตฺโต อกุสลานิ กมฺมานิ อกาสิ ตสส เม ภนฺเต
 สงฺโฆ อจฺจยั อจฺจยโต ปฏฺติคฺคณฺเหตุ อายตึ สัวราย

อิทานิ มยา ปณฺจสุ สีเลสุ สัวรชฺชิจฺฉานัน กตึ ตสส
 มยฺหิ เอวรูโป มนสิกาโร อนฺนุจฺหิตฺติ สิกฺขิตฺติ ปณฺจสุ

ขนฺเชสฺ ฌสฺ อชฌตฺติเกสฺ อายตเนสฺ ฌสฺ พาหิเรสฺ
 อายตเนสฺ ฌสฺ วิณฺเณสฺ ฌสฺ สมฺพลเสสฺ ฌสฺ
 ฌทวาริเกสฺ เวทนาสฺ นตฺเตตฺ โลกสฺมี ยํ อฺปาถิยมานํ
 อนวชฺชํ อสฺส ยํ วา ปฺริโส อฺปาถิยนฺโต อนวชฺชวา
 อสฺส อฺนุปาทานํ สิกฺขามิ สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ
 ธมฺมา อนตฺตา ยถาปจฺจยํ ปวตฺตนฺติ เนตฺติ มม
 เนโสหฺมสฺมี น เม โส อตฺตา อิติ ยํ ยํ มรณํ สตฺตานํ ตํ
 อนจฺฉริยํ ยโต เขตฺติ สพฺเพสฺส มคฺโค อปฺปมตฺตา
 โหนฺตุ ภูณฺเต อปฺจฺฉามิ วรฺทามิ ยํ เม ปราชํ สพฺพิ
 เม สงฺโฆ ขมตฺตุ.

อาตฺรฺสฺมีปํ เม กาเย จิตฺตํ น เหสฺสตาตฺรํ
 เอวํ สิกฺขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุกฺตํ ภิ.

คำแปลพระราชนิพนธ์ขมาสังข์^(๑)

ขอเคืองดังขจร เมื่อครั้งฉันเป็นภิกษุอยู่ ตฉันได้
 * 12/08/2365
 กล่าววาจาเอนง ๆ ว่า เพราะตฉันได้เกิดแล้วในวันมหา
 ปวารณา เมื่อจะทำกาละ ถ้าในวันมหาปวารณาช่วย

(๑) คำแปลนี้แปลขึ้นภายหลัง

หนักง ฤกษ์ตั้งฆัฒมเนรชวณำไปยงทตั้งฆัฒมประชุมทำ
มหาปวารณาณ โรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยก่าตั้งเช่นนั้น
ด้วยก่าตั้งเช่นใดเด้า ดันจะฟังปวารณากระตั้งฆัฒม
กำหนดตามคำได้แต่้ว ทวากาจะ ณ ทณะเพาหน้าตั้งฆั
ความทคณทวใดตงนจะเบนกรรมตเทยวหนอ ความทำได้
ตงนจะเบนกรรมตมควรแกคณตเทยวหนอ วาจาเชนนคณ
ใดกดาวแดงเอนงๆเมอครงเบนภกษ บคณตคณเบนคฤหัดถ
เสี้ยแดงจกทำอะไรได้ เพาเรเหคณนคณจตั้งเครของ
ตั้งการะเหตงานไปยงวหารบชาตั้งฆัฒมชทาปวารณากรรม
กบตงพระชธรรม ด้วยเครของตั้งการะเหตงานทให้เป็น
ประหนงคณ จันมหาปวารณาวนงกเบนจวนพลุหัดบต เช่น
กบจวนคณเกิดเหมอนกน อาพาชของคณนคเจรญุกดา
คณนคจวอยว่าจะทำกาตุดัย ณ เวตางนน คณนขอตาพระ
ตั้งฆั อภิกาทพระฒมพระภาคเจ้าพระองคณน ผู้อรหันค-
ตั้งฆัมาตั้งฆัพุทธ แม่ปรีณพพานแดงนान นมตั้งการพระชธรรม
นอบนอมพระอรยตั้งฆัของพระตั้งฆัมาตั้งฆัพุทธเจ้าพระองคณน
คณนใดตงพระรัตนตรัยไรเด้าจ่าเบนตั้งฆัระทพง โทษตั้ง

เกินได้เป็นไปดวงคตินผู้พาดอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่
ฉลาดอย่างไร คตินผู้ใดได้ประมาทไปแล้วด้วยประการ
นั้น ๆ ทำอกุศลกรรมไว้อีก ณ อุตตภาพัน พระสงฆ์จึง
รับโทษที่เป็นไปดวง โดยความเป็นโทษเป็นไปดวงจริงของ
คตินผู้นั้น เพื่อดำรงมรรคต่อไป

บุคคลใดทำความอธิษฐานการดำรงมโนในศีลห้าแล้ว
มนต์การความท้าวใจเช่นนี้คตินใดให้เกิดชนคักษาอยู่ ใน
ชนชกต ๕ ชายคนภายใน ๖ ชายคนภายนอก ๖ วิญญาณ ๖
สัมผัส ๖ เวทนาที่เป็นไปในหกทวาร ๖ ตั้งจิตตั้งตัวมา
ถือเอามั่นจะพึงเป็นของหาโทษมิได้ อนึ่ง บุรุษมาดมม
ตั้งไรใดจะเป็นผู้หาโทษมิได้ ตั้งนั้นไม่มีเคยในโลก คติน
มาคักษาการไม่ยึดมั่นอยู่ว่าตั้งซารทงหลายทงปวงไม่เที่ยง
ซารทงหลายทงปวงใช้ตัวคน ย่อมเป็นไปตามปัจจุัย
ตั้งนั้นใช้ของเรา ตั้งนั้นไม่เป็นเรา ตั้งนั้นมิใช่ตัวคน
ของเรา ตั้งนี้ ^{๒๕/08/2565} ความตายใด ๆ ของตั้งตัวทงหลาย ความ
ตายนั้นไม่น่าอศักรย เพราะความตายนั้นเป็นธรรมดาของ
ตั้งตัวทงหลาย ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วเกิด

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 ถววงศเดว เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์ กิ่งให้เจ้าพนักงาน
 ดอมดวงรักษาพระราชมณฑลราชวงศเดวใน แดงตั้ง
 ให้มนตรีพระสังฆราชาคณะฐานานุกรมรวม ๒๕ รูป มี
 กรมหมื่นบวรวิชัยพงษ์เป็นหัวหน้ามาทรงเป็นประธานใน
 ที่ประชุมพระราชวงศเดวและข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่ง
 ประชุมกันอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม

พระราชวงศเดวซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมเวदानน
 พระเจ้าน้องยาเธอ ๗ พระองค์ คือ ๑ กรมหลวงเทเวศร์
 วชิรันท ๒ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๓ กรมหมื่นถาวร
 ราช ๔ กรมหมื่นวรศิกตาศิลา ๕ กรมหมื่นภบาลวิ
 รัช ๖ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรม
 ขุนบวรประภัสร์ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ๖ พระองค์^(๑) คือ
 ๑ กรมหมื่นภมรินทร์ภักดี ๒ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ
 ๓ กรมหมื่นภูตราชพิทย ๔ กรมหมื่นภูวนนถุเบงทรา

12/08/2565

(๑) เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ใช้คำนำพระเจ้าน้องยาเธอ ใน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ฟังมา
 เปลี่ยนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอขึ้น ๓ และใช้คำนำพระนามเจ้านายวงศเดว
 ว่า ราชวรวงศ์ เมื่อในรัชกาลที่ ๖

ธิบาท & กรมหมื่นอักษรสวรรค์ธัญญ ๖ กรมหมื่นเจริญผล
 พดด้วงดีดี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ๓ องค์ คือ ๑ กรมหมื่น
 บวรวิมลธัญญ ๒ กรมหมื่นอนนตการฤทธิ ๓ กรมหมื่น
 ตรีธรรมการ นอกจากนี้พระเจ้าอุฎยาเชอทเบนชนใหญ่ท
 ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ๗ พระองค์ คือ ๑ พระองค์เจ้า
 กฤษฏาภินิหาร ๒ พระองค์เจ้าคณางคยุดดี ๓ พระองค์
 เจ้าด้วงดีดี ๔ พระองค์เจ้าทวฤถยธาก ๕ พระองค์
 เจ้าทองกองก้อนใหญ่ ๖ พระองค์เจ้าเกษมสันตโธภาคัย
 ๗ พระองค์เจ้ากมลาคีเดอธรรค เจ้านายทงปวงนเวดา
 ประชุมประทับทางด้านตะวันตก แต่ตรงหน้าพระแท่น
 เค็ดฉัตรเรียงไปทางด้านเหนือ ข้างด้านเหนือพระตั้งผนัง
 กรมหมื่นบวรวิมล ประทับเป็นประธานอยู่ข้างหน้า ด้าน
 พระตั้งผนังมาในทิศประจิมนั้น มีพระราชาคณะ ๒ รูป คือ
 พระสาส์นโธภณ (สา) วัดราชประดิษฐ ๑ พระอมรโมถ
 (นพ) วัดบุปผาราม ๑ นอกนั้นเป็นฐานานุกรมแต่เปรียญ
 ดอนคณะ ครั้นยุคคชามาประชุมฟังพระอาการ อยทกว
 ราชประดิษฐ์ทุก ๆ วัน^(๑) ตั้งฆกาไปนิมนต์จึงได้มา

(๑) ด้วยเป็นสานุศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เพราะพระองค์ทรงตั้งลัทธิธรรมยุติกานแต่เดิมมา

พร้อมกันโดยเร็ว เจ้าพระยาตรีภุชพงศัตถ์ใหญ่มนต์พระ
 ราชาคณะฝ่ายมหานิกายด้วย แต่มาไม่ทันประชุม ส่วน
 ชุมนางนันทนาคานครดนอก จวงจวงมหาตเจกอยู่ทางด้าน
 ใต้ ชุมนางผู้ใหญ่ที่เขาประชุมเวदानน ข้าราชการฝ่าย
 พระบรมมหาราชวัง คือ ๑ เจ้าพระยาตรีภุชพงศัตถ์ (ช่วง
 บุณนาค) ที่สมุหพระกลาโหม ๒ เจ้าพระยาภูธราภัย
 (นุช บุณยรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก ๓ พระยามหาอำมาตย์
 (ตมิ่ง สันธิรัตน) & พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน
 ณ อยุธยา) & พระยาศรีวิวัฒน์ (แพ บุณนาค) ๖ พระยา
 เพชรพิชัย (หนู เกตุทัต) ๗ พระยาดำรงเดโช (พิณ)
 ๘ พระยาดำรงราชฤทธิไกร (บัว) ๙ พระยาราชวรานุกูล
 (บุญรอด กัตยาณมิตร) ๑๐ พระยาเทพประสุน (ท่อม
 บุณนาค) ^(๑) ๑๑ พระยาอภัยวณฤทธิ (เฉย ยมาภัย)
 ๑๒ พระยาอนุชิตชาญชัย (ฮั่น) ๑๓ พระยาดุรงค์ชัย-
 วัฒน์ (อร บุณนาค) ๑๔ พระยาบุรุษรัตนราชพัสดก (เพ็ง

(๑) คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ท่านว่าตัวท่านก็ได้อยู่ในที่ประชุม แต่
 ไม่จดหมายเหตุอาลักษณ์หาปรากฏชื่อไม่

เพ็ญกุล) ๑๕ พระยาศรีเสด็จราช (ภู) ข้าราชการผู้ใหญ่
 ฝ่ายพระบวรวัง ๑๖ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกศ สิงหนั่น)
 ๑๗ พระยามณเฑียรบาล (บัว) ๑๘ พระยาเสนาภูเบศ
 (กรับ บุญยรัตพันธุ์) ๑๙ พระยาศรีโศภนรวิ ๒๐ พระยา
 สรินทรราชเสนี (ชั้น กัดยานมิตร)^(๑) นอกจากนี้ขุนนาง
 ผู้ใหญ่ ยังมีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจขตกระบวนประจำอยู่
 ข้างหลังเสนาบดีข้างมุขตะวันออกอีกหลายคน แต่ไม่ได้มี
 หน้าที่ในการประชุม

พอเวลาเที่ยงคืนที่ประชุมพร้อมแล้ว เจ้าพระยา
 ศรีธรรมาธิบดียกขึ้นนั่งคุกเข่าประณามขอ หันหน้าไปทาง
 เจ้านายกล่าวในท่ามกลางประชุมว่า ด้วยพระบาทสมเด็จพระ
 พระปรเมนทรมหามงกุฎฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 สวรรคตเมื่อเวลายาม ๓ บคนแผ่นดินว่างอยู่ การสืบพระ
 บรมราชสันตติวงศ์ตามราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนนั้น
 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเสด็จ
 สวรรคต ได้ทรงมอบราชสมบัติพระราชนัดดาสมเด็จพระบรม

(๑) เสนาบดีที่มีตัวอยู่แต่มีได้ปรากฏว่าได้อยู่ในที่ประชุม ๓ คน คือ
 เจ้าพระยาอมรราช (แก้ว สิงหนั่น) เห็นจะป่วย เจ้าพระยาธรรมมา (บุญศรี
 ต้นสกุล บุรณศิริ) เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ขราชทูตพลภพทั้ง ๒ คน

โอรสข้าราชการ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือพระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะสวรรคต ไม่ได้ทรงตั้งมอกราช-
 สมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคคัศโรค
 ตั้งไม่ได้ เสด็จมาตั้งพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต มรณตั้งคนราช
 สมบัติแก่เจ้านายตามแต่จะปรารถนา ให้เจ้านายพระองค์
 ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านาย
 ปรักษากันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรงพระประชวรอยู่ ได้มรณตั้งให้หากกรมหลวงวง-
 ศำขราชธำนิษฐา เจ้าพระยาศรีวิชัยวงศ์และเจ้าพระยาภูธราภัย
 เข้าไปเฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ว่า ผู้ที่จะ
 ดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปนั้น ให้พระราชวงศานุวงศ์และ
 ข้าราชการปรักษากันหาข้อดีแต่จะเห็นพร้อมกันถวาย
 ราชสมบัติพระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระเจ้าดก
 ยายเธอ พระเจ้าหลานเธอ ซึ่งทรงพระสติปัญญารอบรู

ด้รพหลังทงปอง ส้มคอรจะปกบ้องส้มฉนพรหมณาจารย์
 อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็ให้ยกพระราชวงศ์พระองค์นั้นขึ้น
 เบนพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์มีไต่ทรงรงเกยฯ บดินทาน
 ทงหลายทงปองบรรดาอยู่ในที่ประชุม จะเห็นว่าเจ้านาย
 พระองค์ใดส้มคอร จะเป็นทงแกพระบรมวงศ์้านวงศ์ชา-
 ราชการและอาณาประชาราษฎร์ด้วยได้ก็ให้ว่าชนใน
 ท้ามกตางประชุม อย่าได้มีความหวาดทวนเกรงขาม

ขณะนั้นพระเจ้านงเยาวาเชอ กรมหลวงเทพเดศร์วชิรนทร
 ซึ่งมีพระชนมายุยังกว่าพระราชวงศ์้านวงศ์ทงปอง จึงเสด็จ
 ออกคภพระซึ่งหมพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออก ประดำเนิน
 พระหัตถ์ตรัสชนในท้ามกตางประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณไต่ทรงทำนบารุง
 เดยงพระบรมวงศ์้านวงศ์แถมุขมนตรมใหญ่ผู้ช้อยทงปอง
 มาเป็นอันมาก พระคุณเหนือดิน ไม่มั่งใดจะทดแทนให้
 ถึงพระคุณได้ ขอใ้ยกส้มเด็จพระเจ้าดกยาเชอเจ้าฟ้า-
 จูพาดงภรณ กรมชนพินิตประชานาถซึ่งเป็นพระราชโอรส
 พระองค์ใหญ่ชนเบนพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งไต่ทดแทน
 พระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อกรมหลวงเทศเวศร์ ฯ ครดิตั้งนแดง เจ้าพระยา
 ครดิริยวงศ์จิงถามที่ประชุมเวียงพระองค์เจ้านายแฉะเวียง
 คิวชาธาการผู้ใหญ่ แต่ด้วยพระถามฉะเพาะกรมหมน
 บวรรัช ฯ พระองค์เคยว ถามตั้งแต่กรมหดวงวงศา ฯ
 เบนคนมา ทกพระองค์ทุกท่านประดำนพระหิตถและประดำน
 มอຍกขนรบว่า " ส้มคอร " เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแดง
 เจ้าพระยาครดิริยวงศ์จิงชาราษาพระตั้งฉัดอชยัน โดแฉะ
 ถวายคติแรก^(๑)

เมื่อประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควรถวายราชส้มคอก
 ส้มแดงพระเจ้าอุกยาเชอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณตประชานาด
 แดง เจ้าพระยาครดิริยวงศ์จิงกล่าวถามค่อไปในที่ประชุม
 ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ประชวรอยู่นั้น ท่านใดกราบบังคมทูล ฯ ให้ทรงทราบว่

(๑) ธรรมเนียมถวายขอดีเรกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวได้ทรงบัญญัติไว้ว่าควรจะถวายต่อเมื่อสมเด็จพระเจ้านแผ่นดินได้ราชา
 ภิเษกแล้ว ยังเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้ การที่ถวายขอดีเรกในที่ประชุม
 ครั้งนั้น เห็นจะเป็นด้วยเจ้าพระยาครดิริยวงศ์ไม่ทราบพระราชนิมม และ
 กรมหมนบวรรัช ฯ ก็ไม่กล้าทรงทักทาน

ปรึกษากันจะถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิษณุพงษ์ไพศาล พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบริบูรณ์ด้วยพระวิศุทธิ์ด้วยสมเด็จพระ
 พระเจ้าสุทนต์มณี ฯ พระชนนีซึ่งทรงพระเยาว์ จะไม่ทรง
 สามารถว่าราชการแผ่นดินให้มเหสีเป็นธุระแก่พระราชวง-
 คำนุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท สมณพราหมณาจารย์
 อาณาประชาราษฎร์ได้ตั้งสมัคร พระกระแด่ที่ทรงพระ
 บริวิศุทธิ์ จะคิดอ่านกันอย่างไร

กรมหลวงเทเวศร์ ฯ ตรัสว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีสุริย-
 วงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปกว่าสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี ฯ
 จะทรงผนวชพระ^(๑) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามความชอบ
 แยกประมุข ก็ให้อนุมตเห็นสมควรพร้อมกัน เจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์จึงว่าัดฉวนตวาทนเองนั้นจะบริบูรณ์ของพระเดชพระ
 คุณโดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ
 ท่านไม่สู้เข้าใจ ขอให้เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบวรมาบปรบกับช่วย

(๑) คือเมื่อพระชนมายุครบ ๒๐ ในบรรดา พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเวลาที่
 ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ๕ ปี

ในด้านการพระราชนิเวศด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็
อนุมัติเห็นชอบด้วย

เมื่อเสร็จการปรึกษาคอนกวยราชสมบัติแก่สมเด็จพระ
พระเจ้าตากยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์
เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศ์จึงกล่าวขอขมา แผ่นดินทองแดง
แตกออกมา มีพระมหากษัตริย์เดวีกคองมมหาอุปราช
ฉายหน้าเบนเยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ครองทปประชุม
จะเห็นกรรมพระมหาอุปราชฉายหน้าด้วยหรือไม่

กรมหลวงเทเวศร์วชิรนาถเสด็จดูทุกพระองค์พระซึ่งมปรัดาน
พระหัตถ์ตรัสขอขมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มี
พระเดชพระคุณมาแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเดชพระคุณของ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกกรมหมื่นบวร
วิชัยชาญ พระโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล ต้นของพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นบวรวิชัยชาญก็ทรงขาน-

ขานาญการต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงศึกษามาตามแบบอย่าง
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงปกครอง
พสกนิกรไทยฝ่ายพระราชวังบวรและคงจะเป็นความยินดีของ
พสกนิกรทั่วทุก

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถนัดถนที่ประชุมเรียงไปตั้งแต่ก่อน
โดยมากรับว่า "สมควร" หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่
คัดค้าน แต่กรมขุนวรจักร ๑ ตรัสขึ้นว่า "ผู้ที่จะเป็น
ตำแหน่งพระราชโองการมีอยู่แล้ว ตำแหน่งพระมหา
อุปราชควรแล้วแต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมีใช้กิจ
ของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช" เจ้าพระยาศรี-
สุริยวงศ์ชักใช้กรมขุนวรจักร ๑ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรม
ขุนวรจักร ๑ ทรงขแจ้งต่อไปว่า เห็นราชประเพณีเคยมี
มาแต่ก่อนอย่างนั้น ครองรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบดาภิเษก ก็ทรงตั้ง
สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวร ถึง

รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์
 ดงกรมหมื่นศักดิ์พลเดชเป็นกรมพระราชวังบวร มาใน
 รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์
 ดงสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เห็นเคยทรงลงมาทูลรัชกาล จึงเห็นว่ามีใช้
 หน้าที่ของทูลประมุขจะเดือกพระมหากษัตริย์ เจ้าพระยา
 ศรัทธียวงศ์ชดเคือง จากตำหนักกรมขุนวรจักร ๑ ต่าง ๆ
 ดงที่ดุดทุตถามว่า “ทูลไม่ยอมนอนอยากจะเป็นเองหรือ”
 กรมขุนวรจักร ๑ จึงตอบว่า “ถ้าจะให้ยอมก็ดงยอม”
 กวกรก เบนดกดง เบนอนทูลประมุขเห็นดงควรถกรมหมื่น
 บวรวิชัยชาญ จะเป็นกรมพระราชวังบวรดงถาน มงคด
 เจ้าพระยาศรัทธียวงศ์จึงอาราธนาให้พระดงมีดงดชยันโต
 และถวายอดิเรกอีกดงหนึ่ง (๑)

(๑) เรื่องตอมประมุขถวษราชสมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ทูลถามกรม
 หมื่นราชศักดิ์สโมสรทูลนตรีเกล้าให้ฟัง ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็น
 สามเณรได้ประทับอยู่ในที่ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุม
 ถ้วนถี่ ละเอียดถวว่า จดหมายเหตุที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์และเจ้าพระยา
 มหินทรได้จดไว้ เนื้อความก็ไม่คลื่อนคลาดกัน ความในจดหมายเหตุ
 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง กล่าวถึงการ

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมคือไปว่า สม-
 เ็จเจ้าพามหามาตา กรมขุนบำราบปรบภัย ทรงพระสติ
 ปัญญารอบรู้ราชการแผ่นดิน ด้วยได้เคยทำราชการใน
 ตำแหน่งกรมวงมาช้านานถึง ๒ แผ่นดิน ขอให้สมเด็จพระ
 เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรบภัยสำเร็จราชการพระคตัง
 มหาสมบัตินี้และพระคตังต่าง ๆ และสำเร็จราชการในสถาน
 ราชการเป็นอุปถัมภ์ในสวนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย
 ที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน เป็นเสร็จการประชุมเวลาด
 ราว ๘ โมงเศษ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้อาตมาทูล

เลือกกรมพระราชวังบวร ฯ แต่ตอนปลาย ว่าที่ประชุมยอมพร้อมกัน
 เห็นจะเป็นเพราะแต่งตั้งสื่อนั้นในเวลาซึ่งเกี่ยวข้องกับยังไม่กล้ากล่าว
 ถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่
 ประชุมนั้น ท่านเหล่านั้นอย่างทีกล่าวนั้น ทราบด้วยกันโดยมาก ต่อมา
 ได้ฟังเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ เเล่เมื่อก่อนจะอสังัญกรรมไม่ช้านักก็อกรงหนึ่ง
 ว่าการเลือกกรมพระราชวังบวร ฯ ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเทเวศร์ ฯ
 ตรัส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จกล่าวไว้ให้เจ้าพระยารัตนนิเบศร์ (พุ่ม)
 แต่ยังเป็นขุนสมุทโศกรุ่นเขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และใน
 เมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะถวายราชสมบัติแต่พระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกันด้วยความยินดีจริง แต่เมื่อ
 เลือกพระมหาอุปราช ท่านสังเกตตผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่เห็นชอบโดยมาก
 พยายามด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น

จดคำปรึกษา แดงนาชนทตเถตา ๑ ถวายแต่สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพันศัประชาภาค ดั่งน^(๑)

“ ศรัทศุภมศต พระพุทธศักราชอดตภาค สมัยสหัสต์
ตั้งวจนรจตศัคารฤก เอกาทศตั้งวจนรบศุขบันภาค มังกร
ตั้งวจนรตศุขมาต ศุกรบศษ บรรณตศดฤกศุรวาร บริ
เฉทภาคอุกฤษฐ เวตา ๔ ทุ่มทศุขยบาท

กรมหมนบวรวงษตริยพนศุ พระราชาคณะ พระวงศา
นุงศัชาติตตะองศตพระบาทมใหญ่ผู้นอยปรึกษาพร้อมกัน
กรมหมนบวรวงษตริยพนศุ พระเจ้าต้นไต้ภณ พระอมรโมต
พระราชาคณะคามว้างและอริญว้าง กับพระครูฐานานุกรม
เปรียญทงป่องข้างฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายข้างพระราช
อาณาจักร กรมหมดวงเทเวศวิธชินทร กรมหมดวงวงศา
ชิราชตนต์ กรมหมนถาวรยศ กรมหมนวรศัศตาศัด
กรมหมนภบาดบริภศ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เจ้าฟ้า ๑
กรมขุนบาราบปรบศษ^{๖๕} กรมหมนภุมนทรภกต กรมหมน

(๑) คำปรึกษานี้ได้มาแต่กรมราชเลขาธิการ และถารที่เขียนคำ
ปรึกษาขึ้นทูลเกล้า ๑ ถวายเช่นนี้ ทำตามเยี่ยงอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓
และรัชกาลที่ ๔

อุดยตักษณต์มบค กรมหมื่นภูบัตราชหฤทัย กรมหมื่น
 ภูวณีนฤเบนทราชิบาด กรมหมื่นอักษรदारโธภณ กรม
 หมื่นเจริญผลพูนต์สวัสดิ์ กรมหมื่นอนนคการฤทธิ กรมหมื่น
 ดิทธิสุนการ พระวงศานุวงศ์ผู้น้อยที่ยังไม่ได้รับกรม กับ
 ข้าทูลละออง ฯ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระ
 กดาโหม ท่านเจ้าพระยาภราภย ที่สมุหนายก พระยา
 มหาอำมาตย์ พระยาราชภักดี พระยาศรีพัฒน พระยา
 เพ็ชรพิชัย พระยาศรีหราชเทโช พระยาศรีหราชฤทธิไกร
 พระยาราชวรานุกูต (พระยาเทพประชัน) พระยาอภัย
 รัตนฤทธิ พระยาอนุชิตชาญชัย พระยาศรีวงศวิวัฒน์
 พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ พระยาศรีเด้าวราช ท่านเจ้า
 พระยามอมนตรี พระยามณเฑียรบาล พระยาเดณาภุเบศร์
 พระยาศิริโชควรชัย พระยาศรีรัตนราชเดณี และข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งพระพุทธรังษีและ
 พระราชอาณาจกร ประชุมในพระที่นั่งอนนคต์มาคม
 ปรีกษาพร้อมกันว่า พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมพิตร
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งผู้ส่วราชการแล้ว และตั้ง

พระเจ้าอุกยาเชอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ ทรงกอบด้วยพระวอคุณปรีชาญาณสุภาพ และทรงพระสติปัญญาพระเมตตามหาปรกมอันประเสริฐ สามารถเป็นบรมศาสดูปกัมภกพระพุทธรศาสดา อันควรที่จะดำรงราชสมบัติปกป้องพระมหานครขอบขัณฑสีมาตมณฑลพราหมณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ด้วยพระบุญฤทธิ์มหาบารมีอันดั่งดั่งมา หากผู้จะเด่มอมได้ จึงกราบทูลอัญเชิญตมเด็จพระเจ้าอุกยาเชอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ ขุนผ่านพิภพมไหศวรรยาธิบดี ถอดยศราชประเพณีสืบศรีวิชัยอันคตวงศ์ ดำรงพิภพมณฑล สกตกรุงเทพมหานคร อมรวรทันโกสินทร มหินทราโยชยามหาคิตกภพนพรตุนราศี มหานครบวรราชธานีบรมมัย อุดมราชนิเวศมหาสถาน อันอำพดด้วยตมณฑลประเทศนานา महाไพบุตยพิศาตราชเจ้าตมาอาณาเขตตมณฑลตตทงปอง โดยบุรพประเพณีพระมหากษัตริราชเจ้าสืบ ๆ มา”

12/๑8/2565

ในถดางคณวณน เจ้าพระยาศรีวิชัยวงศ์ตั้งให้ตงกองตอมวงทองใหม่เหนือพระราชวงบวร ฯ อันเป็นทประทบ

กรมหมื่นบวรวิชัยชาญออกแห่งหนึ่ง^(๑) และตั้งให้เชษฐเด็ดยุค
พระองค์เจ้าเนตรคณางคยุด กับพระองค์เจ้าเนตรทว
ถวัลย์ตาภตามนุษ เพื่อจะได้ประคองพระโอรสพระบรม
ศพในกระบวนแห่เมอวรุ่งขึ้น^(๒)

ณ วันศุกร์ เดือน ๑๓ แรมค่ำ ๑ เจ้าพนักงานจัดเตรียม
การตั้งวงจัดการพระบรมศพ และเตรียมกระบวนแห่และที่
ประดิษฐานพระบรมศพพร้อมเครื่อง พระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกัน ณ พระที่นั่งอนันต

(๑) วังใหม่ที่กล่าวนี้อยู่ริมคลองโรงไหมฝั่งเหนือ ตรงที่สร้างโรง
พยาบาลทหารบกบัดนี้

(๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำนงจะให้
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กับเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ประ
คองโอรสพระบรมศพ ได้ดำรัสสั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุน
พินิตประชานาถเวลานั้นแรกทรงพระประหาร ยื้อนหาได้ทราบพระราช
ประสงค์ไม่ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาประหารเสียด้วยตลอดมา
การเรื่องนี้จึงมิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอ
ที่โสกันต์แล้ว ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ทั้ง ๑ พระองค์ ที่เลือก ๒ พระ
องค์นั้น เพราะพระองค์เจ้าคึกคองางคยุด คือ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็น
หลานเลี้ยงของเจ้าพระยาสุรสีห์วงศ์ ทสมุหพระกลาโหม พระองค์เจ้า
ทวิถวัลย์ลาภ คือ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เป็นหลานตัวเจ้าพระยา
ภูธราภัย ที่สมุหนายก

ด้มาคมแต่เวทนาเข้า เจ้าพระยาศรีธัญญวงศ์จึงให้พระยา
 ด้รวงศ์ช่วยฉนวนไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้า ฯ
 กรมขุนพันธุประชาวาทิตพระคว่หนักถนุกุหลาบ^(๑) ใน
 เวदानนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ กาดังยังอ่อนเปลี้ยมากด้วย
 ทรงพระประชวรมากกว่าเดอน และซาประดังทรง โคกคัถย
 แรงกล้า ไม่ด้มาวถจะทรงพระราชดำเนินได้ ค้อง
 เชิญเสด็จทรงพระเกวอห้ามชนไปจนในพระที่นั่งภานุมาศ
 จารุญที่ด้รงพระบรมศัพ พอดทอดพระเนตรเห็นพระบรมศัพ
 สมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยกพระหัตถชนถวายเป็นภค
 เทานนแล้ววถทรงสดับนังแนไป เจ้านายผู้ใหญ่ซึ่งเสด็จอยู่
 ทนบกบหมอกตามเสด็จกักบเขาไป ช่วยกันแก้ไขพอพน
 คินได้สมประฤดี แต่พระ กาดังยังอ่อนหนักไม่ด้มาวถจะ
 เสดอนพระองค์จากเกวอได้ จึงมรปลังขอให้สมเด็จพระ

(๑) การที่ให้พระยาสรวงศ์ช่วยฉนวนไปเชิญเสด็จนั้น ทำตาม
 แบบอย่างตรงเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่าน พิภพ
 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เวลานั้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง
 หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ซึ่งเป็นบุตร เวลานั้น
 เป็นจมนราชามาตย์ ไปเชิญเสด็จที่วัดบวรนิเวศ

เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ ถวาย
 นาสรงทรงเครื่องพระบรมศพแทนพระองค์ เจ้านายผู้ใหญ่
 เห็นว่าจะให้เต็มเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ทนนั่งไป
 เกรงพระอาการประชวรจะกตมกำเริบขึ้น จึงตั้งให้เชิญ
 เสด็จมายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งได้จัดห้องใน
 พระฉากข้างด้านตะวันออกไว้เป็นที่ประทับ ระหว่างเวลา
 กว่าจะได้ทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชม
 นเฑียร^(๑) ทางโน้นเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์
 สรงนาทรงเครื่องพระบรมศพ แล้วเชิญลงพระทองเงิน
 แห่พระบรมศพบนกระบวนมา ออกประคตนามราชกิจ
 เชิญพระ โภคชนดงบนพระยานมาศด้ามดำคาน ประกอบ
 พระ โภคทองใหญ่ มีพระมหาเศวตฉัตรกัน แห่
 กระบวนใหญ่ไปยังพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท เชิญพระ

(๑) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เวลาก่อนทำ
 พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ก็ประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน
 แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ เวลาระหว่างเฉลิมพระราชมณเฑียรถึงเดือนครึ่ง
 จึงปลดพลับพลาดวายเป็นที่ประทับที่โรงแสงใน เพื่อให้ทรงสำราญกว่า
 ประทับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

โกศพระบรมศพชนประดิษฐานเหนือแจ่นฟ้าทองคำ ใน
มหาปราสาทด้านตะวันตก ตั้งเครื่องสูง เครื่องราชูปโภค
ตั้งเคียงพระดังฆัตตอภิขรรณ ๒ เคียง และมีนางร้องให้
มีเครื่องประโคมตามอย่างพระบรมศพแต่ก่อน ส้มเต๋จ
พระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ และ
บำเพ็ญพระราชกุศลสนอง พระเดชพระคุณด้วย ประการ
ต่าง ๆ ทุกวันมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จจรมภพ
ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓๓ ปี ๓๔
คำ บชวด ตรงกับ วันที่ ๓๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗

เสด็จเถลิงถวดยราชสมบัติ เมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๕
ปี ๓๔ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๔๘

เสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓๓ ปี ๓๕ คำ
ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๓ พระชนมายุ ๖๕ ปี

ประวัติสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

อธิบายเบื้องต้น

หนังสือซึ่งข้าพเจ้าเรียบเรียงทอดเกล้า ฯ ถวาย ในงาน
พระราชกุศลหน้าพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
กรมหลวงสังฆดานนทร ๒ เวียงทพมพมาเดว คือเรื่อง
จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จสวรรคต พิมพ์ในงานตั้งสมวาร และเรื่องพระราช
ประวัติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อน
เสวยราชย์ พิมพ์ในงานบัญญัติสมวาร มีข้อความกล่าว
ถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็น
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตมฺหพระกตาโหมทง ๒ เวียง ครน
ถึงเวลาเรียบเรียงหนังสือทอดเกล้า ฯ ถวาย ต่หรบพมพ
ในงานศตมาห ข้าพเจ้าคัดความเป็นเรื่องประวัติสมเด็จพระ
ยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เห็นจะเหมาะสม จะได้เป็นเรื่อง
เนื่องต่อกันในหนังสือแจกทง ๓ งาน ข้าพเจ้าจึงได้เรียบ

เรียงเรื่องประวัติของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ตอนเมื่อก่อนเป็นผู้นำเวรราชการแผ่นดิน จนหลุดตัว
 ถวาย ความทักต้วงในเรื่องประจักษ์ โดยมากต่างตามท
 พบในจดหมายเหตุต่าง ๆ ทั้งของไทยและของฝรั่ง ที่ทราบ
 ด้วยตนเองก็มีบ้าง แห่งใดซึ่งเป็นแต่กล่าวโดยสันนิษฐาน
 ของข้าพเจ้าเองก็โตบอกไว้ เพื่อผู้อ่านจะได้วินิจฉัย หวังว่า
 จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้โบราณคดีแก่ท่านทั้งปวง

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
 เป็นบุตรสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)
 ท่านผู้หญิงจัน (น้องกรมหมื่นนรินทรภักดี) เป็นมารดา เกิด
 ในรัชชกาลที่ ๓ เมื่อฉะอุกร เดือนยี่ จน ๗ ค่ำ ปีมะโรง^(๑)
 พ.ศ. ๒๓๕๓ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๘ คน แต่
 ย่อมมาจนเป็นผู้ใหญ่แต่ตัวท่านกับน้องอีก ๔ คน คือ เจ้าคุณ
 หญิงแฉะ เรียกกันว่าเจ้าคุณค้ำหนักใหม่คน ๓ เจ้าคุณหญิง

(๑) คนสำคัญของประเทศสยามเกิดเป็นสหชาติกันในปีมะโรง
 มี ๔ คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ ๑ กรมหลวง
 วงศาธิราชสนิทพระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ๑ เจ้าพระยาภูธราภัย
 (นุช บุนยรัตพันธ์) ที่สมุหนายก ๑

ปก เรียกกันว่าเจ้าคุณกลางคน ๓ เจ้าคุณหญิงหรั่ง เรียก
 กันว่าเจ้าคุณน้อยคน ๓ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) คน ๓
 เรื่องประวัติของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ปรากฏว่าได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กแต่ในรัชกาลที่ ๒ แต่
 ส่งนการศึกษาหม่อมเจ้าเงื่อนทราบในชั้นหลัง ว่าเห็นจะไม่
 ได้เรียนอักษรสมัยตงซงนิก เพราะการเดาเรียนของตงซงนิก
 ในสมัยเมื่อก่อนยังเขาจดย่นพิน มักเป็นแต่ฝากให้พระภิกษุ
 สอนตามวัด ไม่ได้เข้าเรียนกวดขัน จะรู้ได้มากหรือน้อย
 ก็แดงแต่ความนิยมของเด็ก แม่นการทเรียนวิชาสำหรับ
 เป็นข้าพเมอเคบใหญ่ ในสมัยนั้นมักเรียนโดยกระบวน
 ผูกหัดอบรมในด้านกผู้ปกครอง คือขบตาเบนอทิ ดังเช่น
 บิดาเป็นช่างหรือเบนแพทย บุตรภักผกหัดศึกษาวิชา
 จากบิดาต่อไป ดงนเบนคน สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา-
 ศรีสุริยวงศ์เป็นบุตรชายคนใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม-
 มหาประยูรวงศ์ ^{15/08/2565} ซึ่งเป็นพระยาพระคลังตั้งแต่มาบิดาการ
 ต่างประเทศ (ในสมัยเมื่อยังมิได้แยกออกเป็นกระทรวง
 หนึ่งต่างหาก) และได้ว่าการปกครองหัวเมืองชายทะเลฝ่าย

ตะวันออกมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ คงจะได้ศึกษาราชการ
 ที่เนื่องกับชาวต่างประเทศ และกระบวน การปกครอง
 หัวเมืองในด้านของบิดาเป็นวิชาสำคัญสำหรับตัวมาแต่
 แรก จึงไม่ปรากฏว่าท่านหันเหในการช่าง^(๑) หรือในการ
 ข้างมาแต่วิชาอื่นอย่างหนึ่งอย่างใด ได้ยื่นท่านผู้หลัก
 ผู้ใหญ่ชม มาก แต่ขอที่มีความสามารถฉลาดในกระบวน
 ราชการบ้านเมืองอย่างเดียว

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เห็นจะเป็นคน
 ไปรดของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ใน
 รัชกาลที่ ๒ ด้วยบิดาของท่านเป็นผู้ซึ่งทรงชอบขิดสนิท
 ถิ่นม และได้มารับราชการกรมท่าร่วมกันเมื่อตอนปลาย
 รัชกาล เพราะฉะนั้น พอถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงตั้งบิดา
 ของท่านให้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง ดังท่านก็ได้เป็นทนาย
 ขัยชรรค์ หุ้มแพร มหาเด็ก และต่อมาทรงพระกรุณา
 ไปรด ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นท้าวทองดีทนายเวร

(๑) ต่อเมื่อมีตำแหน่งในราชการแล้วจึงได้ศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่น
 จนชำนาญ ภายหลังกับอีกอย่างหนึ่ง ดูเหมือนจะชอบศึกษาพงศาวดารจีน
 ด้วย แต่ก็เป็นการชั้นหลังเหมือนกัน

มหาดเล็ก^(๑) ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อ
 ยังเป็นหลวงนายสิทธิแต่งงานสมรสกับท่านผู้หญิงกตัญ ธิธา
 หลวงแก้วชายัค (จาด) บุตรของเจ้าพระยามหาเสนา
 บุนนาค แต่เจ้าคุณนวมมิได้เป็นมารดา แต่จะแต่งงานเมื่อ
 ปีใดนั้นทราบได้แต่ว่าก่อน พ.ศ. ๒๓๗๓ เพราะเจ้าพระยา
 สุริยวงศ์ช่วยฉนบุตรของท่านเกิดเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๓
 แล้วมรดกตกคนหนึ่งชอกจาง ได้แต่งงานสมรสกับพระยา
 สหราชฤทธิไกร (แย้ม บุญยรัตนพันธ์) บุตรเจ้าพระยา
 ภูธรราชย์

พิเคราะห์ดูตามความที่ปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุ
 เก่า ๆ ดูเหมือนความดำมารณฉลาดหักเหตมของส้มเต๋จ
 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จะเริ่มปรากฏแก่คนทั้งหลาย
 ตั้งแต่เมื่อเป็นหลวงสิทธินายเวร เพราะเหตุการณต่าง ๆ
 ให้โอกาสประกอบกับฐานะของท่านที่เป็นบุตรเจ้าพระยา

(๑) สันนิษฐานว่าได้เป็นทนายชั้นบรรดาศักดิ์ ในปีต้นรัชกาลที่ ๓ เวลา
 นั้นอายุได้ ๑๘ ปี และมัจจดหมายเหตุของมิชชันนารีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘
 เรียกท่านว่าหลวงนายสิทธิ เห็นจะได้เป็นที่หลวงสิทธิรายนายเวรมหาดเล็ก
 เมื่ออายุราว ๒๕ ปี

พระคตง เบนคตนาพคตงรัชชกาลที่ ๓ แดงไม้อา อังกฤช
 กเรมมาอำนาจจนโกตชคตบประเทศสยาม คตยคต
 หวเมืองของพระมาทคตแดนไทยไวเบนเมืองจน แดงมาคต
 เมืองเกาะหมากเบน ทมนคตแดนไทยทาง หวเมืองมธาย
 คตงทาหนงคตอัญญาทางไมคตกับบรัชทของกฤชชงปกคตของ
 ชนคตย เรมมการเมองแตะการคตขายเกยวชของชนกับ
 อังกฤช คตอนนมา (เมอเล็วการปรามทบฏเวียงจันทแตะ)
 ไทยเกคตรบกับญวน คตงคตเวียมรคตษาปากนาเจ้าพระยา
 แตะเมืองจันทบุรี มีให้ญวนจุมำทำร้ายคตโดยทางทะเล ใน
 การปรกษาทาหนงคตอัญญาทบคตของกฤชกคต การคตร่าง
 บ้อมแตะคตเวียมกาคตงรคตษาเมองคตมคตทปราการกคต การ
 คตร่างเมืองจันทบุรี โหมทเนืองบางกระจกคต อยู่ใน
 กระทวงของเจ้าพระยาพระคตงบคตาทาน คตมคตเจ้า
 พระยาบรมมหาศรัศรัยวงค์เบนมคตรณูใหญ่กคตไครบไซเบน
 ลุชวอยอย่างกบมชชวรบคตาทานในการทงปวง^(๑) จึงเบน

(๑) บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ที่ได้เป็นกำลังช่วย
 บิดาอีกคนหนึ่งในครั้งนั้น คือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค) ต่อมา
 ในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นที่จมีนราชามาตย์ในกรมตำรวจ

โอกาสที่ได้แสดงคุณงามให้ปรากฏ จนนำเรื่องมาฝากพอ
 เป็นอุทาหรณ์ ดังเช่นเมื่อบิดาของท่านลงไปสร้างเมือง
 จันทบุรี ทั่วท่านเองรบต่อเรือกำปั่นรบ คิดพยายามทำ
 เรือกำปั่นอย่างฝรั่งได้ แต่พอกำปั่นรบ^(๑)ดำแรกเข้ามา
 ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗
 โปรดพระราชทานชื่อว่า "เรือแกลดกลางสมุทร" (แต่เมื่อ
 เรียกอย่างฝรั่งออกชื่อหนึ่งว่า "เรืออาเรียด")

มีจดหมายเหตุของพวกมิชชันนารีอเมริกันแต่งพิมพ์ไว้
 ในหนังสือบางกอกกรีกเกอร์ ว่าด้วยสมเด็จพระยาบรม
 มหาคีรีศรีอยุธยาองค์เมื่อยังเป็นหลวงนายด้ช ซึ่งรวมเจดามือ
 พาเรือกำปั่นเข้ามาถวาย ได้คิดคำแปลมาดังไว้
 ต่อไปนี้^(๒)

"วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๗

ฉัน มิชชันนารีไทยหนุ่มคนหนึ่งมาหาพวกมิชชันนารี
 ชุนนางหนุ่มผู้ศรัทธาทางคัมภีร์ เฉียบแหลม พุดจาไฟเราะ

(๑) เป็นเรือชนิดใช้ใบแหลมทั้งเส้าหน้าเส้าท้าย

(๒) ชุนบริบาลบุรุษรัตน์ (บัวน อินทวงศ์ ปรีชญ) เป็นผู้แปล

เมื่อแรกมาถึงได้สนทนากับพวกมิชชันนารีอยู่สักพักหนึ่ง
 ครั้นจวนจะกลับจึงได้สนทนากับยอนแบบตัสต์ผู้ช่วยในร้าน
 ชายยาว ตอนทศยุคกับยอนแบบตัสต์ตนเอง ชุนนางหนุ่มคน
 นั้นได้บอกว่าคุณท่านคือหอดวงนายดีทช (คือ ลัมเตงเจ้า
 พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) บุตรหัวบ่ของเจ้าพระยา
 พระคลัง เห็นว่าบุตรทรงวงการต่างประเทศ ฟังกลับมา
 จากجنทบุรี โดยเรือทศมาจากทันน ซึ่งได้ชื่อว่าอาเวียด
 ต้นบุตรของท่านยังคงอยู่ที่جنทบุรี เมื่อพวกมิชชันนารีเรา
 เห็นจึงเชื่อเชิญให้ท่านอยู่สนทนากันอีกก่อน ท่านก็ยอม
 อยู่สนทนาด้วยออกสักครู่หนึ่ง ขณะเมื่อจะไปได้เชิญ
 ให้พวกมิชชันนารีไปเที่ยวที่บ้านของท่านบ้าง

วันที่ ๒๕ ตุลาคม วันนั้นพวกมิชชันนารีได้ไปหาหอดวง
 นายดีทชที่บ้านของท่าน บ้านของหอดวงนายดีทชนั้น หมอ
 บรัดเดเกกล่าวว่ามีใหญ่โตงดงามมาก ที่หน้าบ้านเขียนป้ายคิด
 ไว้ว่า "บ้านหอดวงนายดีทช ขอเชิญท่านผู้หายทั้งหาย "

12/๑8/๕35
 ที่บ้านหอดวงนายดีทช พวกมิชชันนารีได้รู้จักคนใด ๆ
 ออกหลายคน ขอพวกมิชชันนารีรู้สึกชอบพอและรักใคร่
 ท่านมาก

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

พวกมิชชันนารีไปชมเรือใบ อาเรียด ซึ่งต่อมาจาก
 เมืองจันทบุรี มาถึงได้ ๒-๓ วันเท่านั้น จะนำมากวาง
 ไว้ในห้องทอดพระเนตร พวกมิชชันนารีก็ดาดงา เรือ
 อาเรียดนั้น เป็นดาแรกททาเทียมเรือฝรั่ง ห้องงนายดีทช
 ไม่มีแบบดี แต่เทียบได้จำแบบเรือจากเรือฝรั่งตาโน้นนิด
 ตานหนอยแฉวมาทาชน ถึงเช่นนั้นก็ทพอใช้ทีเดียว
 ห้องงนายดีทชนั้นเป็นคนฉลาดไหวพริบนัก คนไทยออก
 จรฉลาดเทียมฝรั่งแดง นอกจากเรืออาเรียดทนามากวาง
 ทอดพระเนตร ห้องงนายดีทชยังได้ต่อเรืออื่น ๆ ท่มอง
 จันทบุรีนั้นนอกเป็นจำนวนมาก นานหนักตั้งแต่ ๓๐๐ คน ถึง
 ๕๐๐ คน

ภรรยาของห้องงนายดีทช (ท่านผู้หญิงกตัญญู) นิสสัย
 กัดตายกับสามี ชอบตีมาคมกับชาวต่างประเทศ ได้ชอบพอ
 รักใคร่กับนางแบบคิดดีดีมาก ถึงกับเคยไปนอนค้างทบาน
 นางแบบคิดดี ก็นิทมากคิด

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

เรขอเรนต์ ยอนต้นกับภรรยา มาหาหมอบรัดเตแจ่งวา
 หดวงนายดีทชเชญเขาทาง ๒ ไปเมืองจันทบุรี แะจะให้พัก
 ยอนต้น ๖ เดือน ด้วยดวงนายดีทช ภรรยาแะเดดกม
 ความประสงค์จะเรียนภาษาอังกฤษในโอกาสนั้น ยอนต้น
 จะได้แจกหนังสือแะสอนคำด้นาแก่พวกจันทจันทบุรีด้วย

วันที่ ๘ ยอนต้นกับภรรยาตกลงจะไปกับดวงนายดีทช
 นั้นนอน หมอบรัดเตก็จะไปด้วย แต่ไปเปิดยอนอากาศชั่ว
 คราว เมื่อสบายคแะจะกลับมา เพราะหมอบรัดเตไม่
 ไครจะสบายมาคแต่พวกมิชชันนารีถูกไล่ออกจากทอยเดิม
 หมอบเป็นผูดงเคนเรองทอยยอนเป็นภาระชระมากมาย

วันที่ ๓๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

หมอบรัดเตออกจากบ้านไปลงเรือฮาเรียด ซึ่งจะไป
 ยงเมืองจันทบุรีพรอมควยยอนต้นกับภรรยา ไปลงเรือเวดว
 เทียงตรง ได้พบกับมารดาแะภรรยาของดวงนายดีทช
 ไปลงเรือก่อนแะ มารดาแะภรรยาของดวงนายดีทช

นเบนคนชยาศัยตทงคู้ คุณกถน (ภรรยาหตวงนายดีทช)
 ออกควดแฉะขอโทษแก่พวกฝรั่งว่าเรือคัมเคบ หตวงนาย
 ดีทชจดีให้พวกฝรั่งพกบนคาคพาชนบน หมอบรัดเดคอง
 อยุ่พรากจากเมยเมนควงแรกคองคแตคองงานมา เรือเด่น
 ไปตควดคตเกนทคาคทหมายกน

วันที่ ๓๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

รุ่งเช้าเรือตองตงมาถงปากน้า มารคาคแฉะญาคคพนของ
 ผู้หญิงของหตวงนายดีทชตงเรือมาตงคแตคองคชนจากเรือ
 ทปากน้า ตกเวดากตางคนพวกมชชนนารวองเพดงเด่นกน
 แก้งวง หตวงนายดีทชบอกวบนคาคพาคคควาขางตาง
 เพวระขางตางปะปนกันมากนค พวกทอยขางตางกชอม
 เพดงกตอมชวงเผอกทไต ณ เมืองจันทบูรกน จนหนงรอง
 หตงคๆ เทยวคตบไปกตบมาจหน้าเบอ หมอยอนตงนคบ
 ภรรยาอยุ่หองกตงคๆ กบหมอบรัดเด พวกมชชนนารทไป
 เมืองจันทบูรคราวณ ใครบคความเฮใจใคจากกบคนตช
 พวกถูกเรือแฉะผู้ทมาคควยเบนอยางค

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

พจนานามขำมต้นดอนได้ออกเรือ หาดวงนายสัตย์

แต่งตั้งว่า มีคความเสียใจที่ออกจากมารดาไป และมารดา
ก็เหมือนกัน เมื่อจะไปแต่งตั้งว่า เสียตายที่จะจากบุตรและ
หลาน ในจำพวกบุตรของหาดวงนายสัตย์ชนหงได้เป็น
อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีกระทรวงกลาโหมคนหนึ่ง
(คือเจ้าพระยาสุรสงครามวิวัฒน์ อชน บุนนาค) เรือเดินไป
โดยสวัสดิภาพ

วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

อนนหาดวงนายสัตย์ทรงมีความกรุณาเตรียมข้าวของและ
เครื่องโต๊ะเบียงอาหาร อันจะใช้เป็นของสำหรับเดินทางกลับ
กรุงเทพฯ ๑ ให้แก่หมอบรัดเดเเน่จำนวนอนมาก

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

อนนหมอบรัดเดเเน่เรือที่ปากน้ำจันทบุรี เดินทางกลับ
กรุงเทพฯ ๑ กลับมาพร้อมกันของเขยของหาดวงนายสัตย์
(พระยาสุรเสนา สวัสดิ์)

วันที่ ๑๘ ถึงปากน้ำเมืองสมุทร วันที่ ๒๐ ถึงเรือสำเภา
 เข้ามากรุงเทพฯ กับนายตั้งจินดา^(๑) วันที่ ๒๓ ถึงกรุงเทพฯ
 มีความตั้งรับไว้”

การที่คบหาสมาคมกับพวกมิชชันนารีอเมริกันในสมัย
 นั้น ไม่แต่สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังตั้งรับไว้เท่านั้น
 แต่พวกมิชชันนารีอเมริกันเริ่มเข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ เดิมมาเช่าที่ตงอยู่หน้าวัดเกาะ ครั้น
 ถึง พ.ศ. ๒๓๗๓ มีฝรั่งพวกนายเรือใบไปอาศัยพวกมิชชัน-
 นารี แดงเคยเข้าไปยังนกในวัดเกาะเป็นเหตุวิวาทชนกับ
 พระสังฆมณฑลเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ เมื่อยังเป็น
 เจ้าพระยาพระคลัง จึงให้พวกมิชชันนารีย้ายขนมาอยู่ใต้
 บ้านพวกชาวตทกฏญจนใกล้กับจวนของท่าน เป็นเหตุให้
 พวกมิชชันนารีอเมริกันได้โอกาสเข้าใกล้ชิดกับไทย ที่มีศ
 บรรดาศักดิ์ กัดกษณะที่พวกมิชชันนารีประพฤตินั้น มีการ
 สอนคริสต์ศาสนาแบบของตนเองจริงๆ แต่พอใจสอนภาษา
 อังกฤษ และวิชาความรู้ต่าง ๆ ของฝรั่งไปด้วยกันกับทง

(๑) คือพระยาสุรเสนา สวัสดิ์ ต้นสกุล สวัสดิ์ชูโตนั่นเอง

วิชาใช้เก็บด้วย ถึงกระนั้นไทยโดยมากก็มีความ
 วิชาพวกมิชชันนารี ด้วยเห็นว่าจะมาสอนให้ชาวตอ
 คำน่าอน แต่บางคนซึ่งเป็นชนหนุ่ม หรือถ้าจะเรียก
 ตามอย่างปัจจุบันก็น่าจะเป็นจำพวกสมัยใหม่ ใครจะเรียน
 ภาษาและวิชาของฝรั่งเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่บ้าน
 เมือง ไม่รังเกียจการที่จะคบหาสมาคม และศึกษาวิชาการ
 กับพวกมิชชันนารี ในพวกสมัยใหม่ที่กล่าวนี้ได้มาเป็น
 บุคคลสำคัญในชนชั้น ๔ คน คือพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวช พอพระราชหฤทัย
 ใครจะเรียนภาษาและหนังสือของอังกฤษ กับทั้งวิชาต่าง ๆ
 มีโหราศาสตร์เป็นต้น พระองค์ ๓ พระบาทสมเด็จพระบิ
 เสด็จเจ้าอยู่หัว พอพระราชหฤทัยจะทรงเรียนวิชาทหาร
 ๕ ๖ ๗ ทรงเรียนหนังสือเพื่อจะให้ทรงอ่านคำหรับตำรา
 ได้เอง พระองค์ ๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งได้ทรง
 ศึกษาวิชาแพทยไทยอยู่แต่ก่อน ใครจะทรง ศึกษาวิชา
 แพทย์ฝรั่ง แต่ไม่ประสงค์จะทรงเรียนภาษาอังกฤษ
 พระองค์ ๓ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อยัง

เบนทวดงดีทรนายเวร ใครจะเรียนวิชาต่อเรือกำปั่นเป็น
สำคัญ และภาษาอังกฤษก็ดูเหมือนจะได้อ่านบ้าง^(๑) อีก

คน ๓

ต้มเตจเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เห็นจะได้เดือน
บรรดาศักดิ์ชั้นเบนทจมนวดยวรนาก หวหมนมหาดเล็ก
เมื่อราวปีฉด พ.ศ. ๒๓๗๔ ด้วยปรากฏในการทำสงคราม
กับญวนในบั้น ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ดำรัสตั้งให้จกกองทัพเรือไซเรือกำปั่นที่ต่อใหม่เบนพ
และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมือยง
ดำรงพระยศเป็นต้มเตจเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เบน
แม่ทัพใหญ่ ให้ต้มเตจเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
เมือเบนทจมนวดยวรนากเบนนายทพหนา ยกตั้งไปตเมือง
บันทายมาศ (ซาเตียน) แต่ไปทำการไม่สำเร็จดังพระราช
ประสงค์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
เพิ่มสร้อยนามพระราชทานว่า “จมนวดยวรนากภักดีศรี-

12/08/2565

(๑) จะรู้ภาษาอังกฤษเพียงใดทราบไม่ได้ ข้าพเจ้าเคยได้ยินท่าน
พูดภาษาอังกฤษกับฝรั่งครั้งหนึ่ง ดูเหมือนจะพอพูดสนทนาปราศรัยได้ แต่
การต่อเรือกำปั่นท่านศึกษาเงินจ่านำมาชงไม่มีตัวสู้ในสมัยของท่าน ได้
เป็นผู้ต่อตลอดมาจนเรือกำปั่นไฟในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕

ด้รียงค์" (๑) จะเป็นด้วยท่าความชอบพิเศษอย่างไรหา
 ทราบไม่ แต่เมื่อพิจารณาเหตุการณในสมัยนั้นกพอ
 จะตั้งนษฐานค่าเงอนได้ ด้วยบิตราของท่านได้เป็นตำแหน่ง
 ให้นำคักตาใหม่กับกรมตำรวจกัน ๒ กระทรวงมาหลายปี
 เมื่อจบเกษรา แต่มีการเกยวของกับฝรั่งมากจน ควท่าน
 ไม่สนับสนุนการฝรั่ง ก็เป็นธรรมดาที่จะปรึกษาหารือกับ
 ใต้ศึกษาการณนี้ ช่วยปลดเปลื้องกิจธุระในตำแหน่ง ใต้
 ช่วยราชการต่างหัดต่างตามากจน ก็เป็นโอกาสที่จะให้
 ปรากฏคุณคุณแก่พระญาณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวยงชนเป็นอนตบมา ขอนพงเห็นใต้ในหนังสือ
 จดหมายเหตุเรื่องเซอร์เซมส์บรุกทของอังกฤษ เขามาขอเก
 หนังสือสัญญาเมื่อเดือน ๘ บจจ พ.ศ. ๒๓๘๓ เป็นเวลา
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มทรงประชวรใน
 คราวที่จะเสด็จสวรรคต เสด็จออกดำวราชการไม่ได้ เพราะ
 ทรงพระวิตกด้วยสครคตของ นมดกับครวงครอเพอรตเป็นเหตุมา
 ในรัชชกาลที่ ๒ และเช่นรเบอรนเป็นเหตุมาตนารัชชกาลที่ ๓

(๑) นามนี้ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุครั้งเซอร์เซมส์บรุก เป็นทูต
 อังกฤษเข้ามาเมื่อบจจ พ.ศ. ๒๓๕๓

ซึ่งเบนแต่ทิศของบริษัของกฤษทปกครองหัวเมืองในอินเดีย
 เซอร์เซมส์บรุกเป็นทูตมาจากรัฐบาลอังกฤษ มีศุภอักษร
 ของลอร์ดปาดเมอส์คอง อัครมหาเสนาบดีประเทศอังกฤษ
 มาว่ากต่างจะให้แก้สัญญา จะประมาณไม่ได้ ด้วย
 รัฐบาลอังกฤษเขากำดงเข้ารบพุ่งบังคับให้จันทน์สัญญา
 ไม่ช้านัก ได้โปรดฯ ให้เตรียมข้อมุกนปากน้ำไว้อย่าง
 แข็งแรง ครั้นเซอร์เซมส์บรุกมีหนังสือมา จึงมีรับสั่ง
 ให้เขียนขอพระราชดำริพระราชทานออกมาให้เสนาบดีกับ
 ผู่อื่นซึ่งทรงเดือกด้วรโดยนะเพาะให้ประชุมปรึกษา
 ความในกระแด้รับสั่งแห่งหนึ่งว่า “การทรงเนบนการฝรัง
 ด้มเด็จพระเจ้านองยาเซอ เจ้าพวกรมขุนอัครเวศร์วงศ์
 ทราบอย่างธรรมเนียมฝรังมาก ควรจะเอาเป็นทปรกษา
 ใหญ่ได้ ก็แต่ว่าคิดประจำบนอยู่ทเมืองสมุทรปราการ
 จมื่นวัยวนาก (คือด้มเด็จพระยาบรมมหาศรีวัศร์ยวงค์)
 ด้กเป็นคนด้นทคหนักในอย่างธรรมเนียมฝรังกลงไปปรึกษา
 เมืองสมุทรปราการอยู่ แต่ทว่าเห็นจะได้พูดจาปรึกษาหารือ
 กับเจ้าพระยาพระคลังแลว ก็เห็นจะถูกตองกนกับ

เจ้าพระยาพระคลัง" ดงน^(๑) กระแต่รับตั้งทกดาจมา
 พระราชทานออกมาเมื่อ ณ วันของคาร เดือน ๘ วัน ๓๒ ค
 คอกอนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งตัวรรค
 เพียง ๘ เดือน ปรากฏว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรี-
 สรีวงศ์ยังเบณฑจมนวดยวราลอยู่ เพราะฉะนั้นเห็นจะได้
 เดือนหกเป็นพระยาศรีสวัสดิ์ศรีวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก^(๒)
 เมื่อจวนจะสิ้นรัชกาลที่ ๓ และเป็นพระยาอยู่ไม่ถึงหกได้
 เดือนเป็นเจ้าพระยา

ในเวลาเมื่อใกล้จะสิ้นรัชกาลที่ ๓ นั้น ปรากฏว่า
 สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้อาศัยดีดบัญญัติ
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสวัสดิ์ศรีวงศ์ช่วยแก้ไขเหตุลำบาก
 เรืองหนึ่ง จะดองกดาวยอนชนไปลงเรื่องอนเป็นมุดเหตุ

(๑) จดหมายการปรึกษาครั้งนั้น หลอพระสมุดฯ ได้พิมพ์แล้ว ใน
 เรื่องเซอร์เชมสปรุกมื่นทูตเข้ามาประเทศสยาม

(๒) ในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้เป็นที่
 พระยาสรีอวงสมนตรี สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติได้เป็นที่พระยา
 ศรีสวัสดิ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็กทั้ง ๒ คน

ก่อน^(๑) คือในรัชกาลที่ ๓ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหา-
 ศักดิ์พิศได้พยุสัตว์จรดแล้ว พวกข้าเจ้าต่างกรมพากันคาด
 ว่าเจ้านายของตนจะได้เดื่อนชนเป็นพระมหาอุปราชหลาย
 กรม บางแห่งถึงเตรียมตวงหาผ้าส้มปักขนนาง และที่
 เป็นคารวจหาหอกไว้ออแห่เสด็จกรม กัดคศัพทนนทราย
 ถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษา
 ส้มเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยา
 พระคลัง กับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เมื่อยัง
 เป็นพระยาศรีพิพัฒน์ พระยาศรีพิพัฒน์กราบทอดความเห็น
 ว่า ควรจะไปตวง ให้เดื่อนกรมเจ้านายทมความชอบด้วย
 หน้าที่ จะได้ปรากฏแก่ข้าในกรมว่าเจ้านายของตนจะได้
 เดื่อนพระยศเป็นเพียงตนเอง ก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบ
 ด้วย^(๒) เมื่อจวนสิ้นรัชกาลที่ ๓ เจ้านายซึ่งได้เดื่อนกรม
 ครองนบนงคารวงพระชนม์อยู่หลายพระองค์ แต่กรมขุน

(๑) เรื่องที่กล่าวโดยย่อนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แสดงไว้ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓

(๒) ขอบถล่าวกันว่า เรื่องครั้งนี้เป็นมูลเหตุ จึงเลยเป็นประเพณีที่เลื่อนกรมและตั้งกรมเจ้านาย เมื่อพระมหาอุปราชสวรรคตในรัชกาลหลัง ๆ ต่อมา

ปรากฏ เรียกพวกทหารปืนเด็กเอาดงบรรทุกเค็มเรือ
 กำนันตาทนงแดนชนมาโมกต่างคน พอเช้าถงกรุงเทพ ฯ
 ให้เรือทอดส้มอกตรงท่าเคยน แดวศอกท่านก็ไปเผ่ากรมขุน
 พิพิธภเนนทร์ ทูลว่าบิดาให้มาทูลถาม ว่าททรงระดมผู้คน
 เข้ามาไว้มากมายเช่นนห มีพระประสงค์อย่างไร ไค กรมขุน
 พิพิธฯ ตรัสตอบว่าด้วยเกรงภัยอันตราย^(๑) จึงเรียกคนมา
 ไวเพื่อจะบองกันพระองค์ ด้มเดจเจ้าพระยาบรมมหาศรี-
 ร์ยวงค์ทูลว่า บิดาของท่าน กับเสนาบดีช่วยกันรักษา
 ราชการบ้านเมืองเป็นปกติอยู่ ไม่มีเหตุอันด้มควรจะทรง
 ทวาดหวนเช่นนห ขอให้ไคคนกลับไปเสียให้หมดโดยเร็ว
 มิฉะนั้นจะให้ทหารมาจับเอาคนเหล่านั้นไปทำโทษ กรมขุน
 พิพิธภเนนทร์ทจนพระเหตุทัย คองให้ปลดอยคนกลับไปหมด
 เรองประวตของด้มเดจเจ้าพระยาบรมมหาศรีร์ยวงค์
 อันเนื่องด้วย การ ถววยราช ด้มบศแก่พระบาทด้มเดจพระ-
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนห เคยไคยันท่านผู้ตักผู้ใหญ่แตก่อน

(๑) คำว่าภัยอันตรายในสมัยนั้นหมายความว่าได้กว้างออกไปจนถึง
 เช่นเกิดโจรผู้ร้ายกำเริบขึ้นในพระนคร หรือเกิดแย่งชิงราชสมบัติกันเมื่อ
 พระเจ้าแผ่นดินสวรรคต

เดากันมา ว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้
 คิดเห็นก่อนบิดาของท่านว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวสวรรคต ราชสมบัติต้องได้แก่พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองคงจะเป็นปกติต่อไป
 อาศัยเหตุนี้เห็นดีของท่านเมื่อยังเป็นทจมน้อย วนาน กับ
 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เมื่อยังเป็นทจมนราชามาด้วย ซึ่งม
 ความเห็นพ้องกัน จึงชวนกันปฏิสังขรณ์วัดดอกไม้^(๑)
 ซึ่งอยู่ในสวนแห่งหนึ่ง ไม่ห่างไกลกับบ้านที่ท่านอยู่นั้น
 แล้วกราบทูลขอคณะตั้งฆราวาสศิกจากพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปครอง เมื่อเช่นนั้นก็เกิดมกจก
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จไปทรง
 ตรวจตรา และตั้งต้นพระสงฆ์ซึ่งออกวัดไปใหม่เนื่อง ๆ
 ฝ่ายสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ กับเจ้าพระยา
 ทิพากรวงศ์ก็ได้โอกาสมาเฝ้าเห็น เกิดวิสัยดำละประกอบกับ
 ด้มานฉันทในคณนิยมนศึกษาวิชาความรู้ทางข้างฝรั่ง ก็
 เคยทรงชอบชีวิตสันตสนมแดนนั้นมา ครั้นถึงเวลาบุญหา

(๑) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนาม
 ว่า วัดบุปผาราม สันนิษฐานว่าในสมัยนั้นเห็นจะเป็นวัดร้าง

เกิดจนจรงตวยเรืองรัชชทายาท ท่านทงสองนนกไต่เบน
 กาดังดำคณียุขางหัดงมดา ในกรทชวณชวายให้พร้อม
 เพียงกนถววยราชธมบต แก่พระบาทธมเด็จพระจอม
 เกดจาเจาอยุหัด เพราะฉะนนเมอพระบาทธมเด็จพระจอม
 เกดจาเจาอยุหัดเด็จเจดิงถวดยราชธมบต ทรงสถาปนาว
 เจาพระยาพระคตงชนเป็นธมเด็จพระยาบรมมหาประยู
 วงศ์ ตำแหน่ง “ผู้ดำเรจราชการแผ่นดิน” แดะทรง
 สถาปนาวพระยาครุฑพฒน ชนเบนธมเด็จพระยาบรม
 มหาพิชัยญาติ ตำแหน่ง “ผู้ดำเรจราชการพระนคร”
 แดะจงทรงตงพระยาครุฑริยวงศ์จางวงมหาดเด็ก เป็น
 เจาพระยาครุฑริยวงศ์ “ว่าทสมุหพระกตโหม” แดะทรง
 ตงจมนราชามาตย เป็นเจาพระยารวิวงศ์ “ผู้ช่วยราชการ
 กรมท่า^(๑)” ทรงนนพระบาทธมเด็จพระจอมเกดจาเจาอยุหัด
 ไปรด ๆ ให้สร้างตราตุริยมณชตพระราชทานดำหรับ
 ธมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ แดะตราจันทร-

(๑) การตั้งขุนนางผู้ใหญ่ดูเหมือนจะมีประกาศเป็นครั้งแรก เมื่อ
 ทรงตั้งสมเด็จเจ้าพระยา ๒ องค์นี้ แต่ที่ทรงตั้งเจ้าพระยาครุฑริยวงศ์และ
 เจ้าพระยารวิวงศ์ หาปรากฏว่ามีประกาศไม่

มณฑลสำหรับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ แต่
สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ยังคงถอดตราพระยศให้
สำหรับตำแหน่งสมุหพระกลาโหม กับตราวงแก้วสำหรับ
ตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังอยู่อย่างเดิม จึงโปรดฯ ให้
สร้างตราสำหรับพระขรรค์ชนอกทองหนึ่ง พระราชทาน
สำหรับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ใช้ ครั้นต่อมาเมื่อเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ได้เป็นสมุหพระกลาโหมเต็มตำแหน่งแล้ว
จึงโปรดฯ ให้ใช้ตราสำหรับพระขรรค์ชนอกกับตราพระยศให้
เหมือนอย่างตราจักรเป็นคอกกับตราพระราชดำเนียร
ตำแหน่งสมุหนายก^(๑) เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรี
สุริยวงศ์ได้เป็นเจ้าพระยาว่าที่สมุหพระกลาโหมนั้น ได้
พระราชทานทาบานเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี
อิน้อยกรมคลังองคมนตรีหน้าตงนอก ตรงหน้าวงบรรพ
ภิรมยฆาต) อินเบบานทองให้เป็นจวนทอชดวย แต่

12/08/2565

(๑) แต่สมุหพระกลาโหมคนอื่นต่อมาหาได้อ้อตราพระขรรค์ไม่
เห็นจะเป็นเพราะเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดินเมื่อตอนต้นรัชกาลที่ ๕ ใช้ตราพระขรรค์เป็นตรา
อาญาสิทธิ์ ตราบนั้นก็โดยเกณศศักดิ์สมุหพระกลาโหม

เห็นจะอยุ่เรือนของเดิม เป็นแต่ซ่อมแซมไม่ได้สร้างเหยา
เรือนชนใหม่^(๑) ได้อยู่ในจวนแห่งนั้นตั้งเจ้าพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์ถึงปราตย ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ และ
โปรดฯ ให้เจ้าพระยาตรีวิชัยวงศ์เป็นอัครมหาเสนาบดีที่
สมุหพระกลาโหมเต็มตำแหน่ง จึงได้ข้ามกัณฑ์ไปอยู่ทาง
ฟากธนบุรี แต่ไปสร้างจวนอยู่ใหม่ (ที่เรียกว่า โรงเรียน
บ้านส้มเดจเจ้าพระยา อยุ่ริมคลองด่านบดิน) ที่จวนเดิม
ของบิดาท่านให้ห้องอยู่

เรื่องประวัติของส้มเดจเจ้าพระยาบรมมหาตรีวิชัยวงศ์
มาเป็นคนต้นสำคัญปรากฏเมื่อครั้งส้มเดจพระราชผนวคขอ-
เรียประเทศอังกฤษให้เซอจอนเบาริงเป็นราชทูตเข้ามาขอ
ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อปีเถาะ พ.ศ.
๒๓๘๘ อธิบายเรื่องนี้จะคงกล่าวความย่อจดยกลงไป
สักหน่อย คือเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ไทยได้ทำหนังสือสัญญา

T2/08/2565

(๑) เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ บอกว่าเมื่อท่านเกิดนั้น เจ้าพระยา
สุรวงศ์ไวยวัฒน์บิดาของท่านอยู่ในบ้านนี้ ท่านเกิดที่เรือนแพ จึงได้ตั้ง
นามว่าแพ มีพี่ของท่านคนหนึ่งชื่อว่า ฉาง เพราะเกิดที่ฉางซิวของเก่า
(ซึ่งแก้ไขเป็นเรือนที่อยู่)

คำขายกบบริษัทของอังกฤษซึ่งปกครองอินเดียเมื่อปีจอ พ.ศ.
 ๒๓๖๘ แดงต่อมาทำหนังสือสัญญาเช่นเดียวกันกับรัฐบาล
 สหรัฐอเมริกาเมื่อมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ สัญญา
 นั้นเนื้อความว่า ไทยยอมให้เรือกำปั่นของอังกฤษและ
 อเมริกันเข้ามาค้าขายในพระราชอาณาเขตต์ โดยสะดวก
 ข้างอังกฤษและอเมริกันยอมให้ไทยเก็บค่าจังกอบตามขนาด
 ปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้าเข้ามาขายให้เก็บค่า
 จังกอบวาดะ ๑,๗๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าเข้ามาซื้อสินค้า
 ให้เก็บค่าจังกอบเพียงวาดะ ๑,๕๐๐ บาท เมื่อใดเสีย
 จังกอบแล้ว ไทยรับว่าจะไม่เรียกเก็บภาษีอย่างอื่นนอกเช่น
 ต่อมาพวกพ่อค้าอังกฤษและอเมริกันเกิดไม่พอใจ เหตุด้วย
 ในสัญญานี้การเก็บภาษีภายในใช้วิธีให้ผูกขาดขายเบนพูน (๑)
 กวชภาษผูกขาดอย่างโบราณนั้น มอบอำนาจให้เจ้าภาษ
 ซอขายสินค้าตั้งซึ่งคนรับผูกได้แต่คนเดียว ใครมีสินค้า
 ตั้งนั้นจะขายก็ตั้งขายแก่เจ้าภาษ ใครจะต้องการซื้อก็

(๑) ภาษีผูกขาดในชั้นหลังเป็นแต่รั้งส่วนสิ่งของซึ่งต้องภาษี เห็น
 จะแก้วิธีผูกขาดอย่างเดิมในรัชกาลที่ ๔ เมื่อทำหนังสือสัญญาฉบับต่าง
 ประเทศแล้ว

ต้องมาซื้อไปจากเจ้าภาษียิ่งต้นคางเขนของมรัคามาก
 ดงเขนอแรด งาขาว และตบกเบนตน กผูกขาดเป็นของ
 หลวงชายชอโตแตกพระคตงต้นคางเขนเดียว นอกจากฉวิ
 ภาษผูกขาดตั้งกตางมา ในสมัยนั้นทงในหลวงและเจ้านาย
 ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยยงทาการค้าขายเองตามประเพณีขงม
 มาแต่ครงกรุงศรีอยุธยา คือแต่งเรือไปซื้อชายต้นคาง
 นานาประเทศบ้าง เข้าวางเรือผูกต้นคางไปมาบ้าง
 และผูกต้นคางเขาออกยงต้องเสียภาษออกชนหนึ่ง พวก
 พ่อค้าฝรั่งกล่าวหาว่ารัฐบาลเก็บค่าจกอบแดงยงแยงค้าขาย
 และให้ผูกขาดเก็บภาษโดยทางอ้อมไม่ทำตามหนังสือสัญญา
 ข้างฝ่ายไทยเถียงว่าไม่ได้ทำผิดสัญญา เพราะพวก
 พ่อค้าแขกแดงจกต้องเสียภาษเขาเขาออกก้อยอย่างเดิม
 พวกฝรั่งมาขอเปิดยงเป็นเสียคางจกอบตามขนาดปากเรือ
 กอนุญาตให้ตามประสงค์ เมื่อไม่สมัครเสียคางปากเรือ
 จะเสียภาษเขาเขาออกก้อยอย่างเดียวกับพวกพ่อค้าแขกแดง
 จกก็ได้ จะยอมตามใจสมัคร อีกประการหนึ่งในหนังสือ
 สัญญาก็ไม่ได้รับว่าจะเลิกภาษผูกขาดและกวการค้าขายของ

ทดวง หรือไม้อนุญาตให้เจ้านายข้าราชการค้าขาย จะว่า
 ผลิตัญญาอย่างไรได้ เป็นข้อห้ามเถียงกันมาตงน เมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๘๓ รัฐบาลอเมริกันให้นายบดเด็คเคย์เป็นทูตมาขอแก้
 หนังสือสัญญาเมื่อต้นปีที่ไม่ตกลงกัน ต่อมาในบั้นตนเอง
 รัฐบาลเมืองอังกฤษ^(๑) แต่งให้เซอร์เซมส์บรุกเป็นทูตเข้ามา
 ขอแก้หนังสือสัญญา แต่มาประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 พระนางเจ้าอยู่หัวทรงประชวรเมื่อยกวันจะเสด็จสวรรคต
 พระราชทานกระแสพระราชนิพนธ์ออกมาให้ข้าราชการผู้ใหญ่
 ปรัชชาหรือกนกवादจากรกับเซอร์เซมส์บรุก ทัดตัก
 ไม่ตกลงกันได้อีก เซอร์เซมส์บรุกต้องกลับไปเปล่า แต่
 เหตุการณ์ในครั้งนั้นตักบควาดเช่นวเบอนเป็นทูตของบริษั
 ษอังกฤษที่ปกครองอินเดียเข้ามาทำหนังสือสัญญาเมื่อบจ
 พ.ศ. ๒๓๖๘ ตักเคยเดิมมาจันก็ไม่ยอมทำหนังสือสัญญา
 ค้าขายกับต่างประเทศ จนเกิดรบกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๘๕ จนแพ 12 ครั้งยอมทำหนังสือสัญญา จึงเป็นเหตุให้
 ฝรั่งได้ใจ เห็นว่าตักต้องใช้อำนาจจึงจะให้พวกเขาประเทศ

(๑) แต่ก่อนนั้นเป็นแต่พุดจาและทำสัญญากับบริษัทอังกฤษที่ปก
 ครองอินเดีย พังจะจับเกี่ยวข้องตรงกับรัฐบาลที่ประเทศอังกฤษแต่ครั้งน

แล้วควเชอรัจอนเบาริงจึงเชิญพระราชดำذنของสมเด็จพระ
 พระราชนอถกตอเรียเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ขอทำ
 หนังสือสัญญาอย่างในระหว่างประเทศที่เบเนอัสส์ด้วยกัน
 เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจริญหัวจงทรงตั้งข้าหลวง ๕ คน คือ พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระองค์ ๑ สมเด็จพระยา
 บรมมหาปฤษฎางค์องค์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหา
 พิษณุภาคองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีรัษฎวงค์คน ๑ เจ้าพระยา
 (รววงศ์ผู้ช่วยราชการกรมท่า) ว่าที่พระคลังคน ๑ ให้เป็น
 ผู้ปรึกษาขอสัญญากับเชอรัจอนเบาริง

การปรึกษาดังญาครวอน เมื่อพิจารณาตราเรื่องราว
 ซึ่งปรากฏในจดหมายเทศ^(๑) เป็นการดำบาถมิใช่ในชย ด้วย
 รัฐบาลอังกฤษได้วางแบบหนังสือสัญญาไว้เมื่อรัชระนะ
 ประเทศจีน 12/05/2585 ว่าควรทำสัญญากับประเทศทางตะวันออกเป็น
 ทำนองเดียวกันทั้งหมด ไม่ใช่มาปรึกษาหาความตกลง

(๑) ความพิสดารทางฝ่ายอังกฤษกล่าว แจ้งอยู่ในหนังสือเชอรัจอน
 เบาริง แต่งว่าด้วยเรื่องประเทศสยาม เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๖

ความแต่จะสะดอกด้วยกันทั้งสองฝ่าย หรือถ้าว่าอีกอย่าง
 หนึ่งเล่มของอังกฤษวางหนึ่งข้อสัญญาเข้ามาแล้ว ยอมให้ไทย
 แก้ไขแต่พูดความ ส่วนใจความอันเป็นข้อสำคัญ เช่นว่า
 ด้วยอำนาจของกงสุลซึ่งจะให้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ กัด
 สิทธิของคนในบังคับอังกฤษที่จะไม่ต้องอยู่ในบังคับของ
 รัฐบาลไทยเพียงใดก็ดี ยุติมาเสียแล้ว มีการปรึกษา
 แต่ด้วยเรื่องเก็บภาษีอากรแก่คนในบังคับอังกฤษ อังกฤษ
 ขอให้เลิกภาษีผูกขาดอย่างบิดชอบบิดชาย ตลอดจนจวนรัชช
 ราชของพระคองดิงคา เป็ดยงเบนเก็บภาษีมพกตตาม
 จำนวน (คือร้อยละเท่ากันเท่ากันในจำนวนเงินค่า) และ
 จากอัตราภาษีศุลกากร เช่นเรียกภาษีเงินค่าเช่าตามราคา
 ได้แต่เพียงร้อยละ ๓ เบนตน เมอเล่ย์ภาษตามหนังสือ
 สัญญาแล้ว ไทยต้องยอมให้คนในบังคับอังกฤษชอชชาย
 ได้ตามใจ เว้นแต่เงินค่าของห้ามบางอย่าง มีฝนและ
 เครื่องอาวุธบนไฟปืนตน ฝ่ายข้างไทยในเวลานั้นความ
 เห็นกเห็นจะรวมกันหมด ในข้อที่ว่าต้องยอมทำหนังสือ
 สัญญาใหม่กับอังกฤษ จะปฏิเสธอย่างครึ่งเซอ์เซมดบรูก

ไม่ได้ ข้อดีสัญญาว่าด้วยการอย่างอื่น เช่นอำนาจของ
 กงสุลติด หรือสิทธิของคนในบังคับอังกฤษติด ด้ไม่ปรากฏ
 ความรังเกียจเพียงใดนัก ความขัดข้องโต้แย้งของท่าน
 ผู้ใหญ่ คอส์มเตจเจ้าพระยาทง ๒ ของคเบเนต้าคณู อยู่ใน
 ขอบนคอเวอองเตกภาษผูกขาดเบเนตน ข้างฉวเคยเบเน
 ประเพณีการบานเมืองมาช้านาน ถ้าเด็กผูกขาดภาษ
 เป็ดยนไปเป็นอย่างอื่น เงินผลประโยชน์นี้สำหรับจ่ายใ
 ราชการแผ่นดินก็จะตกตาดองผิดเคอง ออกประการหนึ่ง (ขอ
 นึกคิดในเวदानที่ชอบกต) เห็นว่าการทำนาในเมืองไทย
 ได้ชาวก็พอแต่จะเลี้ยงไฟบ้านพดเมืองมิให้อดคิด ถ้าให้
 ชาวต่างประเทศมาซื้อชาวเขาไปจากบ้านเมืองตามชอบใจ
 ก็จะเป็นเหตุให้ราษฎรในพนเมืองอดอยาก ออกประการหนึ่ง
 ถ้าทำหนังสือสัญญาอย่างนั้นแล้วฝรั่งเขามาค้าขายมากจน
 ก็จะมาค้าขายแข่งคนในพนเมือง ทำให้พวกพ่อค้าตอด
 จนผู้มบรรดาคักคิดซึ่งเคยอาศัยเลี้ยงชีพในการค้าขายพากัน
 ย้อยยับ เพราะฝรั่งมทุนมากกว่า การโต้แย้งขัดขวางใน
 ขอเหตุผลเป็นเหตุให้การปรึกษาคัดขาดในชั้นแรก จนถึง

เซอร์จอห์นเบาริงเตรียมตัวจะกลับไป ถ้าจะไปปรึกษากับ
 ราชทูตฝรั่งเศส ราชทูตอเมริกันที่เมืองจันทบุรีทางแม่ทัพ
 เรือของอังกฤษ ถ้าจะควรทำอย่างไรต่อไป ที่การปรึกษา
 ดำรงได้ครั้นนั้น เพราะดีที่บัญญัติบุคคลแค่ ๒ คน คือ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^(๑) พระองค์ ๑ กับ
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์องค์ ๑ แต่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จะเข้
 ทรงปรึกษากว่ากต่างเองไม่หนัก ได้แต่คอยทรงอำนาจการ
 แะแนะนำ อย่างว่า "อยู่ข้างหลังฉาก" ในจดหมายเหตุ
 ของเซอร์จอห์นเบาริงกล่าว ว่า สมเด็จพระยาบรมมหา
 ศรีสุริยวงศ์เป็นคณฤชิตเขาพูดว่ากต่าง กับทูต อังกฤษ
 ทางเมื่อเวลาประชุมหาหลวงปรึกษาดัญญา ณ จวนสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์หลาย ๆ วันประชุมกันครั้ง
 หนึ่ง แะไปพูดจาปรึกษาหารือกับเซอร์จอห์นเบาริงเป็นอย่าง
 ส่วนตัวเองแทบทุกวัน พระบรมราชาไชยของพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนั้น ทรงพระราชดำริ

12/03/2565

(๑) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เซอร์จอห์นเบาริงว่าไม่ได้
 ทรงเกี่ยวข้องกับที่ปรึกษาทีเดียว เพราะเกรงใจสมเด็จพระยาทั้งสอง

ว่าความขี้ใจหนักรู้เห็นว่าของกฤษคงจะเอาให้จงได้ ยอมให้
 ด้ยโดยดี แดกเอาชื่อไทยของการจะให้เขาตดหย่อนผ่อน
 ผ่อนให้ดีกว่า^(๑) เพราะอย่างไร ๆ ก็คงทำหนังสือสัญญา
 จงจะพนเหตุเภทภัยแก่บ้านเมือง ครองนन्दมเด็จพระยา
 บรมมหาศรีศรีวงศเป็นผู้อยู่กลางในระหว่างทศกฤษกับ
 สมเด็จพระยาทั้งสอง แต่สามารถเขาได้สนิททั้งสองฝ่าย
 จนเซอร์จอห์นเบริงชมไว้ในจดหมายรายวัน ซึ่งเขียนใน
 ระหว่างเวลาเมื่อประกาศสัญญากันอยู่นั้นแห่ง ๓ เขียน
 เมื่อวันที่ ๗ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ว่า
 “เจ้าพระยาศรีศรีวงศคนนั้นไม่เป็นเจ้ามารยาอย่างยอด
 ก็เป็นคนรุกรานเมืองของตนอย่างขง แต่จะเป็นเจ้ามารยา
 หรือเป็นคนรุกรานเมืองก็ตาม ต้องยอมว่าฉดาดดวงวิการ

(๑) อุตสาหกรรมในข้อนี้ ตามที่ได้เขียนเล่ากันมา ว่าเดิมอังกฤษจะขอ
 ที่ตั้ง “ฟอเรกอนเซชัน” อย่างเช่นที่ตั้งในเมืองจีน ก็เป็นอาณาเขตต์
 สำหรับพวกฝรั่งอยู่และปกครองกันเองแห่งหนึ่งต่างหาก จะเป็นท้อง
 นนทรหรือท้องศลาแห่งใดแห่งหนึ่งนี้ไม่ทราบแน่ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจ เซอร์จอห์นเบริงก็ยอมตามพระราช
 ประสงค์ จึงมิได้มีเมืองฝรั่งตั้งขึ้นในเมืองไทย อย่างเช่นที่เมืองเซียงไฮ้
 และเมืองเทียนสิน

ตาคนทั้งหลายที่เราได้มาพบในถนน ทั้งนักขายอาหาร
 รับประทานอย่างผิด และรู้จักพูดจาพอเหมาะแก่การ” อีก
 แห่ง ๓ เขียนเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน ว่า “อัยยาศัยของ
 อัครมหาเสนาบดี (คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) นั้น นำ
 ธรรมเจริญมาก ท่านได้กล่าวแก่เราหลายครั้งว่า ถ้าเรามี
 ความมุ่งหมายจะช่วยประชาชนให้พ้นความทุกข์ และช่วย
 บ้านเมืองให้พ้นภยันตราย ซึ่งเขาประโยชน์ของบ้านเมือง
 ไปเป็นตัวบุคคลคนหนึ่งจะช่วยเราเหนื่อยด้วย และถ้าเรา
 ทำการดีจริง ข้อเลี้ยงของเราจะเป็นพยานต่อไปขอ
 กาดนาน ท่านให้เราทราบความบกพร่องต่าง ๆ โดย
 ไม่ได้ขัดแย้ง และบางครั้งพูดอย่างโกรธเกรี้ยว (ไม่
 พอใจในการที่เป็นอยู่) ถ้าท่านผู้มีใจจริงดังปรากฏว่า ก็
 คงนับว่าเป็นคนรักบ้านเมือง และฉลาดเด็ดที่สุดคนหนึ่ง
 ในเหล่าประเทศตะวันออกนี้ อนึ่งการใช้เงินของท่านเป็นผู้
 ไม่ตระหนี่ 12/08/2569 กล่าวหาเงินทำให้ร้อนใจ จึงใช้สอยเสียอย่าง
 ไม่เบียดกรอเลย ส่วนความยากซึ่งมีในฐานะของตัวท่าน
 นั้น ท่านก็ขจัดให้เราทราบหมด แม้ความลำบากเกี่ยว

กับผู้ที่อยู่ในสังคมเดียวกัน (เห็นจะหมายความว่า ดัมเด็ค
เจ้าพระยาทั้งสององค์) ก็ไม่ปกติ” คำเซอร์จอห์นเบาริง^(๑)

ข้อให้เห็นความสามารถคาดคิดเห็น ของเจ้าพระยา
ศรีธัญวงศ์เพียงไว้ในสมัยนั้น พอทำหนังสือสัญญาฉบับ
อังกฤษแล้ว ในบเกาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ นั้นเอง ดัมเด็คเจ้า
พระยาบรมมหาปฤษฎางค์ถึงพิราตย์ ต่อมาอีก ๒ ปี
ดัมเด็คเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติถึงพิราตย์ ในบมะเต็ง
พ.ศ. ๒๔๐๐ แต่นั้นเจ้าพระยาศรีธัญวงศ์ก็เบนตัวหัวหน้า
เด้นาบตทงปวง ทั้งโดยตำแหน่งและโดยความสามารถ
ในราชการงานเมืองทั่วไป^(๒)

ตั้งแต่อังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญาสำเร็จแล้ว ต่อ
มาอีกปีหนึ่ง อเมริกันและฝรั่งเค็ดก็เข้ามาขอทำหนังสือ
สัญญาบ้าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

(๑) กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงช่วยแปลคำเซอร์จอห์นเบาริงที่พิมพ์ไว้
ในนี้จากภาษาอังกฤษ 1940/2565

(๒) เจ้าพระยานิกรบดินทร์เป็นที่สมุหนายกยังอยู่ แต่มีชราอายุ
ถึง ๘๐ ปี ไม่สามารถรับราชการเสียแล้ว กรมหลวงวงศาธิราชสนิทได้
ทรงกำกับราชการกระทรวงมหาดไทย

พระราชดำริ โดยพระปรีชาญาณเห็นการอันเป็นข้อสำคัญ
 อีกอย่างหนึ่ง ว่าใน ๗ ก็จำต้องทำสัญญากับฝรั่งแล้ว
 ทำสัญญาเสียให้หลายชาติด้วยกัน ความเป็นอดีตสภาพ
 ของบ้านเมืองก็จะมั่นคงคิดว่าให้ฝรั่งแต่ชาติหนึ่งชาติเดียว
 เข้ามามอานาจ เพราะฉะนั้นเมื่อชาติไหนมาขอทำหนังสือ
 สัญญา ก็โปรด ๆ ให้รับทำด้วย เป็นพระบรมราโชบาย
 มาตลอดในรัชกาลที่ ๔ เป็นแต่ระดมให้เสียเปรียบกว่า
 สัญญาที่ตามมาแล้ว การทำหนังสือสัญญากับฝรั่งต่างชาติ
 ครบถ้วน เป็นเหตุให้ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงกิจการบ้าน
 เมืองหลายอย่าง เป็นคนวางชกเก็บภาษีภายในของเล็กผูก
 ชาติซื้อขายอย่างแต่ก่อน เปลี่ยนนชกเก็บชกตั้งตามจำนวน
 สินค้าแล้วแต่ใครจะค้าตั้งใดก็ได้ และต้องตั้งภาษีต่าง ๆ
 ขึ้นใหม่อีกหลายอย่าง ทดแทนจำนวนเงินผลประโยชน์
 แผ่นดินที่ชาติไป เพราะเด็กภาษีผูกชาติ^(๑) ส่วนการ
 ทดแทนผลประโยชน์ของเจ้านายและข้าราชการทรงพศ

(๑) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บอกรายชื่อภาษี ซึ่งตั้งใหม่ไว้ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ว่า ๑๔ อย่าง และแก้ไขเลิกถอนภาษีเดิมบ้าง

ทศของชาติไปเพราะทำหนังสือสัญญาฉบับฝรั่งนั้น ก็แก้ไขด้วย
 ให้พวกพ่อค้า (ซึ่งเป็นเชลยจีนโดยมาก) เขารับเป็นเจ้าของ
 ภาษานายอากรทศตงชนใหม่ และแจกการควบคุมภาษานั้น ๆ
 ให้ชนอยู่ในกระทรวงต่าง ๆ ผู้มีบรรดาศักดิ์ทศตงชาติ
 ประโยชน์เป็นเจ้าของกระทรวงอยู่โดยมาก ก็ได้รับส่วนแบ่ง
 จากเงินภาษอากรทศตงคนใดควบคุมคน^(๑) ยังการทศตงคิด
 บังคนมิให้ชาวเมืองเกิดอดอยากเพราะฝรั่งมาซื้อชาวเขา
 ไปเลี้ยงนิน ก็ต้องคิดอ่านบำรุงการกสิกรรมและพาณิชย์-
 กรรมให้เพิ่มพืชผลชนให้พอแก่การค้าขาย จึงเกิดความ
 คิดซุกคุดองมหาดีดดี คดองภาษาเจริญ เพิ่มทางคมนาคม
 และเบิกทีให้คนทำไร่นามากขึ้น นอกจากที่ได้กล่าวมา
 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีวิชัยวงศ์
 ออกไปเมืองตังคโปรัดด้วยกนกกับพระเจ้าดุกยาเชอ กรม
 หม่อมวษณนารณนทราช^๕ ซึ่งได้ทรงบัญชาการกรมพระคลัง

(๑) ที่การเก็บภาษีอากรแยกขึ้นอยู่ในกระทรวงต่าง ๆ ในรัชกาล
 ที่ ๔ เป็นต้นด้วยเหตุดังกล่าวมา เพราะในสมัยนั้นประเพณีที่เสนาบดีได้เงิน
 เดือนตามตำแหน่งยังไม่เกิดขึ้น

มหาตมบัณฑิต ให้ตรวจตราพิจารณาวิชาของกฤษทำนุบำรุง
 บ้านเมือง แต่จะกตัญญูมากกราบบังคมทูลถวายรายงานอย่าง
 ไรบ้างหาปรากฏไม่ การทำนุบำรุงกรุงเทพ ฯ ตามคดีฝรั่ง
 เช่นทำถนนและสะพานสำหรับใช้รถจตุโรดึก เป็นต้น เนื่อง
 มาคงแต่ทำหนังสือสัญญาเปิดการค้าขายกับต่างประเทศ
 และสมเด็จพระยาบรมมหาจักรีวงศ์เป็นผู้รับสั่งให้
 แดงการเหต่านนแทบทุกอย่าง ครั้นเมื่อทำหนังสือสัญญา
 แดงฝรั่งเข้ามาค้าขายมากขึ้น โดยลำดับ แดงมั่งดังเขา
 มาคงคอยอุดหนุนคนในบังคับของตน ก็มักจกการเกยวของ
 แดงความลำบากซึ่งมีได้เคยมีมาแต่ก่อนเกิดขึ้นต่าง ๆ การ
 ที่แก้ไขความลำบากต่าง ๆ กับฝรั่งในครั้งนั้นก็ได้อาศัยแต่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระยา
 บรมมหาจักรีวงศ์เป็นสำคัญ ถ้าจะเปรียบด้วยการทหาร
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหมือนเป็นแม่ทัพ
 แดงสมเด็จพระยาบรมมหาจักรีวงศ์เหมือนเป็นเสนา
 ธิการ ช่วยกันมาจนตลอดรัชชกาลที่ ๕ ด้วยฐานะเป็นดัง
 กษัตริย์ เมื่อความจำเป็นจะต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

เกิดชนครวงเวรมรชชกาลที่ ๕ จึงไม่ผอนนอกจากเดิม
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งจะเป็นตำแหน่งผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดินได้

ข้อสำคัญอันหนึ่ง ในเรื่องประวัติของเดิมเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อตอนก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดิน คือที่ท่านคิดอ่านยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ซึ่ง
เป็นพระมหาอุปราช ตั้งปรากฏอยู่ในเรื่องจดหมายเหตุเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต (ซึ่งได้
พิมพ์ในงานสดมถวาร) นั้น มีหลักฐานปรากฏว่าท่านได้
ตกตงใจมาแต่หัวท้าย เห็นจะเป็นตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ
พระบรมเจ้าอยู่หัวสวรรคตเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๐๘ และ
ได้กราบบังคมทูลความคิณนแก่พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบด้วย เรื่องนพระบาทสมเด็จพระ
จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำรัสว่า วานหนึ่ง (๑)
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกประทับ

(๑) เมื่อฟังข้าพเจ้าไม่ได้กราบทูลฯ ตามที่ไปไหน สันนิษฐานว่า
เห็นจะในราวปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐

ณ พระตำหนักพระที่นั่งอนันตสมาคม^(๑) อันเป็นที่
 ทรโหฐาน ส้มเต๋อเจ้าพระยาบรมมหาศรีวิชัยวงศ์เจ้าเฝ้าฯ
 ถัดจนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ
 คอยรับใช้อยู่ข้างเมืองพระชนของของพระส้มเต๋อพระบรม
 ชนกนาถ ได้ทรงสดับตรัสปรึกษากับส้มเต๋อเจ้าพระยาบรม
 มหาศรีวิชัยวงศ์ ด้วยเรื่องต่างๆ มาจนถึงเรื่องวงหน้า
 ส้มเต๋อเจ้าพระยาบรมมหาศรีวิชัยวงศ์ จะได้กราบทูลอธิบาย
 ว่ากระไรหากทรงได้ยินถนัดไม่ ได้ยินแต่พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นตรัสตอบว่า “ถ้าเช่นนั้นก็น่าแบ่ง
 แบ่งกันเสียก็ของดีนามหลอดกแก้วกัน” เจ้าพระยาสุรเสนา
 ว่า ส้มเต๋อเจ้าพระยาบรมมหาศรีวิชัยวงศ์ คงกราบทูล
 อธิบายว่าเห็นจำเป็นจะต้องให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็น
 พระมหาอุปราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่จะทรงโต้แย้งขัดขวางก็เห็นไม่
 เป็นประโยชน์ จึงได้มีพระราชดำรัสอย่างนั้น เรื่องที่พระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเดานี้ ก็ตั้งกับ

(๑) พระที่นั่งอนันตสมาคม องค์ในพระอภิเนาวนิเวศ เดิมวันนี้อ
 เสียแล้ว

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกย่อง
 กรมหมื่นบวรวิชัยชาญในเวลาดังกล่าว เช่นโปรดฯ ให้ไป
 เยี่ยมคอบราชทูตฝรั่งเศส (ที่ปรากฏในหนังสือเรื่องพระ
 ราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อก่อนด้วยราชย์) และเดาว่าเมื่อเสด็จออกทรงเจ้า
 เมืองดังกล่าวโปรดฯ ให้โปรดฯ ให้กรมหมื่นบวร
 วิชัยชาญหมอบเฝ้าฯ ข้างที่ประทับฝ่ายหนึ่ง คู่กับพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นเป็นต้น

เหตุใดสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จึงคัดยก
 กรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ขอนทานท
 เป็นผู้ทดแทนใหญ่แต่ก่อน มีความเห็นพ้องกันโดยมากว่าคง
 เป็นเพราะสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์คิดเกรงว่า
 เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญวัยขึ้นจะทรงคิด
 อานาจอาณาของท่าน หรืออย่างต่ำก็จะคอยโต้แย้ง
 ขัดขวางมิให้ท่านทำราชการได้สะดวก และอาจทรงทำได้
 ด้วยเป็นพระเจ้านัดคน จึงคัดตั้งพระมหาอุปราชไว้เป็นที่
 กัดกัน และเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช
 ด้วยเห็นว่าเขาถนัดกับดวงดวงไม่ได้ ก็จะเป็นต้อง

อาศัยควาทานทั้งผายวงหอดวงแตรวงหน้าตงน ความคิดของ
 ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เช่นผู้อันดับนุษฐาน
 ตงกต่างมา แม้วานจะคิดอย่างนั้นจริง ก็เห็นจะไม่กล้า
 กราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เช่นนั้น จึงนำอันดับนุษฐานว่า ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหา
 ศรีสุริยวงศ์จะได้ยกเหตุอันใดขึ้นกราบบังคมทูลพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงเห็นความจำเป็น
 ในการที่จะต้องยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหา
 อุปราช ข้อนั้นไม่เคยได้ยินท่านผู้ใดกล่าว ได้แต่อดองคิด
 เตาตโดยอาศัยความจริงมีอยู่ ๒ ข้อ ข้อ ๑ คือประเพณีที่
 มผู้นัดำเรจราชการบ้านเมืองแทนพระเจ้าแผ่นดินเมื่อย
 ทรงพระเยาว์ มิได้เคยมีเยี่ยงอย่างในกรุงรัตนโกสินทร์
 แม้เคยมีในสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายครั้งกมกเบนภยอนตราย
 แก่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งยังทรงพระเยาว์นนั้น มคดวอย่างตรงตง
 ๑๒๗๕ ๑๒๗๖ 12/08/2565
 ๑๒๗๗ คือเมื่อสมเด็จพระเชษฐาธิราชราชโอรสพระเจ้าทรง
 ธรรมไทรบรมชชทายาท พระชันษาได้ ๑๕ ปี พระเจ้าปราสาท-
 ทองเมื่อยังเป็นเจ้าพระยาตากาไหม (อย่างเดียวกับส้มเต๋จ

เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นอยู่ เมื่อในรัชกาลที่ ๕ และมีราชทินนามว่า "สุริยวงศ์" (คล้ายกันด้วย) ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จะคิดความตกต่ำในหนังสือพระราชพงศาวดารตรงนั้นมาลงไว้พอให้เห็น (๑)

"อย่ามาเดือนเศษ มารดาเจ้าพระยาภักดาโหมถึงชีพตก-
ษัย แดงการศัพธ์เสร็จแล้ว เจ้าพระยาภักดาโหมสุริยวงศ์
ออกไปตงการปดงศัพ ฌ ๖๓๑๑ ๒๒๑๑ ๒๒๑๑ ๒๒๑๑
พดเรือนผู้ใหญ่น้อยออกไปช่วย (ถึง) นอนค้างแรมอยู่
เป็นอันมาก ฝ่ายข้าหลวงเดิมพระเจ้าอยู่หัว (คือ สมเด็จพระ
พระเชษฐาธิราช) กราบทูลขยงเป็นความดับว่า เจ้าพระยา
ภักดาโหมสุริยวงศ์ทำการครองใหญ่หลวงนัก หากเอาการศัพ
เข้ามาบังได้ เห็นทจะคิดประทุษร้ายต่อพระองค์เป็นมั่นคง
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิ ได้มีวจารณ ใหลอง แทะกพระทัย
ตรัสให้เหล่าชาวบ่อนด้อมพระราชวง ขน ประจำหน้าท แดง
เตรียมทหารไว้เป็นกองๆ จึงดำรัสให้ขุนมหามนตรีออกไป
ไปหาตัวเจ้าพระยาภักดาโหมสุริยวงศ์เข้ามา (เข้า)

(๑) ต้องคัดมาขายาวสักหน่อย เพราะความตรงนี้สำคัญแก่เรื่องที่

ขณะนั้น จมندرพรเพชญภักต้อดหนง้อดบออกไป
 ก่อน ว่าพระโองการให้หาเข้ามาดมวย บदनเตรียมไว้
 พร่อมอยู่แฉ้ว เมื่อเจ้าคุณจะเขามานนให้คาคเชอกเขามา
 ทเดียว ครนขนมหามนตรออกป้ดง กราบเรียนว่าพระ
 โองการให้หา เจ้าพระยาภคตาโหมด้รียวงค์แจ่งการซึ่ง
 จมندرพรเพชญภักตบออกให้ฉ้นอยู่แฉ้ว จึงวอชนทามกลาง
 ขุนนางทงปวงว่า เราทำราชการกตัญญูแต่ครั้งพระพุทช
 เจ้าหตวงมา ท่านทงปวงกแจ่งอยฉ้นแฉ้ว เมื่อพระพุทช
 เจ้าหตวงเสด็จฉ้ดจรรคคแฉ้ว ถ้าเรวรกซึ่งราชด้มบด ท่าน
 ทงหตวงเห็นจะพนเราเจียวหรือ ขุนนางทงปวงกราบแฉ้ว
 จึงว่า ราชการทงปวงกด้ทชชาคอยแแก้ผาเทากรณาเจ้าฉ้น
 ทจรมผู้ใดชคแซงนน ข้าพเจ้าทงปวงกไม่เห็นมตงแฉ้ว
 เจ้าพระยาภคตาโหมด้รียวงค์จึงว่า ท่านทงปวงจงเห็นจริง
 ดวยเราเถด เรวกตัญญูคคควาเบนนตูกเจ้าชาวแตง จึงเบน
 ๑๒/๐๘๖๓๖๕
 คนคคชานปรกษามให้เสยราชประเพณี ยกราชด้มบดถวย
 แฉ้วยงห้ามคความคไม่ พังแต่คาคนยุง กตบจมาทวราย
 เราผู้มีความชอบค้อแผ่นดินอกเจ้า ท่านทงปวงจะทำ

ราชการต่อไปข้างหน้าจงเร่งคิดถึงตัวเกิด ชุมนางทงหน
 กราบแล้วว่า อินเฝ้าเทวกรรณา (ว่า) ทงนครนักษหน้า
 เจ้าพระยากตาโหมด้รียวงศ์ตทวงทงชุมนางทงปวงเห็นยังได้
 อารมณเป็นกลางอยมั่งใจเป็นแท้ จึงตั้งตระดวงพันให้กุม
 เอาตัวชนมหามนตรีแต่ละบ่าวไพร่ ซึ่งพ่ายเรอมาหนไวให้สิ้น
 ทะดวงพันก็กรูกันจับเอาชนมหามนตรีแต่ละไพร่ไปคุมไว้
 ชุมนางทงปวงเห็นตงหนตรงคนตกใจหน้าช้ตตงทุกคน
 เจ้าพระยากตาโหมด้รียวงศ์เห็นตงหนจึงว่า บดินพระเจ้า
 แผ่นดินว่าเราทำการประชุมชุนนางพรอมมุดทงนคคการเป็น
 กบฏ ก็ทำทงปวงซึ่งมาช่วยโดยด้จริคนนจะมีพลอยเป็น
 กบฏไปด้วยหรือ ชุมนางพรอมกนกรรบเรยหนว่าเบนชรรมดา
 อย่แล้ว อุปมาเหมือนหนงนิทาน พระบรมโพช้ตตัวเบนนาย
 ด้เกาคนทงหลายโดยด้วไปด้้า ใช้ไปไปถึงท้ามกลาง
 มหาด้มทร คอ้งพายุใหญ่ด้้าเกาจะอับปางอย่แล้ว พระบรม
 โพช้ตตัวจึงคิดว่าถ้าจะนงอยคงนก็จะพากนตายด้ยด้วยด้น
 ทงด้้าเกา จึงตงด้จจชฐานว่า ถ้าอาตมาจะด้้าเร้จแก่พระ
 บรมโพธิญาณ ขออย่าให้ด้้าเกาอับปางในทอ้งมหาด้มทร

เคย เสด็จธรรมาภิบาลพระบรมมหาราชวังโพธิ์ตัดหัว ถ้าหากจะมีใคร
 คัดเอาคนใดคนหนึ่งไปประเทศชานซึ่งจะไปคนนั้น ก็เหมือน
 การชนเบนเครื่องน ถ้ามาเท่ากรรณานางตายคนทั้งหลายก็จะ
 พดอยตายด้วย ถ้ามาเท่ากรรณาคิดการรอดจากความตาย
 คนทั้งปวงก็จะรอดด้วย เจ้าพระยาภคธาดาโหมสุริยวงศ์ได้ฟัง
 ขุนนางว่าดังนั้นทงวาระ แล้วว่าเจ้าแผ่นดินว่าเราเป็นกบฏ
 แล้วเราจะทำตามรับสั่ง ท่านทั้งปวงจะว่าประการใด
 ขุนนางทั้งปวงกราบแล้วจึงว่า ถ้ามาเท่ากรรณาจะทำการ
 ใหญ่จริง ข้าพเจ้าทั้งปวงจะขอเอาชีวิตต้นของพระคุณตาย
 ก่อน เจ้าพระยาภคธาดาโหมสุริยวงศ์เห็นขุนนางปลงใจพร้อม
 โดยสุจริต ก็จัดแจงเมินหมอบตบหน้าของกำหนดกฎหมายกัน
 มั่นคง ”

“ ครั้นเพลาบ่าย ๓ โมงเศษ จุดเพลิงเผาศพแล้วได้
 อุดมฤกษ์เวลา เจ้าพระยาภคธาดาโหมสุริยวงศ์ก็ตั้งเรือพร้อม
 ด้วยขุนนางทั้งปวงตั้งกรอียดำ คนประมาณสามพันเศษ
 ตั้งรพด้วยเครื่องสังฆาราคูรดของมาชนประศษย์ ฉนวนนเบน
 วันเสาร์ เจ้าพระยาภคธาดาโหมสุริยวงศ์ได้เสด็จอากางเกงดำ

ขนมาค้า ขนนางและไพร่ตามมาเบนอนมาก ครนลงท้าว
 พระกาฬจึงลงจากมาตั้งตั้งจ้อชชฐานว่า ข้าพเจ้าปรารถนา
 โพรญาณ ถ้าจะดำเร่จกแก่พุทธชดมบตเบนแท้ จะยกเข้าไป
 ดำงผู้อดดีขอให้ดำเร่จกตั้งปรารถนา เด็จจ้อชชฐานแล้ว
 เพด้าพดบคำ จึงมาตงชุ่มพดอยู่ณ วัดดู่ทรวาด ครน
 เพด้า ๘ ทุ่ม นางคอยฤกษ์พรหมกน เห็นพระบรมตำรวิ
 ชาติเด็จจมาแต่ประจิมทิศผ่านไปปราจันทิศ ไคณมิตต์เป็น
 มหามงคดฤกษ์อนประเด็ริฐ กียกพดเข้าประคุมงคดดุนทร
 ให้ทหารเอาขวานฟันประคุมงคดดุนทรเข้าไปได้ ค้อยเคชะ
 ฤกษ์ฎาณินหารอนยิ่งใหญ่ ห้ามผู้ใดจะออกค้อต้ามมิได้ ก
 กรุกันเข้าไปในท้องดนามใน ข้าหดวงเดิมซึ่งนอนเว
 ประจ้าวของร้องกราบทุดเข้าไปว่า เจ้าพระยาภดาโหมสุริย
 วงศ์ยกเข้ามาได้เดื่อ พระเจ้าแผ่นดินได้ฟังคกพระทัยน
 มิได้คคอานที่จะค้อดู้ ออกจากพระราชวงกับพวกรข้าหดวง
 เดิมตงเรือพระที่นั่งหนไป เจ้าพระยาภดาโหมสุริยวงศ์เข้า
 ไปในพระราชวงได้ รู้ว่าพระเจ้าแผ่นดินหน จึงสั่งให้
 พระยาเดโช พระยาทายน้า ไปตามแต่ในเพดากดางคิน

วันนั้น รุ่งขึ้นเช้าพระยาเดโช พระยาท้ายนาทนต์พระเจ้าแผ่นดินที่ป่าไมกั้นน้อยด้อมจับเอาตัวมาได้ เจ้าพระยาภคณาธิบดีเรียวกองตั้งให้เอาไปตำเร็กโทษตามประเพณี กษัตริย์ พระเชษฐาธิราชอยู่ในราชสมบัติหนึ่งกับเจ็ดเดือน ”

ความทศกมาลงตรงนี้ อยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งเป็นหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับแรกที่ไดงพิมพ์เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๖ ในรัชกาลที่ ๔ บรรดาผู้ศึกษาพงศาวดารในสมัยนั้น ได้อาศัยหนังสือฉบับนี้โดยมาก เมื่อใครปรารภถึงเรื่องที่จะดองผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คิดถึงเรื่องพงศาวดารตรงนคองหวาดหวั่น แม้อันเคจเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ก็คงรู้สึกความลำบากใจ ยิ่งความจริงอีกข้อหนึ่ง คือ ทวีธาภิเศกบ้านเมืองคงแต่มีฝรั่งเข้ามาเกี่ยวข้อง การบังคับบัญชาลำบากยากยิ่งจนกว่าแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันในการรักษาบ้านเมืองให้เป็นปกติ

มา ถัดนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 ภาวระอนตาบากยาถยงทงปวงก็จะตกหนักอ้อยแก่ท่าน ถ้ามี
 แต่ดวงท่านเป็นคนสำคัญอยู่ในแผ่นดินแต่ผู้เดียว ทำอะไร
 คนทงหลายก็จะพากันคอยแต่ตั้งตัย ว่าท่านจะคิดกบฏ
 อย่างเจ้าพระยาตากาใหม่ด้รยวงศ์คร่งกรงศ์รยชยา จึง
 เห็นควรจะให้หม่อมพระมหาอุปราชชนไว้ให้เป็นคนสำคัญใน
 แผ่นดินออกพระองค์ทงอยเห็นอดวาทาน ท่านองเดยงกับ
 เมอัมพระบาทสมเด็จพระมนเกล้าเจ้าอยู่หัว พอเป็นเควของ
 บ้องกนตวาทานมิให้ถกตั้งตัยว่าจะคิดกบฏ บางที่สมเด็จพระ
 พระยาบรมมหาศรีวัรยวงศ์จะกรวบบงคนทุดอชบายแก่พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยท่านองทกถาวมาน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบดวย
 แต่มีวัจะชดชวางอยางไร เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่า
 กาจาดองมีผู้ดำเรจราชการแผ่นดิน สมเด็จพระยา
 บรมมหาศรีวัรยวงศ์ก็งได้เป็น เมอเป็นเดวจะยกกรม
 หมนบวรวิชัยชาญชนเนนพระมหาอุปราชก็งยกได้ จึง
 ได้มีพระราชดำรัสว่า “ถ้าเซนนกนกาแพงแบ่งกนเดยท

ของต้นนามหวดวงกต์แถวกัน” นาคคตินจตุตถ์ออกไปอีกชื่อหนึ่ง
 ว่า ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้ง
 ดำรงพระชนมมัยจนถึงไตรทรวงมอเบณราชสันตมตเกล้าสมเด็จพระ
 พระจุตจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระราชประสงค์แล้ว จะทรง
 ตั้งกรมหมนมอวราชยชาญเบณพระมหาอุปราชหรือไม่ ชอน
 เมื่อกิดใคร่ครวญดูเห็นว่าจะไม่ทรงตั้ง เพราะผิดราช
 ประเพณีสถานหนึ่ง กับอกัดถานหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมปลกตทรงคริตของถรรอบคอบ มักจะ
 ทรงเห็นการไถดกกว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ซึ่งเบณผู้ฉลาดยงแต่จะแก้ไขจกรอนเบณบจจุบนทนต์อน

ประวัติเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ มหาประยูรพงศ์บังนิมิตในย
นานาสมัยสมันต โภคธ สักตราชกิตโยปการ อเนกคุณดำรง
สุนทรประวัติ นฤปรัตนราชสุปรีย์ เด่นาบค้อคุณศักดิ์
อรรคปรมามาตย์ ชาติอาชาฉายไครย ศักรัตนไตรยธรรม
ชาติ อภัยพิริยปรากฏมพาทิ เบนบุตรที่สุดของสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ฯ ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญว่า
สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ หม่อมอินเป็นมารดา เกิดที่
เมืองชุมพรในรัชชกาลที่ ๓ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม
๘ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๘๒ ในเวลานั้นสมเด็จพระยา
บรมคางเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม ดง
ไปตั้งกองตั้งเตชหัวเมืองบักซ์ไคมายตะวันออกอยู่ตเมือง
ชุมพร เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เกิดที่นั่นจึงได้นามว่า "ชุมพร"
แต่เรียกกันว่า พร เมื่อสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ถึง
พิราลัยในรัชชกาลที่ ๕ อายุเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เพียง
๕ ขวบ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็น

พชายใหญ่ เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาตรีศรียวงศ์ที่ตมฺหพระ-
 กดาโหม เป็นผู้ปกครองตมฺกุด จึงบำรุงเลี้ยงต่อมา ให้
 เต่าเรียนอักษรสมัยในด้านกษัตริย์แก่วทวดประยวงค์
 ด้วยกนกบุตรหลานตมฺเตจเจ้าพระยา ฯ ซึ่งอายุวันราว
 คราวเดียวกันหลายคน แต่การฝึกสอนในตมฺยนั้นเพียง
 ให้อ่านหนังสือออกและเขียนได้ ไม่ได้สอนถนัดพิสดาร
 เหมือนเมื่อมีโรงเรียนในชนบท เพราะผู้ปกครองตมฺกุด
 นอกจากราชตมฺกุดยังคงถือคติเก่าว่าวิชาหนังสือเป็นวิชา
 สำหรับเสมียน ไม่จำเป็นที่ผู้มบรรดาศักดิ์สูงจะต้องเต่าเรียน
 ให้รู้ถกซง เพราะฉะนั้นในพวกบุตรหลานตมฺเตจเจ้า
 พระยา ฯ ที่ได้เต่าเรียนด้านกเดียวกับเจ้าพระยาภักตมฺวงค์
 จึงไม่ปรากฏว่าใครเชี่ยวชาญในวิชาหนังสือ ถึงเจ้าพระยา
 ภักตมฺวงค์ในชนบทก็ไม่ปรากฏว่ารู้พิเศษกว่าเพื่อน แต่
 ทว่าอุปนิสัยของท่านรักเต่าเรียนปรากฏมาแต่ในชนบท
 ข้าพเจ้าเคยได้ยินเพื่อนเรียนของท่าน คือ พระยามนตรีศรีย-
 วงค์ (ชน บุนนาค) และพระยาประภากรวงศ์จรุจตมฺภักต
 (ชาย บุนนาค) เป็นต้น เต่าให้ฟังว่า เจ้าพระยาภักตมฺวงค์

นั้น “ชอบวางตัวเป็นนักปราชญ์มาแต่เด็ก” ไม่ใคร่ถูก
 กับเพื่อนฝูง จึงมักถูกเขารังแก ยกตัวอย่างดังเช่นเวดาคาม
 ดมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปเที่ยวตามหัวเมือง
 เวดาคามเดินป่าแต่เช้า พวกเพื่อนมักแกล้งทวงเจ้าพระยา
 ภาด ๗ ให้มัวหลับไปไม่ทัน ท่านก็มีบัญชาบอังกั้นตัว
 เอาเชือกผูกเท้าโยงขวางประตูไว้ ใครออกประตูห้องไป
 ต้องสะดุ้งเชือกๆ ก็ชักปลุกท่านให้ตื่นตงน แต่คงอุปนิสัยดี
 ของเจ้าพระยาภาดกรวงศ์ซึ่งมาแต่ยังเยาว์

บางทีจะเป็นเพราะสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย-
 วงศ์ เห็นเจ้าพระยาภาดกรวงศ์มีอุปนิสัยดีชอบเดาเรียน
 นนเอง เมื่อจัดการโกนจุกให้แล้ว พอลายเจ้าพระยาภาด ๗
 ได้ ๑๕ ปี ดมเด็จพระยา ๗ ก็ตั้งไปเดาเรียนวิชาที่
 ประเทศอังกฤษ ไปเรียนอยู่ที่โรงเรียนคาบอดแมดกซ์ที่
 ไกลกรุงลอนดอน เรียนอยู่ ๓ ปีมีความรู้พูดภาษาอังกฤษ
 ได้ และอ่านหนังสือของอังกฤษเข้าใจความ ก็ต้องถูกถอนตัว
 ออกจากโรงเรียนด้วยเมื่อบชชาติ พ.ศ. ๒๔๓๘ เจ้าพระยา
 สุริยวงศ์ไวยวัฒน์ (จร บุนนาค) เป็นราชทูตออกไปยุโรป

ไม่มีตำมที่จะใช้ในส่วนตัว จึงไปเรียกเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 มาใช้เป็นตำม แล้วเลยพากลับคืนมากรุงเทพฯ เมื่อ
 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กลับมาในวัยได้ ๑๘ ปี มาประดู่
 โสศด้วยหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร
 ณ อยุธยา) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงใช้สอยเป็นอย่างราชเดชานุการ สำหรับเชิญกระแด้
 วยตั้งไปพูดจากับชาวต่างประเทศถึงอนิจจกรรมในมโน
 คำแห่งว่างอยู่ พอดีสมเด็จพระยาฯ นำเจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ถวาย ก็โปรดฯ ให้รับราชการแทนหม่อม
 ราโชทัย และต่อมาไม่ช้าก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 พระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายราชานัดยานุหาร ตำแหน่ง
 หุ้มแพรพิเศษในกรมพระอภัยมณี รับราชการในตำแหน่ง
 นนมาจนตลอดรัชกาลที่ ๕

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ท่านเคยเล่าเอง ว่าเมื่อแรกท่าน
 ได้เป็นตำแหน่งราชเดชานุการนั้น ความรู้ของท่านทั้งใน
 ภาษาไทยและภาษาอังกฤษยังบกพร่องมาก เพราะได้
 โอกาสเรียนมาแต่ก่อนน้อยนัก แต่ท่านมีหน้าที่ทวาราชการ

อยู่ในห้องขาดกษณ ได้อาศัยเรือนหนังสือไทยในด้านก
 พระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก สาดักษณ) เจ้ากรมพระ-
 ขาดกษณต่อมา ส่วนภาษาอังกฤษนั้นท่านพยายามต่อ
 ความรู้โดยหาหนังสืออ่านเอาเอง เหมือนอย่างท่านพยายาม
 เรียนภาษามคธและสันสกฤตในเวดราชนหด ความชอบ
 กถาจนเป็นเหตุให้คนทั้งหลายมักตั้งแคะแคะถั่วถั่วกัน ว่า
 เจ้าพระยาราชดำรงค์ไม่ไผ่มีดมดหน้บรกกแระไปดวยเป็น
 นิจ ถึงตวชาพเจากได้ทั้นเห็น

ในตอนนั้นสมเด็จพระยา ฯ ได้จัดกรรให้เจ้าพระยา
 ราชดำรงค์อุปถัมภ์เป็นพระภิกษุ บวชที่วัดประยุรวงศ์ ฯ
 อันเป็นวัดของสังกต แต่บวชเป็นขรมยุคติกา ส้มเด็จพระ
 พระยาปวเรศวิริยาดงกรณทรงเป็นพระอุปชฌาย์ ประทาน
 นามฉายาว่า " ภานวโร " บวชแล้วไปอยู่ทวดบปมาราม
 เมื่อดำรงศึกษาแล้ว ส้มเด็จพระยา ฯ จัดให้แต่งงานกับ
 นางสาวเป็ดยน ^{12/08/2385}ราชันีกูต วงศ์ชูโต ซึ่งได้เป็นท่านผู้หญิงอยู่
 ด้วยกันมาจนในกาลปัจจุบันนี้ ท่านผู้หญิงเป็ดยนเป็นธิดา
 นายสุจินดา (พดอย) บุตรจมนศร์ธรรมราช (ถด) จมนศร์-

ต่รวรพิษเป็นบุตรคุณหญิงม่วง ๆ เป็นธิดาเจ้าคุณราชพันธุ
 ชูโต มารดาท่านผู้หญิงเป็ดยนชื่อนม เป็นธิดาพระยาสุรเสนา
 (สวัสดิ์ ชูโต น้องจมนศรีสวัสดิ์ ถัด) มารดาของนม
 ชื่อคุณเมียม เป็นธิดาสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 เพราะฉะนั้นท่านผู้หญิงเป็ดยนจึงนับเป็นหลาน ของสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วย เมื่อแต่งงานแล้ว
 สมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ แห่งทบ้านของสมเด็จพระยาองค์
 ใหญ่ ซึ่งได้ให้พระยาอภัยสงคราม (นกขยง) ผู้เป็นบุตร
 อยู่แต่ก่อนและถึงอนิจกรรมไปแล้วนั้น ให้เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์อยู่ค่อนข้างริมแม่น้ำ (คือบ้านที่เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์อยู่เมื่อถึงอดีตัญญกรรมนั้น)

การที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ทำท่านผู้หญิงเป็ดยนเป็น
 ภรรยา ควรนับว่าเป็น โชคสำคัญในประวัติของท่าน เพราะ
 ท่านผู้หญิงเป็ดยนเป็นนารีที่เฉลียวฉลาด และชำนาญใน
 กิจการ จะหาผู้ทดแทนเหมือนได้โดยยาก ตรงกับลักษณะ
 ภริยาที่ยกย่องในพระบาดีว่าเปรียบด้วยมารดาและธิดา
 ของสามีรวมกันทั้ง ๒ สถาน ท่านผู้หญิงเป็ดยนสามีมารดา

รับคุณแต่การงานบ้านเรือน คดออกไปจนพิทกษัรรักษาโลก-
 ทรพยทงปวงมิให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ต้องอนาทรวอนใจ
 และเอาเป็นธุระในการต้อนรบเตียงคู่มือไปมายังบ้านเรือน
 ต่ามี บางทลงอาจช่วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์คดออกไปจน
 ในกิจราชการ ไม่มีใครที่จะประมาณได้ ว่าเจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ได้รับประโยชน์และความดีเพราะได้ท่านผู้หญิง
 เปดียนเป็นภรรยาหนักเท่าใด แต่ชอนกมทงผายทนา
 ดังสาร โดยความที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เคยอาศัย
 ท่านผู้หญิงเปดียน ดั้นก้งวดในภารอยกินมาเดี่ยช้านาน
 เมอท่านผู้หญิงเปดียนถึงอนิจจกรรม ท่านได้ความเค็ดครว้น
 แด้นด่าหัด ก็ไม่อาจจะแก้ไขให้บรรเทาได้โดยตัวพ้งคน จน
 เจ้าจอมพิศวีชิตาออกไปอยู่ปรนนิบัติแทนมารดาต่อมา ท่าน
 จึงค่อยได้ความดีในตอนเมื่อแก่ชรามาจนถึงอดีตญญกรรม
 ๕ เมอเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ยังเป็นนาย
 12/08/2565
 ราชานตยานุหาร ได้ประดัฟไซคอกกรางทง แต่ตองนบ
 ว่าเนองดวยความดีของท่านดวย ดวยเมอพระบาทสมเด็จพระ
 พระสุุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแรกได้ตั้งเถลิงถอยดวยราช ถ่มมค

นน พระชนนีชายงเยาว์ด้วย ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรี-
 ร์ยวงศ์เป็นผู้ดำริราชการแผ่นดิน ในสมัยนั้นข้าราชการ
 ภารที่จะเข้าเฝ้าเห็นใกล้ชิดมักเกรงส้มเต๋จเจ้าพระยาฯ จะ
 สั่งตั้งว่าไปกราบบังคมทูลฯ ข้อความอันมีควรทูล มีน้อย
 คนที่จะกล้าเข้าเฝ้าเห็นเพททูลโดยไม่หวาดหวั่น เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ อยู่ในผู้หนึ่ง ซึ่งกล้าเข้าไปให้ทรงใช้สอยโดย
 ความดีความภาคภูมิใจใคร่ครวญ จึงได้สนิทชิดชอบพระราช
 ธิษายาศัย และได้ทรงใช้สอยเป็นประโยชน์มากแต่ขึ้นมา
 ด้วยเจตนาในบรรดาข้าราชการไทย มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 คนเดียวที่เป็นผู้รู้ภาษาอังกฤษ ถึงพอจะค้นหาแบบแผน
 ต่างประเทศได้ เปรียบเหมือนกบเป็นผลตลอดทุกฤดู
 ดำหรับตำราต่างประเทศในสมัยนั้นแต่คนเดียว จึงทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาตมาหมันศรีดำรงกษัตริย์มหาด
 ศึก แต่ยังคงมีชื่อนายราชานันต์ยานุหาร เพราะยัง
 คงรับราชการเป็นราชเลขาณการอยู่อย่างเมอรัชชกาดก่อน
 ได้ตามเสด็จประพาสทั้งคราวเสด็จทวประจาและประเทศ
 อื่นเคย ราชการต่าง ๆ ที่อาศัยแบบอย่างต่างประเทศจัด

ว่าเคาซิดออฟสเตอร์เตค และองคมนตรีอนเรียกวาปรีดเคา-
 ซิดเบนคน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ได้เป็นเจ้าหน้าทการ
 เรียบเรียงพระราชบัญญัติและเป็นที่มาซิกควด้าคัญใน
 มนตรทั้ง ๒ ต่ภานน เพราะเหตุที่ในสมัยนั้นยังมีแต่ทานผู้
 เคยจดสำมารรับราชการในทางข้างภาษาอังกฤษดังกถ่าอ
 มาแต่แต่มาถึงชนนเหล่าพระเจ้านองยาเซอซึ่งได้ทรง
 พระกรุณาโปรดฯ ให้ทรงเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ มาแต่
 แรกแต่จเกิดถึงถวดยราชด้มบนคนน เริ่มมีความรู้ชอกจาก
 โรงเรียนมารับราชการได้โดยด้าคบักัน ด่มแต่จกรมพระยา
 เทววงศอโรปกกร เป็นพระองค์แรกททรงด้นทตทางภาษา
 อังกฤษ เมอมพระเจ้านองยาเซอเข้ารับราชการในตำแหน่ง
 หน้าทต่าง ๆ ได้มากชน จึงค้อยทรงปลดเปิดองหน้าทราช-
 กกร ด้าคัญ ซึ่งรวมการ มังคบบัญชาอยู่ในเจ้าหน้าทผู้เคย
 แยกออกไปตามด้มคอรแก่ประโยชน์ของราชการ จึงโปรดฯ
 ให้พระเจ้านองยาเซอ พระองค์เจ้ากาพยกนกรรัตน ราชองค-
 รัชษ ทรงมังคบบการกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งเจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ได้มังคบบอยู่แต่ก่อน

12/08/2565

ต่อมาถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ เกิดเหตุด้วยนายทอมมัต-
 ยอนนอกกงสุตเยเนอราลอังกฤษ เข้ามาทำวุ่นวายในเรื่อง
 อินเนื่องด้วยนายตำรวจ อมาคยูกต จึงโปรดฯ ให้
 เจ้าพระยาภาณุวงศ์เป็นราชทูตพิเศษออกไปยังประเทศ
 อังกฤษจากลาออกบริบูรณ์ด้วยเรื่องนั้น ถิ่นการดำเนิน
 ได้ตั้งพระราชประสงค์ และเมื่อเสร็จราชการที่ประเทศ
 อังกฤษแล้วได้โปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์เป็นราชทูต
 พิเศษไปเจริญทางพระราชไมตรียังราชสำนักในประเทศ
 อิน คือประเทศเยอรมันนินเบนตน ซึ่งยังมีไม่เคยมีราชทูต
 ไทยไปถึงแต่กาลก่อน

เมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์เป็นราชทูตไปครองหน คอง
 กระทบในตำแหน่งราชเดชาอนุการ จึงทรงพระกรุณา
 โปรดฯ ให้สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการเป็นราช
 เดชาอนุการต่อมา จนได้ตั้งไปเป็นตำแหน่งเดชาบดีว่าการ
 กระทรวงต่างประเทศเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ เดือนเจ้า
 พระยาภาณุวงศ์นั้น เมื่อกดขึ้นมาจากราชการประเทศ
 ยุโรป โปรดฯ ให้เป็นอธิบดีกรมพระคลังหลวง และคงรับราช

การในตำแหน่งจางวางมหาดเล็กด้วย ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐
 ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาเทววงศ์-
 วโรปการ เป็นผู้แทนพระองค์เสด็จไปช่วยงานซึ่งสมเด็จพระ
 พระราชินีเสด็จออกรับประเทศอังกฤษ นิตยบรรณภาคครบ
 ๕๐ ปี ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็น
 ผู้แทนเสด็จมาติดการกระทรวงต่างประเทศทางกรุงเทพฯ น
 ิตยบรรณภาคที่สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการเสด็จไป
 ราชการ และครั้งนั้นเมื่อสมเด็จพระยาเทววงศ์ฯ
 เสด็จกลับฯ มาทางประเทศญีปุ่น ได้โปรดฯ ให้ทรงทำ
 หนังสืออธิบายเป็นทางไมตรีกับประเทศญีปุ่นด้วยแล้วจึง
 ทรงนำหนังสืออธิบายมายังกรุงเทพฯฯ เพื่อได้รับพระราช
 ทานพระบรมราชานุญาตตามประเพณี เมื่อพระราชทานพระ
 บรมราชานุญาตแล้ว ถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ จึงทรงพระกรุณา
 โปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นราชทูตเชิญหนังสือ
 อธิบายนั้นไปยังประเทศญีปุ่น เพื่อจะได้แตกเปิดย่นกน
 กับรัฐบาลญีปุ่นตามประเพณีการทำหนังสืออธิบายและ
 สัญญา เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กลับจากราชการคราวนั้น

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นตำแหน่งอธิบดีจัดการ
กรมภาษวอยชกต่าง จึงได้สร้างสถานทอนปรางกูยของตน
และขนานนามว่ากรมศุฎการแทนมา ต่อมาเมื่อเจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ได้ไปรับราชการเป็นตำแหน่งอธิบดีกรมบัญชี
กลาง ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอยู่คราวหนึ่ง แต่
ไม่ช้านัก ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อโปรดให้เจ้าพระยา
พดเทพ (พุ่ม) เสนอขึ้นเป็นทูลมุหพระกตาทิม จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็นท
เลขาธิการกระทรวงเกษตราธิการ แต่ยังคงบรรดาศักดิ์เป็น
พระยาฯ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดฯ ให้ย้ายจากกระทรวง
เกษตราธิการไปเป็นตำแหน่งเลขาธิการกรมการ

ในตอนนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล
ปัจจุบันทรงพระเยาว์ มีพระอาการประชวรเรื้อรัง
แพทย์กราบบังคมทูลฯ แนะนำให้เชิญเสด็จไปประทับรักษา
พระองค์ที่ชายทะเล และเวลานั้นประจวบมีราชการชุก
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพาไปเอง
ไม่ได้ จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นพระ

อภิบาลตามเสด็จไปอยู่เป็นผู้ดูแล ณ เกาะสีชัง ซึ่งเสด็จไป
 ประทับรักษาพระองค์ณ จนหายประชวรเสด็จกลับมา
 กรุงเทพฯ ฯ ครั้นถึงพระราชพิธีได้กหนดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕
 จึงโปรด ฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ เสด็จไป
 ยิงปืนพระยา ฯ เป็นผู้เชิญเสด็จขึ้นเขาไกรลาสฝ่าย ๓
 เสด็จเมื่อวัน ๒๗ ธันวาคม อันเป็นวันได้กหนดนี้ เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่
 ณ เขาไกรลาส ก่อนเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ เสด็จ
 ขึ้นเขา มรณสั่งให้เสนาบดีกระทรวงมหราชรประกาศเป็น
 พระบรมราชโองการพิเศษ ว่าผู้ที่เชิญเสด็จพระเจ้ายู
 ยาเธอ ฯ เสด็จขึ้นเขาไกรลาสแต่ก่อนมา เคยใช้ผู้มบรรดา
 ศึกคิดเป็นเจ้าพระยามาทูกราช พระยาภาณุวงศ์ก็คิด
 ดำรงอยู่ในตำแหน่งเสนาบดีแล้ว เป็นแต่ยังมีได้พระราช
 ทานหิรญบุตรเดือนชนเป็นเจ้าพระยา จึงโปรด ฯ ให้เดือน
 บรรดาศึกคิดชนเป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์ วรรษาณตนอุป
 รัตนบุรี ฯ แคว้นนั้นไป เมื่อมีโองการจึงจะได้พระราช
 ทานหิรญบุตรต่อภายหลัง

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร (ด้วยทรง
 พระราชดำริว่าเป็นราชินิกุล และมีมาเห็นใจความชอบมา
 มาก) และเครื่องยศตามฐานันดรเจ้าพระยาฯ เด่นาบดี
 มีราชทินนามตั้งแจ้งอยู่ข้างตนประวศน

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์รับราชการในตำแหน่งเด่นาบดี
 กระทรงขจรกรมการมาจนเกษราศุพุดภาพ จึงทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
 ให้ออกจากตำแหน่งเด่นาบดีแต่ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญต่อมาจนถึง
 อดัญญกรรม

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้รับพระราชทานเครื่องราช-
 อิสริยาภรณ์มาโดยลำดับหลายอย่าง จะกล่าวแต่เฉพาะ
 ชั้นสูงซึ่งได้เป็นที่คุ้นหู คือตั้งวาดยศสำหรับตำแหน่ง
 ดัญญกรรม ^{12/08/2565} แห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรม
 ราชวงศ์, เครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้า ๓
 ปฐมภรณ์ชั้นเอก ๓ ปฐมภรณ์มงกุฎสยาม ๓ เหรียญ

รัตนกรณรัชชกาลที่ ๕ ชนท ๕ เหยยรัตนกรณรัชชกาล
 ท ๕ ชนท ๒ เหยยรัตนกรณรัชชกาลปัจจุบันชนท ๒
 เหยยญคษฎุมาดา เข้มคิดปถักยา และเข้มราชกรใน
 พระองค เหยยญบุษปมาดา เหยยญจักรพรรดิมาดา
 เหยยญราชัน และเหยยญที่รดกในการพระราชพรอก
 ทดายอย่าง

เรื่องประวัติของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ชนเืองในราช-
 การต้นเือกความเพยงทถดามาแตว แต่ถาจะบเรอง
 ประวัติคแตงเพยงเทาน ผทจรกคนเคยทราวอชยากัย
 ของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ยงมมากคดวยกัน คงจรมญไม่
 พอใจ คดวยเห็นว้ายชาคความซังควจะถถาดวงอชยากัย
 และคความประพฤคของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ และบางคนก็
 อาจจจะตั้งดัยวาคงเบนเพวระชาฟเจาคคเห็นเบนคความเด้อม
 เดี้ยในตัวทานจิงไม่แตง เพวระถนะนจะตองถถาดวง
 ประวัติอนเบนตั้งวอชยากัยและคความประพฤคของเจ้าพระ
 ยาภาสกรวงศ์ไวคดวย

22/08/2565

เมอจะแตงคตอนน ชาฟเจาจะถกไคถงคางของพระเจา
 บรมวงค์เชอ กรมพระถ่มมคตอมรพนช ซงนบวาเบนนหามค

ของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์พระองค์ ๑ ได้เคยทรงปรารภ
 เรื่องอชญาศัยและความประพฤติกของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 ดำรัสว่าในพระบาทเกล้าว่า ก็เดส์กับว้างนา ๒ อย่าง
 คัดได้ขาดแต่พระพุทธรเจ้า นอกจากพระพุทธรเจ้า แม่
 พระอัครสาวกก็คัดได้แตกเดส์ ว้างนานันคุดหาได้ไม่ เป็น
 ต้นว่าพระดำรับตรชาตก่อนเกิดเป็นฉนวนร เมอมาเป็น
 พระชนาธพแดง เดินไปถึงห้องนายงโคดขามอย่างฉนวนร
 เพราะคุดว้างนาทคุดคุดไม่ได้ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์น
 ทจริงกเดส์กอยู่ข้างเบาบาง เบนคุดเห็นกอยู่คุดว้างนา ก
 เกิดทนครงพระพุทธรกวตบางทกเห็นจะคุดมรรคผล คุดคอง
 ไปททำให้เกิดอฉนวน ในมณฑลพุทธรสาวกเพราะว้างนาคิด
 คุดไป กรมพระธมมค ๑ คุดดำรัสอย่าง ข้าพเจ้าจะ
 ดองอธิบายคุดไป อันว้างนาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 นน กัดว่าเบนอปลาโดยยอ เบี่ยงบดงเห็นใครจะคิน
 ตรงไหนแดงเบนอตทจะจจะเกาเขาทตรงนไม่ได้ ใช้ว่า
 จะทาคุดยอคุดอย่างใดเบนมุดเด่มอนนทหาไม่ เบนคุดยอ
 ไม่ได้เบนพน กรมพระธมมค ๑ จึงตรงเห็นว่าเป็นว้างนา

สร้างตำหรับสอนกรรมแก่นักเรียน อยู่ข้างหน้าวัดประ-
 ยวงค์ออกหลังหนึ่ง วัดนวดนรทิศ อันเป็นวัดของเจ้าคุณ
 ย่าและสมเด็จพระยา บิดาของท่าน ๆ ก็ได้ช่วยท่าน
 บำรุงบ้าง ยังมีการต่าง ๆ ทั้งแผ่นดินนการกุศล และเป็นการ
 ท่านบำรุงวิชาความรู้ตลอดจนการค้าขาย ที่ท่านได้ดำริ
 จัดตั้งออกหลายอย่าง แต่หาใครจะมีผลอยู่ถาวรียศยาวไม่
 จังไม่ถาวรในถิ่น เรื่องประวัติของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 อันเป็นข้อปลกณณกะยังมีออกมา ถ้าจะเก็บมาเรียบเรียง
 ให้หมด หนังสือจะยดยาวนัก เวลาที่แต่งกมหนอย จากของ
 ยุคใดเพียงเท่าที่กล่าวมา จะกล่าวซ้ำอีกขอเดชะแต่ว่า
 เมื่อในตอนท่านแก่ชรา นั้นว่าเป็นผู้ใดความดีช่วยประ-
 การทงปวง เพราะต้นหัวใจในกิจการระดั่วนตัว ได้
 ความชอบพอนับถือของญาติมิตรทั่วไป ขอนเห็นได้เช่น
 ในเวลาดังกรานต์ ท่านได้รับพระราชทานรตนา และมี
 12/08/2565
 ทรงพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการพากันไปรตนาท่าน
 เป็นอันมากทุกปีมา อีกประการ ๓ ท่านได้อยู่จนอายุ
 ยืนยาวยิ่งกว่าทงบุญและบิดา ได้ทำงานตลอดอายุเมื่อ

พระประวัติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

พระเจ้าพญาเชอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ทรง
พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ประสูติ
ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ ณ วันอาทิตย์ที่ ๑๘ ธันวาคม
ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นพระเจ้าน้องเชอพระองค์ที่ ๓
ในเจ้าจอมมารดาใหม่ต ป.จ. จิตาพระยาสุวรรณฉัตร
(จร บุนนาค) พระองค์ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงอรองค์
อรคยาพา ดันพระชนม์เดี่ยวแต่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์
ที่ ๓ พระองค์เจ้าสุริยงประยุตพันธ์ เป็นกรมหมื่นไชยาศรี-
สุริโยภาส แด่จงดันพระชนม์

เมื่อกรมหลวงชุมพรฯ ยังทรงพระเยาว์ ทรงศึกษา
อักษรสมัยที่ในพระบรมมหาราชวัง แด่ได้เป็นนักเรียน
ในโรงเรียนหลวง ณ พระตำหนักสวนกุหลาบ ทรงศึกษา

อยู่จนได้กษัตริย์แล้ว เมื่อมีมะเด่ง พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้เสด็จไปทรง
 ศึกษาวิชาการ ณ ประเทศอังกฤษ พร้อมกับพระบาท
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปอยู่ด้วยกัน
 แลละทรงเล่าเรียนด้วยกัน จนถึงสมัยเมื่อจะทรงศึกษาวิชา
 ณะเพาะพระองค์จึงได้แยกกัน กรมหลวงชุมพรฯ ทรง
 ศึกษาวิชาการทหารเรือเป็นพระองค์แรกในพระเจ้าลูกเธอ
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลใน
 ขณะเมื่อเป็นนักเรียนนายเรืออยู่ในทหารเรืออังกฤษนั้น
 ประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จไปยุโรปเป็นครั้งแรก เมื่อมีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐
 กรมหลวงชุมพรฯ ขอตามารับเสด็จสมเด็จพระบรมชนก
 ชาติฯ มาเข้ากระบวนเสด็จที่เกาะดังกว ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้รับราชการตามตำแหน่งนักเรียนนายเรือ
 ไปในเรือพระที่นั่งมหาจักรี มีในลายพระราชหัตถเลขาพระ
 ราชทานมาถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถฯ ดังน

“ในเวดดาเขียนหนังสืออยู่นั้น อากาศ กับหลอดลมต่าง
 มาถึง อากาศโคชนมากแฉะขาวจน เขามเคืองแดงตัว
 เป็นมดขบแมนมาพร้อมแล้ว ฉะนั้นได้มอบให้ยู่ได้บังคับ
 กับคนเป็นสัตว์ที่ขาด เว้นแต่คุณเขาอนุญาตให้มากินข้าว
 กับฉนวนหนึ่ง”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 กลับคืนพระนคร โปรดฯ ให้กรมหลวงชุมพรฯ อยู่ทรง
 ศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษต่อมา จนสอบวิชา
 ได้ถึงชั้นนายเรือ แล้วจึงได้เสด็จกลับมายังประเทศ
 เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงพระกรุณาโปรดฯ
 ให้สร้างวังใหม่พระราชทานเป็นที่ประทับที่ริมคลองผดุง-
 กรุงเกษม ใกล้สะพานชมัยมรุเชฐ

ตั้งแต่กรมหลวงชุมพรฯ เสด็จกลับมาจากประเทศ
 ยุโรป ก็ได้มีตำแหน่งรับราชการในกรมทหารเรือมาแต่
 แรก ได้เป็นตำแหน่งผู้บังคับการเรือมรชาวดัตต์
 และต่อมาถึงบะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯ สถาปนาเป็นกรมหมื่นฯ ทรงยกย่องความชอบ
 ความดีไว้ในประกาศตั้งกรมดังนี้

คำประกาศ

คู่ภุมันต์ พระพุทธศาสนิกชน เป็นอดิศภาคนัดวงแด่
๒๕๔๗ พรรษา บัณฑิตบัณฑิต จันทระคตินิยม นาคสังวัจนระ
กติกมาต์ คู่ภุมันต์ คติยติคกรูจาร สุริยคติกาด วัคน
โกธินทรศก ๑๒๓ พุทธจักายนมาต์ ทดมมาต์หะคุณ
พิเศษ บริเวทกาดกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าดุก
ยาเชอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ได้เสด็จไปทรง
ศึกษาวิชาในประเทศยุโรป จนได้เข้าฝึกหัดในการทหาร
เรือ ได้เสด็จลงประจำเรือจนเสร็จจวนเวียน ครั้นเมื่อเสด็จ
พระราชดำเนินประพาสยุโรป ได้เสด็จมาเฝ้าทูตละของชุด
พระบาท ฅน เกาเรดังกา ได้เสด็จลงประจำเรือพระที่นั่งมหา
จักร ทรงถอยท้ายเรือพระที่นั่งด้วยพระองค์เอง ครั้นเมื่อ
เสด็จกลับเข้ามาในกรุงเทพมหานคร ก็ได้ทรงรับราชการ
ในกรมทหารเรือสืบมาจนบัดนี้ มวยอุมปรีชาสามารถอาจ
หาญในวิชาการทางทหารว่าเรียนมา ด่มควรทจจะมีพระ-
เกียรติยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้สถาปนา พระ
 เจ้าอุกยาเชอ พระองค์เจ้าชาวภากรเกษรตวงศ์ ขึ้นเป็น
 พระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณ-
 บัญชีว่า พระเจ้าอุกยาเชอ กรมหมื่นชุ่มพรเชตรอุดมศักดิ์
 ถึงหนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่าง
 พระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จึงทรงเจริญ
 พระชนมายุ พรรณ สุข พด ปฏิภาณ คุณดำรงสมบัติ สรรพ
 สรีระสวัสดิพัฒนามงคล วิบุลยคุณอุดมไพเราะทุกประการ
 เจ้ากรม เป็นหมื่นชุ่มพรเชตรอุดมศักดิ์ ถ้อยศักดินา
 ๖๐๐ ให้ทรงตั้ง ปลัดกรม เป็นหมื่นระนองนครานกิจ
 ถ้อยศักดินา ๕๐๐

สุ่มหุบฉวี เป็นหมื่นกาญจนดิษฐ์อุดมคงพด ถ้อยศักดินา
 ๓๐๐

ให้ผูกโตรบตาแหน่งทั้ง ๓ นี้ ทำราชการในหลวงและ
 ในกรมตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สุ่มห-
 บัญชี ในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไป ให้มีสุขสวัสดิ
 เจริญ เทอญ

ตงแคว้นท ๓๐ พุศัจิกวณ รัตนโกสินทรศก ๑๒๓๓
 เบนวณท ๑๓๑๔๘ ในรัชกาลบัตยุพนน

กรมหลวงชุมพร ฯ รับราชการในกรมทหารเรือ ทรง
 มุงหมายจะผูกหัดไทยให้เดินเรือทะเลได้อย่างชาวต่างประเทศ
 เป็นสำคัญมาแต่แรก ด้วยกอนนนมาบรรดาเรือรบ
 กัดไฟ ยังตองหาฝรั่งมาเป็นผู้บังคับการ ชาวประเทศนั้น
 ที่สามารถจะเดินเรือทะเลได้มีแต่พวกอาสาจามบางคน ซึ่ง
 พอจะเดินเรือได้ในทะเลอ่าวสยาม โดยอาศัยความ
 ชำนาญอย่างเดียว แมเมื่อตงกรมทหารเรือขึ้นในรัชกาล
 ที่ ๕ และได้ตงโรงเรียนสำหรับนายทหารเรือแล้ว การ
 ผูกสอนให้นายทหารไทยรู้จักเดินเรือทะเลก็ยังไม่สำเร็จ
 ประโยชน์ได้ ยังตองใช้ฝรั่งบังคับการเรืออยู่ จนกรม-
 หลวงชุมพร ฯ ได้ตั้งเข้ามารับราชการในกรมทหารเรือ จึง
 ทรงเริ่มรับราชการผูกสอนนายทหารเรือ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย
 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตงกรมหลวงชุมพร ฯ เป็น
 ตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรือ เมื่อมะเด็ง พ.ศ.

๒๔๔๘ แตนนทกรงพยายามจัดการฝึกสอนนายทหารเรือมา
จนได้ย้ายโรงเรียนนายทหารเรือไปตั้งที่พระราชวังเดิม ได้
จัดอำนวยการราชการ กรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปเปิดโรงเรียน เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน
บรมเมษ พ.ศ. ๒๔๔๘ พอพระราชหฤทัยในการที่กรมหลวง
ชุมพรฯ ได้ทรงจัด ทรงเขียนถวายพระราชหัตถเลขาชมไว้
ในสมุดของโรงเรียนดังนี้

“วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๓๕

เรา จ.พาดวงกรม ป.ร. ได้มาเปิดโรงเรียนนี้ มีความ
ปลื้มใจซึ่งได้เห็นการทหารเรือมรภกของตงแต่ จะเป็นที่
มันสืบไปในภายหน้า”

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อโปรดฯ ให้ยกกรมทหารเรือขึ้น
เป็นกระทรวงเสนาบดี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
กรมหลวงชุมพรฯ เสด็จขึ้นเป็นตำแหน่งผู้ช่วยเสนาบดีด้วย
ออกตำแหน่งหนึ่ง แต่รับราชการอยู่ในตำแหน่งนี้เพียง
กรมหลวงชุมพรฯ ไม่ทรงสบาย ได้รับพระราชทานพระ
บรมราชานุญาตออกเป็นนายทหารกองหนุนอยู่ชั่วคราว”

จนถึงมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงได้ตั้งถนัดเข้ามารับราชการ
เป็นตำแหน่งจเรทหารเรือต่อมาในปีถัดมานั้น ได้เลื่อนขึ้น
เป็นเสนาธิการ

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๓ ราชนาวัดสุมาคมจัดการ
เรียไรได้เงินสำหรับซื้อเรือรบดำหน้ ขนทุตเกล้า ๆ ถวาย
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้กรมหลวงชุมพร ๆ เป็น
ข้าหลวงพิเศษออกไปยุโรป เพื่อจัดหาเรือที่ราชนาวัดสุมาคม
ทุต ๆ ถวายนั้น เมื่อได้เรือพระร่วงแดง กรมหลวงชุมพร ๆ
ทรงบังคับเรือตนเอง แต่่นมาแต่ประเทศอังกฤษจนถึง
กรุงเทพฯ ปรากฏเป็นครั้งแรกว่านายทหารเรือไทยได้
สามารถเดินเรือมาไกลถึงเพียงนั้น ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ๆ ให้เลื่อนพระยศเป็นกรมหลวง ๆ มีคำประกาศทรง
ยกย่องความชอบความดี ดังนี้

คำประกาศ

ศักราช ๒๔๖๕ 12/08/2565
พระพุทธรักษาเสนาบดี เป็นอดีตภาค ๒๔๖๓
พรษา บัคย์นันทาด มีกฏตั้งวัจนระ พุศัจิกายนมาดี
เฮกาทส์มส์รทินชัวะวาร โดยภาจนิยม

ได้ทรงพระราชดำริจัดการโรงเรียนนายทหารเรือและนาย
 ข้าราชการให้เจริญยิ่งขึ้น ทรงเพาะวิชาการฝ่ายทหารเรือ
 และวิชาช่างกลให้นายทหารเรือไทยมีความรู้ความชำนาญ
 สามารถเป็นผู้บังคับบัญชาการและเป็นครูได้เป็นผลสำเร็จ
 ไม่ต้องใช้ชาวต่างประเทศเป็นผู้บังคับบัญชาและเป็นครู
 เหมือนแต่กาลก่อน ทั้งได้ทรงทำแผนการทัพเรือ และ
 ทรงจัดการศึกษาทางยุทธศาสตร์ยุทธวิธียุทธวิธีกระบวรรบในกอง
 ทัพเรือให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นเมื่อนานมาแล้ว เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐
 ได้ทรงเจอนายยศชนเป็นนายพลเรือโท และในบั้นเองได้ทรง
 เจอนายยศชนเป็นนายพลเรือเอกและเป็นผู้แทนคณะกรรมการ
 ราชนาวัดตมาคมแห่งกรุงเทพฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ออก
 ไปจัดซื้อเรือรบหลวง "พระร่วง" ณ ประเทศอังกฤษ และ
 ทรงพระอุตสาหะนำเรือรบหลวง "พระร่วง" เข้ามาตั้ง
 กรุงเทพมหานครด้วยพระองค์เอง ได้มาถึงโดยสวัสดิภาพ
 เป็นความชอบพิเศษของพระองค์อีกตั้งฉะนั้น ในบั้นนี้
 ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ อันเป็นตำแหน่ง
 สำคัญ ทรงคงพระทัยบริหารการอันของพระเดชพระคุณด้วย

พระปรีชาสามารถ กอบด้วยพระอุตสาหะพิริยภาพมิได้ย่อ
หย่อน ทรงมีความซื่อสัตย์สุจริตและจงรักภักดีต่อไฉน
ละของชุดพระบาท ส้มควรเป็นททรงไว้วางพระราชหฤทัย
และส้มควรที่จะทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งพระองค์เจ้าต่าง
กรมผู้ใหญ่ พระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการ คาร์ส่งให้เดือนพระเจ้าพ
ยาเชอ กรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ขนเป็นกรมหลวง
มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าพยาเชอ
กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ตั้งนาม ทรงศักดินา
๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมใน
พระบรมมหาราชวัง จึงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข
พล ปฏิภาณ คุณดำรงสมบัติ สรรพสัตว์สวัสดิพิพัฒนามงคล
วิบุลยผลสดกลเกียรติยศอิศริยศักดิ์นิม โหไพรทุกประการ

เจ้ากรมเป็นหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ถ้อยศักดินา ๘๐๐
ให้ทรงเดือนปลดกรมเป็นขุนรอนของนครานุกิจถ้อยศักดินา ๖๐๐
สมุหบัญชีคงเป็นหมื่นกาญจนาดิฐ ผดุงพล ถ้อยศักดินา

ถึงบจอ พ.ศ. ๒๔๖๕ ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือว่างลง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงชุมพรฯ เป็นผู้แทนเสนาบดีกระทรวงทหารเรืออยู่ ๖ เดือน พอถึงเดือนเมษายน บกน พ.ศ. ๒๔๖๖ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯฯ ตั้งให้เป็นเสนาบดี ทรงบัญชาการกระทรวงทหารเรือเต็มตำแหน่งต่อมา

แต่เมื่อกรมหลวงชุมพรฯ ได้ทรงรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือนั้นเป็นพระโรคภายในพระองค์แล้ว พอทรงรับตำแหน่งแล้วก็กราบบังคมทูลออกไปเปลี่ยนอากาศที่ชายทะเล ช่างได้ปากน้ำเมืองชุมพร ณ ที่ซึ่งได้ทรงจ้องไว้หมายจะทำสวน ฝึบเปียไปปลูกฝืน เกิดเป็นโรคหัดใหญ่ ประชวรอยู่เพียง ๓ วันก็สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม บกน พ.ศ. ๒๔๖๖ ประมอดพระชันษาได้ ๕๕ ปี ได้เป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรืออยู่เพียงเดือนเศษ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯฯ ให้เชิญพระศพกลับมาประดิษฐานไว้ที่วัง และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานเป็นนิจมา จนเดือน ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๖๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระศัพ
 กรมหลวงชุมพรฯ มีพระบวชนเฝ้าฯ ททาทตามพระเกียรติ
 ยศ นายพลเรือเอก และพระบวชนเฝ้าฯ พดเรือตามพระ
 เกียรติยศเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ ไปพระราชทานเพลิงพระศพ
 ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อ ณ วันที่ ๒๔ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๖๖ กรมหลวงชุมพรฯ ได้ดำรงพระยศ และ
 ได้รบพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์หลายชั้น เช่น
 ชั้นโดยลำดับ จะกล่าวถึงแต่เพียงชั้นสูงสุด ซึ่งดำรงอยู่ใน
 เวลาเมื่อต้นพระชนม์ คือ เสนาบดีพลเรือเอก ราชองครักษ์
 และองคมนตรี นายกองโทเดือบัว ได้รบพระราชทานเครื่อง
 ราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์นพรัตนราชวรา
 ภรณ์ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย ตรีรัตนวราภรณ์ ประ
 ถมาภรณ์ช้างเผือก ประถมาภรณ์มังกกุฎยาม มหาโยธิน
 ราชมาภรณ์ เหยยญรัตนวราภรณ์ รัชกาลที่ ๕ ชั้นที่ ๒ เหยยญ
 รัตนวราภรณ์ รัชกาลที่ ๖ ชั้นที่ ๓ เหยยญคชภูมาดา เขม
 ๑๒/๐๘/๒๕๖๕
 ศักดิ์ปวิทยา เหยยญจกัรมาดา เหยยญราชัน กบตงเหยยญ
 และเขมพระราชพิชิตต่าง ๆ ตามพระเกียรติยศออกหลายอย่าง
 ทั้งเขมชราหลวงเดิมด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดำรงขอ
 หม่อมเจ้าหญิงทพยสัมพันธ์ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระราชทานเป็น
 พระชายากรมหลวงชุมพร ฯ มีพระโอรสด้วยกัน คือ หม่อม
 เจ้าชายอาทิตย์ทพยอาภา สมเด็จพระโอรสาธิราชทรงสถา-
 ปนาเป็นพระองค์เจ้า พระองค์ ๓ หม่อมเจ้าชายรังษิยากร
 พระองค์ ๓ หม่อมเจ้าหญิงทพยสัมพันธ์ชั้นชัพทศษย์ไป
 เดียกอน กรมหลวงชุมพร ฯ หม่อมเจ้าชายหญิงนอกจาก
 ทอดวมาอีก ๗ พระองค์ คือ หม่อมเจ้าหญิงจาวพักตรา ๓
 หม่อมเจ้าหญิงศิริมาบังอร ได้เสกสมรสกับหม่อมเจ้าชาย
 ไชแสงรพี ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรก-
 ฤทธิ ๓ หม่อมเจ้าหญิงดมบรรเทง ๓ หม่อมเจ้าหญิง
 เริงจิตราแจรง ๓ หม่อมเจ้าชายคำเคงฤทธิ ๓ หม่อมเจ้า
 ชายครรชิตพล ๓ หม่อมเจ้าชายคุณ ๓

๑2/08/2565

จะกล่าวถึงพระอชยาศัยของกรมหลวงชุมพร ฯ ไว้ใน
 ทศดุเรองพระประวัติพอเป็น तरहก โดยตั้งเขป กรมหลวง
 ชุมพร ฯ มีพระอชยาศัยอันเป็นข้อสำคัญในพระคุณวุฒิ คือ

ความชอบตรงอย่างหนึ่ง ความกล้าหาญในบรรดาการซึ่ง
 ทรงทำ ด้วยหวังจะให้เกิดประโยชน์อย่างหนึ่ง ความ
 สามารถซึ่ง จะทำการอันทรงจำนงให้สำเร็จดังพระประสงค์
 อย่างหนึ่ง และความโอบอ้อมอารีต่อมิตรไม่เดือดหน้า
 อย่างหนึ่ง อาศัยพระคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ จึงทรง
 สามารถทำราชการต่าง ๆ ซึ่งได้รับทำในหน้าที่ดูดวงดังได้
 กล่าวมาข้างต้น และทรงศึกษาการอื่น คือวิชาช่างเขียน
 วิชาแพทย์ และกระบวนมวยปล้ำ ตลอดจนวิชาดนตรี
 ดนตรีแทบทุกอย่าง ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลทั้งหลาย
 ก็นับได้ทรงเดอกชนบรรดาศักดิ์ ได้คบใครคงฮารัตด้วยทอ
 ไปไม่ได้ถือพระองค์ เพราะฉะนั้น ไม่ว่าใครที่บรรดากรม
 หาดวงชุมพร ๆ ได้คบหาสมาคม จะเป็นพระก็ตาม คฤหัสถ์
 ก็ตาม เจ้าก็ตาม ไพรก็ตาม คงมีใจรักใคร่ไม่เดือดหน้า
 ข้าพเจ้าเข้าใจว่าบรรดาผู้ซึ่งได้คุ้นเคยกับกรมหาดวงชุมพร ๆ
 คงจะเห็นจริงโดยดังกล่าวมาทุกประการ ดั้นเรื่องพระ
 ประวอดกรมหาดวงชุมพร ๆ เพียงเท่านั้น.

ประวัติอาจารย์

ตั้งแต่ข้าพเจ้าเกษรา ได้ขอตัวไม่แต่งเรื่องประวัติให้
ใคร ๆ มาหาแล้ว บัดนี้บรรดาของพระยาพฤตมาธิบดี
ศรีสัตยานุการ (ฮ่อน โกมตวรจรณะ) เปรียญ มาอ้อนวอน
ขอให้ข้าพเจ้าแต่งเรื่องประวัติของบิดา เพื่อจะให้ปรากฏ
อยู่ในหนังสือซึ่งจะพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระยาพฤตมาธิบดี ฯ ข้าพเจ้าไม่กล้ามารอจะขัดด้วยนบถ
ท่านผู้ตายเป็นครูบาอาจารย์ อนึ่งงานปลงศพของท่านเป็น
โอกาสที่ข้าพเจ้าจะได้นอบน้อมคุณได้เป็นครั้งแรก และมาคิด
ตามคำของบรรดาที่อ้างว่า ในเวลานี้ใครอื่นที่รู้เรื่อง
ประวัติของพระยาพฤตมาธิบดี ฯ เสมอเหมือนข้าพเจ้าไม่
แล้ว ก็เห็นจริง ทั้งเรื่องประวัติของท่านก็เป็นคดีอันสมควร
จะให้ปรากฏอยู่ อย่าให้สูญเสีย ข้าพเจ้าจึงรับแต่งให้
ตามประสงค์

12/08/2565

พระยาพฤตมาธิบดี ศรีสัตยานุการ (ฮ่อน พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามสกุลว่า

โถมดวรวรณะ) เกิดในสกุลกฤตยุมตี ณ ตำบลยี่สาร อำเภอ
 อัมพวา แขวงจังหวัดสมุทรสงคราม เมื่อวันอาทิตย์ที่
 ๕ กรกฎาคม ปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาล
 ที่ ๕ บิดาชื่อนามราชชื่อนาม การศึกษาเริ่มเรียนหนังสือ
 ไทยในสำนักพระอาจารย์ยม วดัยสาร เมื่ออายุได้ ๘ ปี ต่อมา
 เมื่ออายุได้ ๑๕ ปีไปเรียนมูลภาษามคธในสำนักอาจารย์บน
 และพระครูญาณวิมล ณ วัดขุนตรา แล้วไปเรียนคัมภีร์
 ขรรคมบทคือนายนาคเปรียญ ๘ ประโยค พระมหาน้อย
 เปรียญ ๕ ประโยค และเรียนต่ออาจารย์น้อยอีกคนหนึ่ง
 ที่เมืองเพชรบุรี เมื่ออายุได้ ๑๘ ปีกลับมาบวชเป็นสามเณร
 อยู่ในสำนักพระอธิการบุญ ชิตมาโร ณ วัดขรรคนิมิตร
 ในแขวงจังหวัดสมุทรสงคราม พระอธิการบุญเห็นว่า
 เถาเรียนเฉียบแหลม จึงพาเข้ามาถวายสมเด็จพระสังฆราช
 (บุद्धเทว ๑) เมื่อยังดำรงพระยศเป็นทพระสาส์นโสภณ
 จึงได้อยู่ในวัดราชประดิษฐ์ฯ แคนนมา ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕
 อุปถัมภ์เป็นพระภิกษุ ณ วัดราชประดิษฐ์ฯ พระจันทร์-
 โคจร (ยม) วัดมกุฏกษัตริยารามเป็นพระอุปัชฌาย์

สมเด็จพระสังฆราช ฯ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้รับ
 นามฉายาว่า "ชมโร" บวชแล้วศึกษาคัมภีร์อยู่ในวัด
 ราชประดิษฐ์ ฯ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ สมเด็จพระสังฆราช
 เมื่อดำรงพระยศเป็นทพระธรรมวโรดม ตั้งให้เป็นพระครู
 ใบฎีกาในฐานะนกรมของท่าน ต่อมาอีกปีหนึ่งถึง พ.ศ. ๒๔๓๘
 เข้าแปลพระปริยัติธรรมในสนามหลวง ณ พระที่นั่งสุทไธ-
 ศ์วรรย์ ได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค

เหตุอันมาเป็นปัจจัยข้อสำคัญในประวัติของพระยา
 พุฒธำมรงค์ ฯ นั้น เกิดด้วยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ
 ที่บางปะอิน ครั้นปรารภแก่สมเด็จพระสังฆราชว่า ครั้น
 ทรงสร้างวัดเทพศิรินทราวาสได้ขอพระสังฆมณฑลนิเวศน์
 วิหาร ด้านทิศของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ไปครอง วัดที่ทรง
 สร้างใหม่นี้มีพระราชประสงค์จะใคร่ได้พระสังฆมณฑลราช-
 ประดิษฐ์ ฯ ^{127/05/2585} อันเป็นด้านทิศของสมเด็จพระกรรมวาจาจารย์
 ไปครอง แต่ไม่ใช่วัดใหญ่โต จะทรงตั้งสมณศักดิ์เจ้า
 อาวาสเป็นแต่พระครู สมเด็จพระสังฆราชถวายพระพร

รับจะจัดคณะสงฆ์ถวายตามพระราชประสงค์ ก็นัดราช-
 ประดิษฐาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 ด้ร่างด้วยเจตนาจะให้เป็นที่อดทนอดหยอม สำหรับพระสงฆ์
 ธรรมยุติกายู่ใกล้ ๆ พระราชฐาน ให้สะดวกในการ
 มาเพ็ญพระราชกุศล ท่านเองเดียวกับพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงด้ร่างวัดนี้ไว้สำหรับพระวัด
 บางปิ่นนั่นเอง จำนวนพระสงฆ์วัดราชประดิษฐานจึงมีน้อย
 เสด็จหาพระสงฆ์สำหรับวัดนี้ไว้สำหรับพระวัดนี้ ที่ในวัด
 ราชประดิษฐาน มีพระพุทธรูปอายุแต่เป็นเปรียญทรงคุณ
 ธรรมสมควรจะเป็นเจ้าอาวาสได้ ๒ รูป คือ พระครูปลัด
 ด้วงมนต์คุณ ชื่อเปี้ย เป็นเปรียญ ๕ ประโยค องค์ ๓
 พระครูด้วงมด ฐานานุกรมตำแหน่งคู่สอด ชื่อพุ่ม พัง
 ได้เป็นเปรียญ ๕ ประโยค องค์ ๓ สมเด็จพระสังฆราช
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระสงฆ์องค์นี้
 ๑๒/๐๘/๒๕๖๕
 ธรรมประวัตได้ แดงให้หาความกราบบังคมทูล สมเด็จพระ
 พุทธรักษาหลวงทรงยินดีพระราชทานสัญญาบัตรตั้งพระครู
 ด้วงมด (พุ่ม) เป็นที่พระครูสังฆธรรมสังฆโมชาน ตำแหน่ง

เจ้าอาวตังวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ แต่ในระหว่างเวลา ๒ ปี
 ทกาลดงสร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติอยู่นั้น เสด็จพระครู
 สถิตธรรมส์โมธาน (พุ่ม) อาพาธถึงมรณภาพ ยังเหลือ
 แต่พระครูปลัด (เบญ) องค์เดียวพอจะไปครองวัดนิเวศน์-
 ธรรมประวัติได้ สืบแต่เจ้าพระสังฆราชศรีธรรมโศภน แต่แรก
 เขอกรับจะไป สืบแต่เจ้าพระพุทธรเจ้าหลวงทรงทราบ มีพระ
 ราชดำรัสว่า พระครูปลัดเป็นตำแหน่งสูงอยู่แล้ว จะทรง
 ตั้งให้เป็นพระราชาคณะ แต่ยังไม่ทันทรงตั้ง พระครูปลัด
 (เบญ) กตัญญูไม่ยอมออกไปอยู่หัวเมือง จะเป็นเพราะ
 เหตุใดในใจจริงข้าพเจ้าไม่ทราบ ได้ยินแต่ว่าไปทูลขอตัว
 ต่อสมเด็จพระสังฆราชโดยอ้างว่าไม่มีญาติโยม เกรงจะ
 ไปทนความลำบากที่บางบ่อไม่ไหว สืบแต่เจ้าพระสังฆราช
 ศรีธรรมโศภนสักเท่าใดก็ไม่ยอมไป ดูเหมือนหนึ่งว่าภาชนะ
 ให้ไปจะดี สืบแต่เจ้าพระสังฆราชก็จนพระฤทธิย์ ได้แต่
 ถวายพระพรให้ทรงทราบเหตุที่เกิดขึ้นของ และทูลว่าใน
 วัดราชประดิษฐ์ฯ ยังมีเปรียญแต่พระมหาสอน (คือพระยา
 พฤตมาธิบดีฯ) องค์เดียว แต่บัดยังไม่ถึง ๓๐ พรรษา

ซึ่งเป็นเขตต์สมเด็จพระเจ้าอาวาด์ สมเด็จพระพุทธเจ้า
 หดวงทรงขัดเคืองในเรื่องที่พระครูปลัด (เบีย) กัดบิ
 คารตั้งให้ทูลสมเด็จพระสังฆราชว่า ถ้าพระมหาอ้อนทรง
 คุณธรรมอย่างอันดีมบูรณ์อยู่แต่ ถึงพรรษาอายุยังไม่ถึง
 ขนาดก็ไม่ทรงรังเกียจ สมเด็จพระสังฆราชตรัสถามพระ
 มหาอ้อนว่า ถ้าโปรดฯ ให้เป็นพระครูเจ้าอาวาด์ไปอยู่วัด
 นี้คุณธรรมประวศที่บางปิ่น จะยอมไปหรือไม่ พระ
 มหาอ้อนได้ทราบเรื่องมาแต่คน เห็นสมเด็จพระสังฆราชได้
 ความเดือดร้อนว่าคาญมาก จึงทูลรับว่า ถ้าโปรดฯ ให้ไป
 ถึงถ้าปากก็จะไปสนองพระเดชพระคุณให้สมเด็จพระราชประสังค
 สมเด็จพระสังฆราชกัณฑ์คก ให้นำความถวายพระพรท
 ด้ว่า พระมหาอ้อนเป็นสมมุขยาธิบดีและความรู้สมควรเป็น
 เจ้าอาวาด์ได้ มีภพรองแต่ที่พรรษาอายุยังไม่ยเท่านั้น
 และตวกก็เต็มใจรับจะไปโดยไม่รังเกียจ สมเด็จพระพุทธ
 เจ้าดวงกทรงยนต์ ¹²⁷⁰⁸²⁵⁶⁵ ตรัสว่าได้ทรงเจตนาจะตั้งพระครู
 ปลัด (เบีย) เป็นพระราชาคณะ ถึงพระมหาอ้อนพรรษา
 อายุยังไม่ยก็เปนเปรียญ และมีความกตัญญูเป็นความ

ขอบพิเศษ สมควรจะเป็นพระราชคณะใต้ จึงทรงตั้งให้
 เป็นพระราชคณะที่พระอมราภิรักขิต (ตามนามฉายาของ
 ท่านว่า อมโร) และทรงพระราชปรารภจะมีให้มีความ
 เด็ดร้อน เมื่อนไปอยู่บางปิ่น โปรด ฯ ให้ได้ตามถึง
 ญาติโยม ได้ความว่าโยมผู้ชายยังมีตัวอยู่ที่เมืองสมุทร-
 สังคราม และหอดวงญาณวิจิตร (จุ้ย ต้นสักกุด ผลพันชิน)
 เปรียญในกรมราชบัณฑิต กับนางเพ็งภรรยาเป็นโยม
 อยู่ภูซำอกอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทั้ง ๓ คนนั้นกัสมัครั้งจะขึ้นไปอยู่ที่
 บางปิ่นกับพระอมราภิรักขิต จึงทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้า ฯ ให้สร้างบ้านเรือนพระราชทานกรมเขตควดนเวศน์-
 ชรรมประวด แดงทรงตั้งหอดวงญาณวิจิตรเป็นหอดวง
 ชรรมวงศ์ประวด ตำแหน่งเจ้ากรมวัด และให้เป็นอาจารย์
 บอกรับปริยัติชรรมพระภิกษุตามเนรด้วย และทรงตั้ง
 นายดี บิดาพระอมราภิรักขิตเป็นทวนปฏิบัติชั้นบุตร
 ตำแหน่งปลัดกรมวัดควดนเวศน์ชรรมประวด อนึ่ง เมื่อกำลัง
 สร้างควดนเวศน์ชรรมประวดอยู่นั้น ทรงพระราชปรารภว่า
 ควรจะมีคานหนักสักหลัง ๓ สำหรับเวดางัสมเดจ์กรมพระยา

ปอเวศวิริยาองกรณ์ หรือสมเด็จพระสังฆราชเสด็จขึ้นไป
 จะได้พัก เหมือนอย่างกำหนดที่พระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกตุเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้สร้างโถงทอดเต็นต์นาราม ณ
 พระนครศรีอยุธยา ทรงพระราชดำริว่า กฎที่สร้างสำหรับ
 พระครูเจ้าอาวาสแต่เดิมอยู่ข้างเด็กไป จึงโปรด ฯ ให้
 เปลี่ยนใช้เป็นคาน้ำ และให้สร้างกุฏิเจ้าอาวาสขึ้นใหม่
 อีกหลัง ๑ ให้ใหญ่โตสมควรแก่พระราชอาณาเขต การอนหนัก
 เหนงมาแต่ททรงตั้งพระอมราภรรกษัตริย์ทรงน

การสร้างวัดนเวศน์ธรรมประวัต ทำอยู่ ๒ ปีแล้วเสร็จ
 บริบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ มีการฉลองที่บางปิ่นเป็นการ
 ใหญ่โต ราชการจาริกไว้ในแผ่นดินที่พระอุโบสถ ดังนี้

“ครั้น ณ วันเสาร์เดือน ๔ ขัน ๘ ค่ำชาต สัมพุทธศัศก
 (พ.ศ. ๒๔๒๑) ได้เชิญพระพุทธชฎีมากรพระพุทธชนอุดม
 ธรรมโภกและพระคัมภีร์ไตรปิฎก และรูปพระมหาสาวก
 และพระราชอาณาเขตรัฐานุกรมอันดับวัดราชประดิษฐ์สถิตย
 มหาธรรมาราม ๘ รูป ดงเรือกอไฟแต่กรุงเทพฯ มาพักไว้ที่
 วัดเชิงเลน ตรงบางไทรข้าม ครั้น ณ วันจันทร์เดือน ๔

อนตบซึ่งมาอยู่ในพระอาราม ๘ รูป นิมิตต์โศกนอยู่กุกุท
 ไต่ทรงสร้างชนได้นั้น แดงประชุมพระตั้งฆราวาสนะฐานา
 นุกรมเปรียญคณะธรรมยุตติกนิกาย ๕๘ รูป มีพระเจ้าบรม
 วงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นประธาน ทง
 พระตั้งฆซึ่งอยู่ในพระอาราม ทรงถวายอัญชันมา
 กำหนดโดยยาวเส้น ๕ วา โดยกว้าง ๓๖ วา ๖ นิ้ว มี
 เด้าคี่อาแนวกำแพงแก้วในทิศทง ๖ เป็นที่ตั้งเกิด แดงท
 เขตคชอบบบริเวณพระอาราม ซึ่งเป็นที่พระตั้งฆได้อาศัยน
 กำหนดตงแต่กำแพงจรดเขตหน้าพระอารามคานเหนือ
 ตอดตทงทงตั้งคามตั้งมาจนถึงกำแพงตั้งกตทายโรงเรือ ยาว
 ๕ เส้น ๓๓ วา ๖ นิ้ว กว้างตกด่านาตามฝั่งเกาะทงตั้งองคาน
 เป็นเขตคพระอาราม แดงทรงถวายผ้าไตรแด่พระตั้งฆ
 ราวาสนะฐานานุกรมเปรียญคณะธรรมยุตติกนิกาย ๕๐ รูป
 ตั้งพระพุทธรมนตเวดาเย็น ตั้งแต่ ณ วันจันทร์เดือน ๕
 ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก ๓ เวดา จนถึงวันพุธเดือน ๕
 ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิศก พระตั้งฆธรรมยุตติกนิกาย
 ๕๘ รูปได้ทำตั้งฆกรรมผูกพัทธตั้งมาตั้งไว้แล้ว เวดาเข้า

12/08/2565

เสด็จพระราชดำเนินทรงเสวยพระสังฆตอง ๓ เวลา และทรง
 ถวายเครื่องไทยธรรมต่าง ๆ แก่พระสังฆ ๕๘ รูป ครั้น
 ณ วันพฤหัสบดีขึ้น ๓๕ ค่ำ เวลาบ่าย ทรงถวายผ้าไตร
 แก่พระสังฆราชาคณะฐานานุกรมเปรียญคณะมหานิกาย
 ๕๘ รูป เวลาเย็นเสด็จพระพุทธรูปในพระอุโบสถ รุ่งชน
 ณ วันขึ้น ๓๕ ค่ำ ทรงเสวยพระสังฆตองถวายเครื่อง
 บริกขารไทยธรรมต่าง ๆ และในวันศุกร์เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 ฆาตฉัมมฤทธิศกณห์ เวลาเช้าพระสังฆคณะธรรมยุติกนิกาย
 รับพระราชทานเงิน ๓๐ รูป เวลาค่ำพระธรรมเทศนาภิกษุ
 หนึ่ง เป็นพระราชาภิกษุตั้งนามชบฐา ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม
 ค่ำ ๑ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๕ เวลาบ่าย มีพระธรรมเทศนา
 ในพระอุโบสถวันละภิกษุ ๓ แต่โปรดเกล้าฯ ให้มีเทศนา
 เป็นธรรมทานวันละ ๓ ภิกษุ เจ้าพนักงานตั้งบายศรี
 ราษฎรพร้อมกันเวียนเทียนรอบพระอาราม ๓ วัน และมี
 การมหรสพสมโภช การเดิน (มีโขนสักกรอกโรงใหญ่)
 เต้นรำครบทุกตั้ง และตั้งคนกตปฤกษ์ทั้งทวน และทรง
 ไปรยผลกตปฤกษ์และผลากต่าง ๆ เป็นมโหฬารบูชา ตั้ง

แต่ ณ วันพฤหัสบดีที่ ๓๕ ค่ำ จันทรเดือนอาทิตย์แรม ๒ ค่ำ
เดือน ๕ รวมตั้งวันเสด็จราชดำเนินเสด็จการพระราชกุศล
มหกรรมพุทธาภิวัตน์บูชา”

พระอมรารักษ์ (พระยาพยุหยาชัย) ขึ้นไปครอง
วัดนเวศน์ธรรมประวัติ เมื่ออายุ ๒๗ ปีบวชได้ ๖ พรรษา
เวลานั้นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลง
ไปช่วยงานฉลองวัดอยู่ที่บางปิ่นเป็นอันมาก มิใคร่มีใคร
รู้จักพระอมรารักษ์มาก่อน ทราบกันแต่เจ้าโตเป็น
พระราชอาคันตุกะไปครองวัดนเวศน์ธรรมประวัติ เพราะมี
ความกตัญญู ยอมทนความลำบาก เพาะจะปลดเปลื้อง
ความเดือดร้อนของสมเด็จพระสังฆราช ต่างก็พากันอยาก
เห็น ที่เห็นพระสังฆราชเจ้าได้พบกับอวยชัยให้พร ที่เห็น
ศฤงคารที่พากันแสดงไมตรีจิตตถึงถวายปวารณารับเป็น
อุปัชฌาย์ก็มี พระอมรารักษ์จึงมีฐานะพิเศษติดกับพระ
ราชอาคันตุกะ ^{12/18/2565} ในชั้นเดียวกันมาแต่แรก ความ
ลำบากที่ไปอยู่บางปิ่นเมื่อ ๕๐ ปีมาแล้วมีอย่างไรบ้าง
บุคคลในสมัยนั้นยากที่จะเข้าใจได้ ที่พระครูปลัด (เขย)

กตวณนทจรงมมุดอยู่บ้าง (จะพรรณนาถึงความลำบากใน
 ทอนค่อไปข้างหน้า) เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรง
 พระวิตก เกรงว่าพระสงฆ์ชนไปอยู่วัดนเเวศน์ ๆ จะได้อความ
 เตอตรอน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งระเบียบ
 กวร ถึงเดือนหนึ่งให้เรือไฟหลวงบรรทุกเสบียงอาหารพระ
 ราชทานสำหรับทำครัวเลี้ยงพระชนไปตั้งตรงหนึ่ง และใน
 การปฏิบัตพระราชทานผ้าไตรพระสงฆ์ทงวัดออกถ้วนหนึ่ง นอก
 จากผ้าไตรเบนนจผดกบวดอื่น ๆ แต่ถ้วนตัวพระอมรา-
 ภิรักษคเองนหน เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงค้น
 เคยมาทชนกยงทรงพระเมตตากรุณา ครัดชมมารยาทและ
 อริยาคัยว่าสุภาพเรียบร้อย ถวายเทศนาก็โปรดปฏิภาณ
 ถึงคนทงหลายอน เมอทานชนไปอยู่วัดนเเวศน์ ๆ ไม่ชานวน
 เท่าใด ก็พากันเดอมได้ในคุณธรรมของท่านท่วไปในท้อง
 ถนอำเภอบางปอน มีคนไปทำบุญถือศีลตั้งพรรษ และ
 ให้ลูกหลานไปช่วยเรียนอยู่วัดนเเวศน์ ๆ มากชน จนกฏไม่
 พอพระอยู่ จึงโปรดฯ ให้แก้คกแถวที่สร้างสำหรับเบนน
 อยุของตุกคี่ชยวด ถนห้องเรียงกันแปดงเบนนกฏีสำหรับ

พระทีปวชิใหม่ ค้อมมาจำนวนพระดังขยงเพิ่มชนอก ต้อง
โปรดฯ ให้ตั้งร่างกฎัดคณะนอกเพิ่มชนอก ๒ แถวจึงพอพระ-
ดังช้อยู่ได้ไม่ขัดเขียด

เหตุที่ข้าพเจ้าจะเป็นศิษย์ของพระยาพฤตมาฆบด ๑ นั้น
เมื่อท่านได้เบ็นทพระอมราวาทกษัตริชนไปครองวัดนเวศน์ ๑
ได้พรรษาหนึ่ง ถึง พ.ศ. ๒๔๒๒ ข้าพเจ้าก็ได้เบ็นราช-
องครักษประจำพระองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง มหนาท
ตามเสด็จไปไหน ๆ ด้วยเต็มมือ มักเสด็จไปประทับที่พระ-
ราชวังบางปิ่นเนื่อง ๆ จึงเบ็นเหตุให้ทรงตั้งร่างวัดนเวศน์
ธรรมประวัติ ตั้งแต่ตั้งร่างวัดแล้วเสด็จชนไปประทับพระ-
ราชวังบางปิ่นครั้งใด ก็เสด็จไปทอดด้วยทุกครั้ง ครั้ง
หนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๒๕ เสด็จไปวัดนเวศน์ ๑ ทรงบูชาพระใน
พระอุโบสถแล้ว ทรงพระราชดำเนินเที่ยวทอดพระเนตร
การบำรุงรักษาในบริเวณวัด เมื่อเสด็จไปถึงตรงตำหนัก
เห็นจระทรวงวัดกษัตริชนวามันนอายุข้าพเจ้าถึง กำหนดอุปถัมบท
เบ็นพระภิกษุ มีพระราชดำรัสแก่ข้าพเจ้าว่า "วัดนเวศน์ ๑
น ถ้าเจ้านายพวกเราบวชจะมาอยู่ก็ได้ ตำนกกรักษากม

ดูเหมือนจะสบายดี” ข้าพเจ้าก็ทูลสนองในทันทีว่า เมื่อ
 ข้าพเจ้าบวช ถ้าโปรดให้ขอยอดนาคสัก ๓ ก็ขะยินดี ครั้น
 ถวายว่า “จริง ๆ หรือ” ข้าพเจ้าทูลสนองว่าจริง
 อย่างนั้น ก็ทรงยินดี โปรดรับบอกสมเด็จพระสังฆราช
 แห่งท่านถวายพระพรว่าความซัดของมอญ ด้วยในบั้นพระ
 อมรภริกาจะเรียนอาจารย์ให้ดัดสั่งยังไม่ได้ เพราะบวช
 ยังไม่ครบ ๓๐ พรรษาบริบูรณ์ หย่อนขอตราตามพระวินิจฉัย
 อยู่พรรษาหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงกราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้นจะขอ
 ไปบวชต่อหน้า ก็เป็นการตกลง ข้าพเจ้าจึงเดอนเวลา
 มาบวชต่อใน พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี บวชในพระ
 อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามประเพณีเจ้านายทรง
 ผนวช ถิ่นเดิมกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระ
 อุปัชฌาย์ ถิ่นเดิมพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ดำ) เป็นพระ
 กรรมาจากราย พระอมรภริกาจะเรียนนาคสักก็ดัดสั่ง
 มาลงในคณะปรกด้วย เมื่อบวชแล้วไปพักอยู่วัดราชประ-
 คิษฐ์ฯ ณวังชนถิ่นเดิมพระเจ้ามหาดวงทรงพนประเพณี
 ทรงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้

นิมนต์พระสังฆมณฑลราชประดิษฐ์ฯ มัสมีเจ้าพระสังฆราชเป็น
 ประมุข กับทั้งพระอมรารักษ์ชิตแต่ศกษาพเจ้า เข้าไปรับ
 บิณฑบาตที่ศาลาคนมิตตะวันในบริเวณพระอภิเนาวนนิเวศน์
 (อันอยู่ในสวนคีรีวาตยบคน) เด็ดจึงทรงบาตรพร้อม กับ
 พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน มีพระราชดำรัสแก่สมเด็จพระ
 สังฆราชว่า ข้าพเจ้าจะไปจำพรรษาอยู่ไกล ญาติที่อยู่ใน
 กรุงเทพฯ ไม่มีโอกาสทำบุญด้วย จึงให้ไปรับบาตรเสียก่อน
 วันก่อนนั้นมาจะชวนไปทอดตาแต่เจ้าพระอภัยมณีไปอยู่วัด
 นนิเวศน์ฯ สมเด็จพระสังฆราชท่านทราบพระอภัยมณีว่าสมเด็จพระ
 กรมพระยาปวเรศฯ ไม่พอพระเหตุยกพระเจ้าอุกฤษยาเธอใน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่วัดอน
 นอกจากวัดบวรนิเวศฯ จึงเรียกพระอมรารักษ์ชิตกับข้าพเจ้า
 ชนไปถึงแต่กลางคน ว่าให้ชวนไปเฝ้าด้วยถน เมื่อไปถึงวัด
 บวรนิเวศฯ ให้พระอมรารักษ์ชิตเอาดอกไม้รูปเทียนเครื่อง
 ตั้งการะถันของทานชนไปถวายก่อน ให้ข้าพเจ้าคอยอยู่
 ข้างล่างสัก ๑๐ นาที แล้วจึงชวนไปเฝ้าถวายเครื่องตั้งการะ
 ถันตา เมื่อข้าพเจ้าชวนไปเฝ้าก็เห็นแต่เจ้าพระอภัยมณี

ทรงเบิกบานดี ตรัสฝากข้าพเจ้าแก่พระอมรารักษ์คิด แดง
 ประทานพระโอรสาทักข้าพเจ้าให้เคารพนับถือ อยู่ใน
 ถ้อยคำของท่านผู้เป็นอาจารย์ การทูลตักเป็นอันเรียบร้อย
 รอยทุกถ้อยคำ ดั่งเด็จพระสังฆราชท่านให้เจ้าคุณอมราฯ
 กตขณไปก่อนอนึ่ง รุ่งชนนเบนอนท & ตงแต่ข้าพเจ้า
 บวช จึงทูลตักสมเด็จพระสังฆราชไปจากวัดราชประดิษฐ์ฯ
 ท่านออกดำหิตามตงไปอำนวยการตั้งทำราชวรดิษฐ์ เมื่อชนไป
 ถึงวัดนี้ ฯ ไปบูชาพระพุทธเจ้าที่ในพระอุโบสถก่อน
 แดงไปยังกุฏิเจ้าคุณอมรารักษ์ ถวายเครื่องสักการะ
 ขอนัดตั้งท่านตามระเบียบพระวินัย พืชขนัดตั้งนั้นก็ออกไป
 ถวายตัวเป็นศิษย์อยู่ในสำนักของท่าน ขอให้ท่านเอาเป็น
 ภาระปกครองเรา ฝ่ายเราถรับจะเอาเป็นภาระปฏิบัติท่าน
 ตามสมควร เพราะฉะนั้นเมื่อท่านให้นัดตั้งรับเป็นอาจารย์
 แดง เราจึงมีหน้าที่จะต้องกระทำการปฏิบัติ การนั้นถ้า
 อยู่ในสำนักพระอุปัชฌาย์เรียกว่า "อุปัชฌาย์จตุร" ถ้าอยู่ใน
 ในสำนักพระอาจารย์เช่นตัวข้าพเจ้าเรียกว่า "อาจารย์จตุร"
 แต่เป็นการอย่างเดียวกัน คือเจตนาเอาเมตตาคุณนอบ

12/08/2565

ของเขานำบนปากตางหนักกับไม้ส่นไปถวาย พอค้าง
 เวลาที่ท่านกำหนด ต้องขึ้นไปฟังท่านตั้งส่อน แต่ท่านให้
 ทำพอเบญจนยกรรมไม่วอนก่อนญาติให้หยุด เบญจนน
 เหมือนกันทุกวัด เมื่อทำพิธีจนตั้งส่นแล้วข้าพเจ้าไปอยู่ที่
 ศาลาหน้า เจ้าคุณอมรา ๆ ท่านให้พระปลัดชื่อนากเป็นผู้
 อุปการะอย่างเบญพเดียวของข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าบวชขึ้นไปอยู่วัดนั้น ๆ ครั้นนั้น นอกจาก
 บ่าวไพร่หม่อมพ้องตามไปหลายคน ที่บวชไปจำพรรษา
 อยู่วัดนั้น ๆ ด้วยกันก็มี ที่เป็นญาติก็ไปอยู่เป็นเพอ
 ญกัน ที่บวชนั้นคือ หม่อมเจ้าโอภาส ในกรมขุนวรจักร
 ธรานุภาพองค์ ๓ นายร้อยตรี หดวงศ์รุชโยชาหาร (ต้น
 ต่อมมาได้เป็นเจ้ากรม โรงเรียนพระตำหนักสวน กุหลาบแต่
 แรกตั้ง ภายหลังได้เป็นนายพันโท ไปบังคับทหารที่เมือง
 นครราชสีมาอยู่จนถึงแก่กรรม) คน ๓ นายร้อยตรี ชุน
 ชาญสรวัด (ชื่อ ภายหลังได้เลื่อนเป็นหลวงเป็นพระ และ
 ได้นำทหารไปรบแย่งวัดเมืองเซียงราย ที่ตั้งได้เป็นพระยา
 วิเศษดีจระต) คน ๓ พดทหารเพียงเด็กเวดำนนเป็นคน

รมใช้ของข้าพเจ้าอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก ภายหลังได้
 เสนอขอการพิเศษ ในกระทรวงธรรมการ คน ๓ ทั้ง ๔
 นบวชเป็นพระภิกษุ ทบวชเป็นสามเณรคือ หม่อมเจ้าทอง
 ในกรมพระเทเวศร์วชิรนาถ ภายหลังได้มีตำแหน่งใน
 กระทรวงยุติธรรม องค์ ๑ หม่อมเจ้าเด็ก ในกรมหลวง
 วงศ์วชิราภรณ์ ภายหลังได้มีตำแหน่งในกระทรวงพระคลังฯ
 องค์ ๑ ที่เบนตฤห์สถนน นายเพ็งใหญ่ เดิมชื่อนในกรม
 ทหารมหาดเล็ก ซึ่งเคยบวชอยู่วัดโสมนัสวัดหวรทลายพรรษา
 ขอตาไปอยู่เป็นผ้แนะนำข้าพเจ้าในการปฏิบัติพระวินัย คน ๓
 แต่เป็นคนสำคัญควรกล่าวถึงอีกคนหนึ่งชื่อนนคคือ เจ้าพระยา
 ยมราช เวदानนเรียกกันว่า "มหาบัณฑิต" ท่านเป็นสังฆาติ
 เกิดบเดียวกับข้าพเจ้า แต่อุปถัมภ์ก่อนข้าพเจ้าบหนึ่ง
 ชอบกันมาแต่ยังเบบเปรียญ ท่านบวชพระอยู่พรรษาเดียว
 กตาดิถขร เมื่อใกล้เวลาข้าพเจ้าบวชยังไม่ได้รับราชการ
 จึงสมัครไปอยู่ด้วยตตอดตพรรษา จนข้าพเจ้าตั้งกิจได้
 กตบมากรุงเทพฯ ด้วยกัน มารดาของข้าพเจ้าก็ตามชน
 ไปอยู่บางปะอิน ท่านอยู่แพเจอดทางฝั่งพระราชวังตตรงวัด

นีเวศน์ ๆ ข้าม อำนวยกาหาอาหารเลี้ยงข้าพเจ้า กับ
 ทงผู้นทชนไปจากกรุงเทพ ๆ ด้วยกัน ถึงวันพระท่านรักษา
 คัดอุ โยธล ข้ามไปเลี้ยงพระและทำอศรฟงเทศน์ด้วยกัน
 กับพวกอุบาสกอุบาสิกาเป็นนิจ เขาเคยขอให้ท่านเป็น
 หัวหน้าของอุบาสกอุบาสิกาอยู่ตลอดพรรษา เพราะมีคนชน
 ไปด้วยกันกับข้าพเจ้ามากเช่นนั้น พวกทอยู่วณเวศน์ ๆ
 มาแต่ก่อนพากันออกปากว่า คงแต่เป็นวณเวศน์ ๆ มา ยัง
 ไม่เคยครกครนเหมือนเมื่อพรรษานน ก็เห็นจะเป็นความ
 จริง แต่ถ้าวาดำหรับตัวข้าพเจ้าเอง เมื่อแรกชนไปถึง
 ในคราวทบวชนออกจะรู้สึกอ้างว้าง เพราะแต่ก่อนเคยชน
 ไปบางปิ่นแต่ตามแต่กิจประพาส ในเวลาเช่นนั้นมเร็วจอด
 หลตามตลอดเกาะ ทงมเร็วไฟไปมาทกวณ เรือแจวพาย
 ชายของแตะเที่ยวเตร่กันไนแม่น้ำกมไม่ขาดสาย ทบหนักผู้
 คนกตณเกิดอนทงทพระราชองแตะตามตาหนักเจ้าบานชน
 นาง มทงศดาตยด้ำน พวกชาวพระนครศร์อยชยามาทง
 ชายของต่าง ๆ ครกครน คุราวกับเป็นเมืองอนทง ชน
 ไปในเวลาแต่ด้จไม่อยู่ค้งยับเหงาไม่มเร็วแพผู้คน เหมือน

กับเบนเมืองร้าง ด้วยในสมัยนั้นอย่าว่าแต่ยังไม่มรดไฟ
 เลย ถึงเรือไฟที่จะไปมาทางนั้น เช่น เรือเมดร์กับคนโดย
 ดัวร์ หรือตากเรือต้นคานดอง ก็ยังไม่ หดหาย ๆ วันจะ
 ใต้เห็นเรือไฟแฉ่นผ่านวัดตั้งดำ ๓ ถึงพวกเด็กตูกศิษย์
 วัดพากันชอบวิ่งออกไปดู มีแต่เรือไฟหดวงบรรทุกตะเบียง
 อาหารขนไปถ่วงจน ๓ คาเดือนใหม่เล่มมอทุกเดือน เรือดำ
 นนชือ "นกอินทรี" เตี้ยงโอบเตี้ยจนปลตองคิงอย่างขง พอ
 เรือถึงเกาะเกิดกโศยนเตี้ยงถึงวัดนเวคั้น ๆ เลยถอกนเบน
 ด้ญญา พอโศยนเตี้ยงพวกทอญวัดกพากันตงไปคอยจน
 ตะเบียงอาหารทพระราชทาน ของที่ตั้งไปดำหรับพวกข้าพเจ้า
 กนภักเรือหดวงไป เพราะขณะนั้นอยู่วัดนเวคั้น ๆ มีเวตา
 เจียบเหงาเดือนละหลาย ๆ วัน แต่ไปอยู่ไม่ช้าก็ชินไป พอ
 ชินแล้วก็รู้สึกว่ายอยู่วัดนเวคั้น ๆ ด้บายมาก ด้บายกว่าอยู่วัด
 ในกรุงเทพ ๆ เช่นวัดบวรนเวคั้น ๆ ทข้าพเจ้าเคยอยู่เมื่อ
 มวชเป็นสามเณร และวัดราชประดิษฐ์ ๆ ทข้าพเจ้าไปพัก
 อยู่เมื่อกอนจนไปวัดนเวคั้น ๆ เพราะที่บางปิ่นอากาศดี
 และวัดนเวคั้น ๆ อยู่ทเกาะกลางน้ำห่างตะแวกบ้าน ไม่มี

ผู้คนตะลึงตะลอมตะเจิบตั้งดีไม่ออกกระทึก จะเที่ยวเดินเห็น
 หรือนางตำรายุทธียบถุกไหนักเป็นผาดุก แดเห็นดำนาดะ
 ไร่นาจนสุดสายคาพาให้เพ็ดดิเพ็ดดิเจริญใจ ทั้งตัววัดเอง
 นับตงแต่พระอุโบสถตดอดจนเด่นาดนะ ก็ทรงสร้างอย่าง
 ประณีตนาตุและอยู่สบาย แดวดินเวค่นาวนนโคกรเห็นแต่ไทด
 มักสำคัญว่าเป็นวัดค้ำนาคริสตัง เพราะสร้างตามแบบข้าง
 อย่างโคซิก ซึ่งฝรั่งมักสร้างวัดในค้ำนารของเขา ส้มเค็จ
 พระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริว่าค้ำนาไม่ได้อยู่ที่อุษุบุ
 การสร้างวัดในพระพุทธค้ำนาก็ไม่ชอบบังคับ ว่าจะต้อง
 สร้างเป็นรูปอย่างใด แม้วัดหลวงที่สร้างมาแต่ก่อนพระ
 เจ้าแผ่นดินทรงยกของแบบอย่างสร้างตามพระราชอุชยาศัย
 (เช่นแบบที่สร้างวัดพระเชตุพนากับวัดราชโอรส ๆ กมตกัน
 ห้างไทด) ทรงอุปมาการสร้างวัดว่า เหมือนเก็บดอกไม้
 บซาพระ ถึงจะเป็นดอกไม้หลายอย่างต่างพรรณ ถ้าถวาย
 โดยเจตนาบูชาพระแด่กเป็นพุทธบูชาอยู่นนเอง ทอด
 นิดค่น ๆ มของอนคดวจะบอกอุบายไว้ในหนังสือบบางตั้ง
 ตั้งหนังสือพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่า "พระพุทธชนฤมด-

ธรรมโมภาส์” ซึ่งเป็นพระประธานอยู่ในพระอุโบสถ เป็น
 ผู้พระหัตถ์พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ซึ่งทรงเกียรติคุณ
 ว่าเป็นช่างอย่างวิเศษมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ เคยทำพระ
 พุทธรูปนับไม่ถ้วน แต่คนทั้งหลายเห็นพ้องกันหมดว่าพระ
 พุทธนฤมิตธรรมโมภาส์งาม เป็นยอดเยี่ยมในผู้พระหัตถ์ของ
 พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ เมื่อกายหนึ่งมาอีกหลาย
 สัณเฑาะพพุทธรูปเจ้าหัตถ์จะทรงสร้างพระพุทธรูปอีกองค์
 หนึ่งขนาดเดียวกัน มีพระราชดำรัสกับพระองค์เจ้าประ
 ดิษฐ์ฯ ว่าขอให้ทำให้งามเหมือนพระพุทธรูปนฤมิตธรรมโมภาส์
 แต่ก็ไม่สามารถจะทำให้สัณเฑาะพราชประสงค์ได้ เพราะ “ดิน
 ฝ่อ” อยู่ทพระพุทธรูปนฤมิตฯ จึงนิยมกันว่าเป็นพระพุทธร
 รูปงามอย่างเอกองค์หนึ่ง หนึ่งข้างด้านหน้าพระอุโบสถ
 ต้องช่างประคัมภ์ข่มยอดตามแบบโคซิค สัณเฑาะพพุทธรูปเจ้า
 หัตถ์โปรดฯ ให้บนรูปพระอินทร์ กับพระเบญจศีลตรงไว้ใน
 ขั้วข้างละองค์ 12/08/2565 อย่างรูปนฤมิตที่เขาตั้งตามคำสันนิษฐานว่า
 รูปบนนั้นนามมากกฝนต่างชาวดด้วยเนอซีเมนต์ร้อยหรือไป
 หนึ่งเมือเขาพเจ้าสักแล้วแต่ตั้งไปทอดพระเนตรเห็น โปรดฯ

ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้รับผิดชอบการหล่อเทวรูปด้วยทองสัมฤทธิ์ชนิด
 ทองคำเปลวไปเปิดย่นของเดิม มีพระราชดำรัสว่า "จะได้
 เบนพระพักต์ในการทศเชบวชชยวดคน" เทวรูปนึ่งปรากฏ
 ชยจนทุกวันนี้ เรื่องราวที่กล่าวมาในตอนตั้งแต่ข้าพเจ้าบรร
 ดเป็นเดาเรื่องประวัติของตนเองแต่ก็จำเป็น เพราะเดา
 ความตามที่ใครเห็นเอง ไม่ได้คิดเอาความในหนังสือหรือ
 ตามที่ใครบอกเล่ามากด่า จะเดาเดาคือไปถึงความ
 จำกัทชนไปจำพรรษาอยู่บางปิ่นในสมัยนั้น ช้อใหญ่
 ก้อยท์ "ชดอยาก" จะว่า "ชด" ไม่ได้ เพราะชาวปลา
 อาหารไม่ชดคิด แต่อาหารที่ชาวบางปิ่นเขาบริโภคน
 ผิดกับอาหารที่เขาชอบบริโภคนในกรุงเทพฯ จึงควรเรียกว่า
 "ชดอยาก" คือชดณะเพราะชดอยากกิน เป็นคนวาชาว
 กรุงเทพฯ ชอบกินข้าวน้ำจืด แต่ชาวบางปิ่นชอบกินข้าว
 นามือง ซึ่งรสชาติต่างกันไปเป็นชดอย่างหนึ่ง กับชาวของ
 ชาวบางปิ่นก็มีแต่ชดกับปลาเอามาประต้มกัน มักปรุง
 รดด้วยปลาร้ากับพริกแดงเกิดชด รสชาติแปลกไปอีกอย่าง
 หนึ่ง หดาย ๆ จนจึงมเรือแจกมาขายหมู หรือเรือชาว

ของสัตว์คึกคักทำได้แต่บางอย่าง กับชาวไท่กนอยู่เป็น
 “ห้องเครื่อง” นนมแต่ ๓ ห้อง คือ ไช้เค็มห้อง ๓ พริกกับ
 เกดอห้อง ๓ กับปลากระเทียมห้อง ๓ ถึงวันชาวบ้านเขามา
 เที่ยงพระ ข้าพเจ้าลงไปฉนในการเปรียญด้วยกับพระ
 ดั่งมี ของขรณะที่มารดาหาไปเฝ้าพระ ท่านทำอาหาร
 ที่ข้าพเจ้าชอบกินหื้อไปส่วนหนึ่งต่างหาก ถ้าเขาหนีไป
 ฉนทอน ท่านก็ให้คนเอาของเช่นนั้นไปช่วยเขา หื้อให้ได้
 ในตำรับเฝ้าข้าพเจ้า จึงไม่เคียดรอนต์ด้วยอาหารการกิน
 เแต่เมือกเงดาแต่ฉนไปประทับพระราชวังบางปิ่น กตบ
 ตรงกันข้าม อาหารการกินบริบูรณ์เกินต้องการ ส่วนตัว
 ข้าพเจ้าเองมีตำรับของหลวงพระราชทานมาแต่ห้องเครื่อง
 ตำรับ ๓ ของสมเด็จพระยารัศมีดารัตนราชประยูรโปรด
 ประทานตำรับ ๓ และท่านผู้หญิงฉน สรรค์ด้วยฉน
 (มารดาของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์) มีเมตตาตั้งมาตำรับ ๓
 นอกจากนยังมีอาหารที่เจ้านายกับขุนนางอินเป็นญาติและ
 มิตรสหายส่งมาทุกวัน เงดาฉนมีตำรับและโต๊ะภาคอาหาร
 ดั่งด้อมราวกับของวง

อยู่บางปิ่นในร่มย่นหมักความดำมากช็อกอย่างหนึ่ง ใน
 เวลาบวชเจ้ามหาหมอยาก ได้อาศัยแต่ยากดางบ้าน ใคร
 หนักชยานานหนักทำไว้สำหรับบ้านเรือน ใครบวชเจ้า
 ก็ไปชอกกิน ข้าพเจ้าเคยไปบวชครั้งหนึ่ง และการทรมาน
 อยู่ข้างจะชบชั้น จะเล่าให้ฟังต่อไป เมื่อก่อนเดือนกุมภาพันธ์
 เห็นจะเป็นเพราะบนบนฝนตกชุกกว่าปกติ ข้าพเจ้าทนชน
 ไม่ได้ ก็เกิดมีอาการมอเอนเทาเยนแตะเมอชบ กิน
 อาหารมิใคร่ได้ นอนก็ไม่หลับสนิท เขาว่าเป็นโรคกระต่าย
 มารดาให้ยากินก็ไม่หาย ขอยาตามฤทธิพระมากินก็ไม่
 ถูกโรค ข้าพเจ้ารำคาญหนักกับพระปลัดนาทเป็นพเจียง
 ท่านบอกว่ หลวงแพ่งซึ่งอยู่บ้านแบ่งตรงวัดข้ามฟาก มี
 ยาชานานหนึ่ง ชื่อว่า "ยาอภัยสาร" แก่โรคกระต่ายซึ่งติดนัก
 แต่เมื่อยาแรงด้วยเขากฎาเทาษาทงหลาย ใครกินมัก
 เตี้ยสติ อาจจะทำอะไรวิปริตไปได้ในเวลาเมื่อฤทธิษาเด่น
 อยู่ในตัว เจ้าของจึงไม่บอกควาราก่อน เป็นแต่ทำไว้
 สำหรับบ้าน ถ้าใครไปชอกตเห็นเจ้าจริงจึงให้กิน
 ข้าพเจ้าได้ย่นเดากออกครวมฤทธิษาอภัยสาร เกรงว่าถ้า

ถิ่นเข้าไปเดี๋ยวดังนี้ เจ้าคุณอมราฯ ท่านจะติโทษได้ จึง
 หนึ่งมาจนถึงกลางเดือนกันยายน อาการโรคกำเริบขึ้น
 ประจวบเวลาเจ้าคุณอมราฯ ลงมากรุงเทพฯฯ ในงาน
 พระราชพิธีเฉลิมพระชันษา ทางโน้นพระปลัดนึกเป็นผู้
 มัญชาการวัด ข้าพเจ้าไม่สบายเหตุอื่นจึงบอกพระปลัด
 ว่า ขออภัยเรียนอภัยต่างดั่งนี้ เผื่อจะถูกรโรคบ้าง ท่าน
 ก็ให้ไปชอยานมาจากหอดวงแพ่ง เป็นยามวงเสดานามวง
 บินเบนตูกถอน กำหนดให้กินครึ่งหนึ่งเท่าเม็ดตพุทรา
 หนึ่งเมื่อจะกิน ข้าพเจ้ายังครนคราม จึงขอผ่อนชวนให้
 พระทีชอบพอ กินจนดวยดั่งกล่าวของกรวมทงท่าน ปลัดด้วย
 แรกกันยายนเมื่อเจดาศกเศษๆไม่รู้จักว่ามพิษดังอย่างไร
 จนออกนั้กตระหงใจว่าคงเป็นเพราะกำลังของเราสู้ฤทธิ์ยาได้
 ครนถึงเวลา ๒๐ นาฬิกา พระสงฆ์สามเณรลงประชุมกัน
 ทำวัตรทในพระอุโบสถตามเคย ท่านปลัดเป็นผู้นำจุด
 เทนเจ้าวัด พอขึ้น ^{12/08 2566} "หนุท มย" เดียงก็เห็บคองกระแอม
 พอข้าพเจ้าไต่ขึ้นเดียงท่านปลัดดั่ง "แอม" ก็ให้หนักขึ้น
 ถกนหัวเราะไม่อยู่ปลัดอยกอกออกมา พระสงฆ์ของค่อนทได้

ฉะนั้นภรรยาข้าวดูด้วยกนกเกิดนกกชนทชาวเจ้าหัวเราะ พดอย
 หัวเราะกันต่อไป เสียงตังกกตกไปทงโบสถ์ ดูเหมือน
 พระเนตรของคอน ๆ ที่ไม่ทราบเรื่องจะพากันตกใจ แต่ท่าน
 ปดขยงมัสค พอทาวตกรแฉวกรบเด็กประมุขไม่ช้าขยาย
 ใจจนนึกต่อไปตามเคย ข้าพเจ้ากตบมาตงตาหนัก เมอเขา
 นอนรู้สึกวาเคียงโคตงไปโคตงมาเหมือนกบเรือกกคตงใน
 ทะเด แต่มีตคเขาใจวาเป็นตงยฤทชชยาอภยดาด นงนอน
 หตบคายดักครหนงกหตบ คนหนนอนหตบตงนทเหมือน
 ตงบจนรุ่งเช้าตงนขนรู้สึกแจ่มใส ไปนงกินอาหารก
 เอรตอวอัยแทบตมอม ทงเวเดเขาแฉะเพด เดยกตบ
 ตบทยหายเจ็บ ถึงกระหนกไมกตาดชงกนยาอภยดาดอก
 จนบคน พระทณนยาอภยดาดตงยกนคณจนนทกตบไปกฏ
 กไปมีอการวอปริตตาง ๆ แต่อการชงองคองไม่แปดก
 เหมือนคณแฉม เขาไปนอนไม่หตบ ร้อง "ตุม ๆ"
 เตมเตียง จนเพอชตงชทอยู่โถดเคียงพากันตกใจไปถาม
 เขาบอควาหายใจไม้อชก ถาร้องตุมเตียงค้อยหายใจคตอง
 กพากนเห็นชน ข้าพเจ้าได้รฤทชชของกณชชาในครงนนว

มีคุณเห็นแต่โทษอนันต์ แต่ก็ยังเข้าใจไม่ได้ว่าดีร้าย
อย่างไรจึงมีคนชอบสู้รบกันจนคิด

เมื่อเจ้าคุณอมราฯ ครองวัดนี้เวรนี้ฯ ดูเหมือนท่าน
ถือการ ๓ อย่างเป็นหลัก อย่างหนึ่งในระเบียบการตั้ง
ท่านรักษาแบบแผนของวัดราชประดิษฐ์ฯ มิให้เกิดอัน
คลาด อันโดยตามพระราชประสงค์ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้า
หลวงทรงปรารภนาจะไว้วัดนี้เวรนี้ฯ เป็นสำราญของวัดราช
ประดิษฐ์ฯ อีกอย่างหนึ่งท่านเข้าใจได้ในการบำรุงรักษา
วัดให้เรียบร้อยสะอาดสะอาด เนิมพระราชศรัทธาให้
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงดีเคียนได้ ใครไปก็ออกปาก
ชมว่าวัดนี้เวรนี้ฯ รักษาสะอาดดี กับอีกอย่างหนึ่งท่าน
พยายามตั้งสอนสั่งเคร่งครัดไม่เด็ดหน้า ส่วนตัวท่าน
เองก็ไว้วางอภัยภัยสุภาพไม่ดูร้าย หรือถือตัวท่าพมแก่
ใคร ๆ ชอบสันทนามสมาคมกับบุคคลทุกคน แดงกระหน
ก็ไม่เหตาระเหตระหายนตัวแก่ใครให้ดูตาม อีกประการ
หนึ่ง ท่านประพฤติกิจวัตรสม่ำเสมอ ดูเหมือนจะตั้งใจ
ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่พระภิกษุสามเณรในวัดนั้น โดยปกติ

ท่านตั้งโบสถ์นำทำวถรต์วถมนต์เช้าครึ่ง ๓ คาบครึ่ง ๓ เป็น
 นิจ ถึงวันพระท่านนำพระตั้งฆระบชารณะทักษการเปรียญ
 แล้วตั้งโบสถ์ให้คีตแก่พวกตั้งปบุรุษ และเสด็จพระธรรม
 เทศนาให้ฟังในคอนเข้ากัณฑ์ ๓ แต่ตอนบ้ายท่านให้
 พระองค์อนทเป็นฐานานุกรมหรือเปรียญเทศน์ (เคยให้
 ขาพเจ้าเทศน์ครึ่งหนึ่ง) การตั้งวถปฏิมกษทวถราช-
 ประดิษฐาน ๑ ดูเหมือนสมเด็จพระตั้งฆราชทรงตั้งเองเป็น
 นิจ แต่ทวดนเวศน์ ๑ เจ้าคุณอมร ๑ ตั้งเองบ้าง บาง
 ครنگก็ให้พระองค์อนทเห็นจะเป็นการผูกหัดพระในวัด
 นั้น ส่วนทเถยวถบควขาพเจ้าท่านคงรู้สึกเกรงใจมาก
 ด้วยเป็นเจ้านายองค์แรกที่เป็นศิษย์ของท่าน ทงเมื่อ
 กอนบวชขาพเจ้าก็เป็นราชองค์ฤษ และเมื่อนายพันตรี
 ผมงคบการกรมทหารมหาดเล็ก อย่างว่า "เป็นคนโต"
 อยู่บ้างแล้ว ถึงกระนั้นท่านก็ประพฤติอย่างเป็นอาจารย์
 มิได้ดุดหน้อยอนอย่างไร เว้นแต่ไม่ให้เข้าเวรปฏิบัติท่าน
 เหมือนกับพระบวชใหม่ของคอน และไม่เรียกไปหาทักฎ
 ของท่าน เพราะพบกันทในโบสถ์จนละ ๒ ครวงเต็มอ ถ้า

ท่านมักจู่จะจะได้ตามหรือบอกเล่าแก่ข้าพเจ้า ท่านมักพูดทีไร ไบส์ก็ ท่านให้ทอดอาลัยนะของข้าพเจ้าไว้ใกล้กับอาลัยนะของท่านทางข้างหลัง มิไต่เนงประปนกับพระองค์อนาน ๆ ท่านจะมายังศาลาหน้ากตชาพเจ้าอยู่สักครู่หนึ่ง และดูเหมือนท่านจะคอยระวังมิให้ข้าพเจ้ารู้สึกว้าคายที่ควรถามเป็นต้นว่า เวลาคือข้าพเจ้าไปส่งวิทยานิพนธ์ที่ใด เช่น ข้าพเจ้าไปนั่งเล่นที่ศาลาภิรมนาในเวลายื่น ๆ เวลานั้นท่านมักออกเดินตรวจวัด แต่ไม่เคยเห็นท่านเดินมาใกล้ศาลาที่ข้าพเจ้านั่งอยู่สักครู่หนึ่ง ข้าพเจ้าจึงได้เห็นท่านเกรงใจเช่นนั้น จึงมักหาเหตุไปหาท่านทุกฤดูหนึ่ง ๆ ไปตามขออรรถธรรมบ้าง ไปเรียนเรื่องอื่น ๆ บ้าง ดูท่านกายนแข็งแรงให้ทราบ และฉันก็น่าปราศรัยฉันอาจารย์กับศิษย์ที่สนิทสนมกัน

ในสมัยนั้นยังไม่เกิดประเพณีมหาดเล็กสำหรับพระบวชใหม่จะต้องเรียนและสอบความรู้ เป็นแต่เมื่อแรกเข้าพรรษา ดังไบส์ก็เวลาดำไหว้พระสวดมนต์แล้ว มีพระฐานานุกรมหรือเปรียญองค์หนึ่งชนธรรมมาสน์ปาฏิโมกข์

ข้าพระพุทธเจ้าขอนพระบวชใหม่วันละตอนไปจนจบคัมภีร์
 นอกจากนั้น เช่นคำไหว้พระรัตนตรัยและขออภัย
 ต้องท่องและเวียนเอาเอง แต่เจ้านายมักได้ศึกษามาแต่
 ก่อนทรงผนวชแล้ว ก็ที่ข้าพเจ้าจะต้องเวียนเมื่อบวช
 จึงนอบน้อมว่าพระบวชใหม่องค์อื่น ถ้ามารดจะช่วยทำการ
 ใดๆ ให้เป็นประโยชน์ได้ ข้าพเจ้ารับเบ็นหน้าที่ใน
 การต้องอย่าง คือ จัดโรงเรียนอย่าง ๓ กับบำรุงต้นไม้
 ที่ปลูกเป็นเครื่องประดับพระอารามอย่าง ๓ ด้วยเมื่อก่อน
 ข้าพเจ้าบวชได้รับหน้าที่จัดตั้งโรงเรียนหอดวงอยู่แถว เป็น
 แต่ยังไม่ได้ตั้งเป็นกรมศึกษาธิการ ไปเห็น โรงเรียนที่
 วัดนเวศน์ ๗ เกิดประหลาดใจที่เด็กนักเรียน ๗ ตั้งบึงฮาน
 หนึ่งชื่อไม่ออก โดยมาก ถามอาจารย์รอดซึ่งเป็นผู้สอน
 ว่าทำไมเด็กจึงเรียนรู้อ่านก แลบอกเหตุให้ทราบว่า ที่
 บางปิ่นนนพขอแม่ให้เด็กมาเรียนหนังสือแต่เวลาว่างทำนา
 12/08/2555
 ถานขวนเวียน ๗ มีหนังสือไม่กี่เล่ม พอมักการทำนาเมื่อใด
 พ่อแม่ก็พาเขาออกไปช่วยทำการ เช่นให้เลี้ยงน่องในเวลา
 ผู้ใหญ่ไปทำนาเป็นต้น จนเสร็จการจึงกลับมาตั้ง

โรงเรียนอีก เช่นเช่นนบตะหลาย ๆ คราว เด็กได้เรียน
อะไรไว้มากไปด้มมากบ้างน้อยบ้าง เมื่อกลับมาต้องสอน
ยชชชชไปใหม่ จงรูชา ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าทพอแม่ให้ลูก
หยุดเรียนเช่นนี้ด้วยความจำเป็นในอาชีพ จะห้ามไม่ได้
ทางแก้ไขมีแต่ของคิดแก้กระบวนก่อน แยกความรู้เป็น
อย่าง ๆ ให้เด็กเรียนตำราในเวลาที่เรียนระยะระยะอย่าง
เป็นมดเห็ดที่ข้าพเจ้าจะแต่งหนังสือ "แบบเรียนเร็ว" ซึ่ง
ใช้ในโรงเรียนทงปวงเมื่อภายหลัง แต่เด็กนักเรียนที่เป็น
ลูกศิษย์อยู่ประจำดกมอดพวก ๓ มกเป็นลูกผูกพัน
ลูกศิษย์วัดในบ้ทข้าพเจ้าบวช เมื่อเติบโตใหญ่มาได้เป็น
ขุนนางกหลายคน จะระบุแต่ที่นักได้ในเวลาเขียนหนังสือ
คนหนังสือแซม เป็นบุตรหลวงสุนทรภักดีทบ้านแบ้ง ได้
เป็นพระยาจตุรฤทธิศรีรัสมุทพรปภากร ผู้ว่าราชการจังหวัด
รัสมุทพรปภากร ยังถูกขายหลวงธรรมวงศ์ประวดคหลาย
คน ที่เติบโตใหญ่ในเวลาข้าพเจ้าบวชพอยกตำรับประเคน
ข้าพเจ้าได้ ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อเพม ต่อมาได้เป็นหลวง
อนุสาสน์วินิจ คนที่ ๒ ชื่อดัด ต่อมาได้เป็นหลวงตั้งชวิตย-

วิตุทติ คนที่ ๓ ชื่อเหม ไต่เป็นพระยาโศภิตาทรภักช อยู่ใน
 กรมศึกษาธิการทั้ง ๓ คน คนที่ ๔ ชื่อทองด้ง เวदानน
 ยง เดิมชอบเที่ยววิ่งเล่นในลานวัด แต่อย่างไรมาติดข้าพเจ้า
 บิดาเลยยกให้ ครั้นเติบโตใหญ่ได้เข้ารับการศึกษาดัง ข้าพเจ้า
 ขอเขามาฝึกหัดให้รับราชการกระทรวงมหาดไทย เมื่อ
 ข้าพเจ้าออกจากมหาดไทยมาได้เป็นพระยาแก้วโกมล
 ผนวกราชการจังหวัดพทอง ถูกชายคนเดิมชื่อบุญศรี เกิด
 เมื่อนายเจ้าบวชอยู่ที่วัดนั้น ๆ เติบโตใหญ่เข้ารับราชการ
 กระทรวงมหาดไทยได้เป็นหลวงประชาภิบาล ตำแหน่ง
 นายอำเภอ นอกจากที่ระบมยังมีคนอื่นอีกแต่ก็ไม่ออก
 จึงไม่กล่าวถึง

มีการขอยางหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นที่โรงเรียนวัดนั้น ๆ เมื่อ
 บิดาข้าพเจ้าบวช แล้วจึงแพร่หลายไปถึงโรงเรียนทั้งปวง
 คอทให้นักเรียนส่งจดคำนำมัสการคุณานุคุณ ข้าพเจ้าไป
 ดังเกิดเห็นว่าในโรงเรียนยังขาดสอนคัมภีร์ธรรม แต่จะให้
 เทศน์ให้เด็กฟังก็ไม่เข้าใจ เห็นว่าถ้าแต่งเป็นคำกลอนให้
 เด็กท่องจำจะได้ดีกว่า ข้าพเจ้าขอกความที่ปรารถนไปยัง

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ขอให้ท่าน
 ช่วยแต่คำนมัสการตั้งขึ้นไปให้ ท่านก็แต่งให้ตามประสงค์
 เป็นคำนมัสการ ๑ บทชนดวยบทบาต์แเดวมกภาพยกตอนเป็น
 ภาษาไทยทุกบท นมัสการพระพุทธเจ้าชนิดที่ว่า “องค์ใด
 พระสัมพุทธ ด้ดุด้พุทธันดาน” เป็นค่นบท ๓ นมัสการ
 พระธรรมเจ้าบท ๓ นมัสการพระสงฆ์เจ้าบท ๓ ด่ามบท
 ให้เด็กด้วดเมื่อเริ่มเรียนค่อนเช้า มีคำบูชาคุณบิดา
 มารดาบท ๓ บูชาคุณครูบท ๓ ด่าหรับให้ด้วดเมื่อเริ่มเรียน
 ค่อนบ่าย แเด่มคำบูชาพระคุณพระมหากษัตริย์บท ๓
 คำขอพรเทวดาบท ๓ ด่าหรับให้ด้วดเมื่อจะเด็กเรียน เริ่ม
 ด้วดกันใโรงเรียนวคั่นเวคั่น ๆ ตงแตซาพเจ้ายังบวชอยู่
 มีการอกอขยางหนงซึ่งเริ่มเกิดชนทวคั่นเวคั่น ๆ เมอบ
 ซำพเจ้าบวช ด้วยซำพเจ้าไปทราวว่าใฤดูน่าเมอว่างการ
 ทำนา แเด่ด่ามารถไ้เรือไปไหน ๆ ด้ด้ระดวก เป็นเวดา
 12/0๘ 2565
 ด่าหรับราษฎรเทยวเทว ทวความด้นุกด้บายตตอดแวง
 ด้งหดอขยงษา พอออกพรระษำกพาคนเทยวใหวพระคาม
 ด้ดต่าง ๆ แเด่แวงเรือกันเงินทหนาวคเป็นประเพณ่มมา

แต่โบราณ จนถอกนเหมือนกบหนดยาวจนหนประชุม
 กนทวดนนเบนเนนออน เรมตงเตเตอน ๑๓ แรมศา ๓
 ไปจนต้นเดือน ตงเตเตสว่างดคนเวค่น ๆ พวกราชธูรอยาก
 นตคนไหวพระทวดนเวค่น ๆ แดยงเกรงกลัวดวดยมิได้พระ
 ราชทานพระบรมราชานุญาต ซ้ำพเจ้าทตความตามที่ได้
 ทราบดงมายงตั้งเดจพระพุทเจ้าหตวง กทงยนตดารัสตั้ง
 ให้ซ้ำพเจ้าจัดการให้ราชธูรไหวพระ ณ วตคนเวค่น ๆ ในปี
 นน จึงเอาวณแรม ๑๒ คาเบนกำหนดมิให้พองกบวณไหว
 พระทวดอน แดยงชกชวณพวกกกรมการกับพวกกฤหบดีให้
 ช่วยกันตงแต่งวัดแเดมการมหวัดพ ประกาศพระบรม
 ราชานุญาตให้ราชธูรรูกันแพรหตาย ก็เดยมประเพณ
 ไหวพระวตคนเวค่น ๆ แดยงนนตอมาทกบจนบคน

การที่ซ้ำพเจ้าช่วยแต่งคนไมในวตคนเวค่น ๆ มีขอ
 ขบขณอยู่บ้าง ดวดยในพระฉนยห้ามมิให้พระภิกษุตัดคนไม
 ดูนาดนษฐานจา ความหมายห้ามมิให้ทำไหตคนไมตายเป็น
 ด้าคณ แดยงพระถอกนว่า ถาคัดคนไมแมตดเพียงกังกาน
 หรือตดแต่งเพอไหตคนไมงอกงามตชน ก็เบนอาบตดอง

12/08/2565

ด้กราบทูลให้ทรงสั่งให้ผู้อื่นคัดลอกไม่พบบท แต่ความทาง
 หดกราบทูลได้ด้วยตั้งเป็นกัณฑ์บิณฑบาตว่าให้ไป "ดู"
 ถึงผู้รับคำสั่งจะไปคัดลอกไม่ พระผู้สั่งก็ไม่เป็นอาบัติ ถอน
 มาตงน ข้าพเจ้าฉันนขุฎฐานว่าเห็นจะใช้กันมาแต่ก่อนเก่า
 เพราะบางทมความจำเบนทพระจะต้องให้คัดลอกไม่ เช่นม
 คนไม่เอนจะดมทบทกฏกต หรือในบาตงมคนไม่รกกตชวาง
 ทางเดินจะหลุดไปไม่ไดกต พระจึงตั้งผู้อื่นโดยกัณฑ์บิณฑบาต
 ให้ไป "ดู" คนไม่เอน ผู้รับใช้เห็นเหตุคัดลอกไม่ให้สำเร็จ
 ประโยชน์ ก็เลยตั้งเขื่อนนมาเป็นประเพณี จมมุดมา
 อย่างไรก็ตาม การทตั้งให้คัดลอกคนไม่ พระใช้คำว่า "ดู"
 เป็นประเพณี ถ้าใครไม่รุดเหตุไปโดยนคำสั่งเช่นว่า "ดู"
 กงนนเดีย้งกทนอย ตกลงให้ตั้งนเดีย้งอกตั้ง ๖ นว" หรือ
 ว่า "ดูทญาเดียให้เตยน" และ "ดูคนนเดีย้งทงคนทเตยว"
 ตงน ก็จะประหลาดใจ ข้าพเจ้าทราบคตเรื่องนมาตงแต่
 บวชเบนด้ามเณร เมอบวชพระกตั้งให้ "ดู" คลอง ทอด
 นเณร ๑ มัดน โพธิพรวณพระศรัมทาโพธิเมืองพุททชคยา
 ปดุกไว้เป็นเจดีย์อดกตคน ๑ โพธิคนน ดมเตจพระพุททเจา

12/08/25๕5

หดงโปรดมาก ด้วยทรงเพาะเมล็ดเองแต่เมื่อก่อนด้วย
 ราชย์ (ดังปรากฏในหนังสือทรงพระราชนิพนธ์แจกในงาน
 พระศพ พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี) เดิมอยู่ใน
 กระจ่างมาช้านาน ครั้นเขาไปปลูกทอดนวดครั้ง ได้อากาศ
 แดะรสดินอุกชาติกิ่งออกงามรวดเร็ว แต่แตกกิ่งดำซาบง
 ก้างไม่มีใครกล้าตัดแต่ง ด้วยเกรงพระราชอาญาหรือกลัว
 บาปอย่างใดอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงเขาเป็นธุระตั้งให้ "ค"
 กิ่งก้านพระศรีมหาโพธิ์ที่เกาะเกาะแดงจนเรือนงาม ส้มแดง
 พระพุทธเจ้าหดงได้ตั้งไปทอดพระเนตรเห็นก็โปรด นอก
 จากนั้นข้าพเจ้าให้หาคนนมมวง ขนไปปลูกถวายเป็นระยะ
 ในกำแพงวัด แดะหดงสุรยทชโยธาหารหาต้นหูกวาง
 ขนไปปลูกถวายกรมเชอนเพื่อใหรากยดต้นกนพง ดูเหมือน
 จะยังอยู่จนบัดนี้ ๒ อย่าง

เมื่อเวลาข้าพเจ้าบวช ส้มแดงพระพุทธเจ้าหดงได้ตั้ง
 ขนไปประทับทพระราชวงบางปิ่น ๒ ครั้ง ครั้งแรกได้ตั้ง
 ไปถวายพุ่มเมื่อแรกเข้าพรรษา ครั้งหลังได้ตั้งไปพระ
 ราชทานพระภิกษุเมื่อออกพรรษาแล้ว โปรด ฯ ให้มั่นคง

พระตั้งฆ้องดนตรีเวศน์ ๆ กับวัดชุมพลนิกายาราม เข้าไปรับ
 บิณฑบาตในพระราชวังทรง ๒ ครั้ง ครั้งแรกรับบิณฑบาต
 ทางบก ใช้ตะพายบาตรมีด้ายโยคตามอย่างโบราณ อยู่
 ข้างจะดำบากแก่พระธรรมยศต์ เพราะเคยแต่อุ้มบาตร
 เจ้าคุณอมรา ๆ ท่านสั่งให้ผูกหัดชกชอมรับบาตรตะพาย
 ด้ายโยค ด้วยเกรงว่าฝาบาตรหรือแม่ตอบาตรจะไปพลัด
 ตกลง แต่เมื่อคราวพระราชทานพระกรุณเป็นนฤตนา เข้า
 ไปรับบิณฑบาตทางเรือ มีเรือสำนวนพายทอดวงไปรับ
 ถ่มเต็จพระตั้งฆ้องราช เจ้าคุณอมรา ๆ และครอบครัวเจ้ากับ
 พระแตรเจ้าเนรทบวชชนไปด้วยกัน เราเป็นแต่หนึ่งไป ไม่
 ต้องทำอะไรนอกจากคอยเบ็ดฝาบาตรรับอาหาร แต่พระ-
 ตั้งฆ้องในทองถนของคองตองตองเรือสำนวนเล็ก ซึ่งเรียกกัน
 ว่า "เรือรับบิณฑบาต" มีบาตรตั้งข้างหน้าพายไปเอง
 เหมือนอย่างไปเที่ยวรับบิณฑบาตโดยปกติ พระตั้งฆ้อง
 องค์ไม่ชำนาญการพายเรือ เพราะโดยปกติไม่ใคร่ออกรับ
 บาตร ไปได้ความลำบากก็มี ในรัชกาลเจ้าบรมชนน ได้ยิน
 ว่าเรือพระครูธรรมทีจากร (ให้) เจ้าอาวาสวัดชุมพล ๆ
 เข้าไปตมทในพระราชวังต้องช่วยกันเอะอะ

เมื่อข้าพเจ้าบวชอยู่วัดนเวศน์ ฯ ประจวบกับมีเหตุ
 สำคัญเกิดขึ้นอย่างหนึ่งซึ่งควรจะได้ เพราะคนภายหลังยังไม่
 มีใครได้เคยพบเหตุเช่นนั้น เมื่อเดือนสิงหาคมจะเป็นวัน
 โคข้าพเจ้าไม่ได้จัดไว้ แต่อยู่ในระหว่างวันที่ ๒๗ จนถึงวันที่
 ๓๐ เวลาบ่าย ข้าพเจ้านั่งอยู่ที่ตึกโดยนุ่งเพียงดงเหมือน
 ยิงปืนใหญ่ไกล ๆ ภายนั้น นึกในใจว่าคงยิงสุดรับแขก
 เมืองที่เขามากรุงเทพฯ ฯ ครั้นเวลาเย็นลงไปนั่งเล่นที่สะพาน
 ทำนาคตามเคย ไปพูดสนทนากับพระทศย์มาก่อน ท่านบอกว่า
 ทอดนเวศน์ ฯ ไม่เคยได้ยินเสียงปืนใหญ่ยิ่งในกรุงเทพฯ ฯ
 ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นการสำคัญก็ไม่ค้นหาเหตุต่อไป ครั้น
 รุ่งขึ้นอดวันหนึ่งเห็นแสงแดดเบ่งเดี่ยวตลอดอดวัน คน
 ทั้งหลายพากันพศ่วงทวไปในที่อื่น ทศนตจใจก็มี แต่
 ในวันนี้ต่อมาถึงกับเบ่งปกตตามเดิม เป็นหลายวันจึงได้
 ทราบข่าวว่าภูเขไฟระเบิดที่เกาะกระกระเตา ซึ่งอยู่ระหว่าง
 เกาะชะวากับเกาะสุมาตรา คนตายหลายหมื่น เสียงภูเข
 ไฟระเบิดและไอที่ออกบ่งแสงแดด ทั้งดะดอกลงในท้อง
 ทะเล แต่ไปถึงนานาประเทศก็ไกลกว่าที่เคยปรากฏมาแต่

ก่อน เรืองทษาพเจ้าเดานถ้าใครจะใครรู้โดยพิศดาร จง
 ไปดูในหนังสือเฮนไซโคฉบับเดี่ย บริเตนเคระ ครงอธิบาย
 เรืองเกาะกระเกาะเดากจะรัฐดเงิน

คราวณลงตอนซาพเจ้าจะตั้ง ๓๕ มเรื่องประหาวคหน้า

เดายู่บ้าง เมื่อออกพรรษาแถมเวดางก่อนทอดพระ
 กรฐินหลวงอย่หลายวัน ซาพเจ้าทูตลาไปเที่ยวทางหัวเมือง
 ขวงเหนือ ก็ไปรด ๆ พระราชทานเรือไฟหลวงให้ใช้ และ
 ให้ไปทอดกรฐินหลวงทั่วคหรรมามุด แขวงเมืองชยนาทด้วย
 เมื่อกลับมาจัดการให้ราษฎรไหว้พระทวดนเวศน์ ๆ แดง
 ลงมากรุงเทพ ๆ เพื่อทูลถามดีกตามธรรมเนียม ตั้งแคะ
 ซาพเจ้าบวชได้ลงมากรุงเทพ ๆ ครงเดียวเท่านั้น พกอยู่
 ๓ วัน พญเฝ้าทูลถามเด็จพระพุทเจ้าหลวง ส้มเด็จ
 พระอุปษฌาย และส้มเด็จพระสังฆราชเด็จ ก็กลับชนไป
 วดนเวศน์ ๆ ค้อมาในไม้กวนมเรือไฟหลวงรับมหาดเล็ก
 เชิญตายพระราช หตกเดชาส่วน พระ องค์ ส้มเด็จ พระพุทช-
 เจ้าหลวง ชนไปถึงซาพเจ้าระบบ ๑ ความว่าพวกช้อจะลง
 มาคหัวเมืองซาพพระราชอาณาเขตคทางตะวันออกเฉียง

เหนือ (คือมณฑลอุดร) อีก จะแต่งกองทัพให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ (เวลานั้นทรงบัญชาการมหาดไทย) เป็นจอมพลเสด็จขึ้นไปปราบฮ่อ มีพระราชประสงค์จะให้ข้าพเจ้ามีตำแหน่งไปในกองทัพครั้งนั้นด้วย ในพระราชหัตถเลขาตรัสว่า “เมื่อรบกับฮ่อแล้วขอหมั้นให้สักโดยเร็ว” ข้าพเจ้าทราบก็ยินดี ด้วยเป็นทหารจะได้ไปเห็นการทัพศึก รบตั้งให้โหรหาฤกษ์ ฉะเพาะไปได้ฤกษ์ตรงกับวันที่จะพระราชทานพระกฐิน สมเด็จพระสังฆราชท่านปรึกษากับเจ้าคุณอมรฯ ว่าข้าพเจ้าควรจะไปให้เสร็จพริกธาตุกฐินเสียก่อน แล้วจึงสักเมื่อตอนตกในคาวนพนน ครั้นถึงวันพระราชทานพระกฐิน พอเสด็จกลับแล้ว ข้าพเจ้าไปถวายสักการะตาเจ้าคุณอมรฯ ท่านบอกว่า สมเด็จพระสังฆราชทรงปรารภว่ามีความขัดข้องอยู่อย่างหนึ่งในการที่ข้าพเจ้าจะสักคาวนพนน ด้วยพระสังฆตองต์ภาคขาด เพราะวันหนึ่งห่มผ้าไตรยอมขมนทพระราชทานในการพระกฐินด้วยกันทั้งวัด แม้สมเด็จพระสังฆราชเองเมื่อก่อนวันทอดพระกฐินเข้าไปสวดมนต์ที่คาน้ำใหม่ของ

พระอัครชายาเธอ ฯ ก็ไปหม่าไต่รอยอมฉนวน เป็นอาบ
 อยางเดียวกัน จะรบปลงอาบตีให้ไม่ได้ ขอให้บอกข้าพเจ้า
 ว่าเมอบวชโดยวชโดยบริสุทธฺ์แล้ว จะตั้งกถาวรให้บริสุทธฺ์
 อย่าให้อาบคตคตวไปจึงจะสมควร ความยากก็จะเกิดขึ้น
 ด้วยพระดังสมรรถมยุคตซึ่งจะรบแต่ดงอาบต มออยู่ถงวต
 เต็นาดัน ฯ ทพระนครศรีอยุธยาเป็นอย่างไกล ในเวดาก้าง
 มาปรกษากนอยทคานกนน เผอญเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
 ไปหา ท่านม่เกใจให้ยมเรือไฟของท่านรบพระชนไปแต่ดง
 อาบตทวดเต็นาดัน ฯ จึงวานคุณทรพยชนไปแต่ดงอาบต
 บริสุทธฺ์แล้วถดมมารบอาบตของข้าพเจ้าไต่ทนเวดตา พชการ
 ตักนทาทในพระอุโบสถ ข้าพเจ้านมนต์สมเด็จพระดังสมราช
 ภายเจ้าคุณอมรา ฯ และพระฐานานุกรมออก ๓ รูปนงเบน
 คณะปรก พชกทางาย ฯ ข้าพเจ้าเข้าไปกราบแดงนงคูกเขา
 ประณมมอกถาวแก่งฉว่า “คิหิตี มี ชาเรถ” ถาแปล
 ถว่า “ท่านทงหดายจงถอว่าข้าพเจ้าเบนคฤหัตถ์” แต่
 เมอว่าไปแดง เห็นสมเด็จพระดังสมราชท่านนงนงเฉยอยู่
 ข้าพเจ้ากประณมมอขงคูกเขานงอยู่ ประเดยวทวนดังให้

ชาวเจ้าวาทอก แต่ให้ความเสนอนนชาตงต์ทากรง เมื่อดากรง
 หลงทำนหันไปถามเจ้าคุณอมรว่า ว่า "เห็นจะขาดตะนะ"
 เจ้าคุณอมรว่า รับว่า "ขาดแต่จ" ท่านจึงบอกให้ข้าพเจ้าไป
 เปิดองไทรผลตตมาเบมคฤหัสถ์ ททาเสนอนนเพราะท่านถอว่า
 การทตักใจของต้นอาดยจริง ๆ จึงจะขาดจากเพ็คตมณะ
 ถ้าใจยังอาดยอยกึ่งปากจะว่าอะไรก็ไม่ขาด ถ้าไปทำอะไร
 ตะเมิตพระวินัยก็จะเกิดเป็นบาปกรรมฐานภิกษุที่สุด จึงให้
 ว่าถาดักชาอย่งจนเห็นว่าใจต้นอาดยจริง ๆ แดวก็อนุญาต
 ให้ตัก ครงนนจะเด็ดจไปพระราชทานพระภุณถึงเมือง
 ดพบรตวย เมื่อดกแดวข้าพเจ้าเตรียมตวจะไปตามเด็ดจใน
 ตาแห่งราชองครภษ แต่รุ่งชนเข้าไปถวายพระราชาศุคต
 มพระราชดำรัสว่าอย่าไปตามเด็ดจเตย ให้รีบกลับกรุงเทพฯ
 เตรียมตวไปทพ พอเด็ดจไปแดวไม่มีเรือชน ชาวเจ้าจึง
 ขอยมเรือแหวดของหลวงต้นทรภักตทบ้านเบ็งให้คนแจว
 ตงมาจากวัดนเวศน์ ฯ ในเย็นวันน จนโกตรุ่งสว่างจึงมา
 ถึงบ้าน แต่การทจจะไปทพนนตอมาออกตัก ๓๕ วันกับบอก
 เด็ก ตวยได้ข่าวว่าพวกช่อตอยหันไปหมดแดว เพราะรู้ว่า
 ทางหัวเมืองเตรียมกองทพไว้ไม่ประมาณเหมือนหนหลง

ตั้งแต่ตั้งแถวข้าพเจ้าก็ห่างกับเจ้าคุณอมรฯ มา
 หดยับ เพราะนาน ๆ ท่านจึงลงมากรุงเทพฯ ครึ่งหนึ่ง แต่
 เวลาข้าพเจ้าขึ้นไปบางปิ่นคราวใดก็ไปหาท่านเสมอ นอก
 จากตัวข้าพเจ้า ในเจ้านายกรมพระดมมตฯ อีกพระองค์
 หนึ่งซึ่งสนิทชิดชอบกับท่าน เพราะทรงผนวชอยู่วัดราช-
 ประดษฐ์ฯ เมื่อท่านยังอยู่ดั้นน มักไปหาท่านเหมือนกับ
 ข้าพเจ้า เรื่องเนื่องกับประวัติของท่านในระยะนี้ ดูเหมือน
 ขุนปฏิบัตินบุตร บิดาของท่านถึงแก่กรรม (หรือจะถึง
 แก่กรรมก่อนข้าพเจ้าบวชก็จำไม่ได้แน่) และทรงพระ
 กรุณาโปรดฯ พระราชทานฐานานุกิตให้ท่านตั้งพระวินัย
 ธรรม กับพระวินัยธรรมได้อีก ๒ รูป เต็มยศเจ้าคณะจังหวัด
 นอกจากนั้นก็มีคนศรัทธามาวงเวียนในวัดนี้เวลานั้น มาก
 จนต้องสร้างกุฏิคณะนอกเพิ่มเติมตั้งกล่าวมาแล้ว มา
 มีเหตุสำคัญเกิดขึ้นเองในเรื่องประวัติของเจ้าคุณอมรฯ
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ในบั้นข้าพเจ้าตามแต่ตั้งขึ้นไปบางปิ่น
 เมื่อเข้าพรรษาไปถวายพุ่มตามเคย เห็นท่านฝ่ายฉอมและ
 ผีพรรณหมั่นหมองมีกับแต่ก่อน ตามอาการท่านตอบแต่

ว่าไม่ใคร่สบาย ไม่บอกว่ายเจ็บอย่างไร กรมพระ
 สัมมตฯ ก็ทรงสังเกตเห็นเช่นนั้นเหมือนกัน ครั้นเมื่อออก
 พระราชตามเสด็จขึ้นไปทอดพระกริณี ไปหาเจ้าคุณอมราฯ
 อีก คุณท่านก็ยังมีหมั่นหมองอยู่เช่นนั้น แต่คราวนั้นถามท่านฯ
 บอกให้ทราบว่าย ความเบอหนายัดมณเพ็ศเกิดชนแก่ท่าน
 มาหลายเดือนแล้ว เพียรระวังสักเท่าใดก็ไม่ระวังได้ เห็น
 จะตของตาดึกษาเป็นต้นวาดณาเพียงนั้น กรมพระสัมมตฯ
 ก็กับเจ้าพเจ้าไม่ยอมให้ท่านตั้ง ต่างอันวอนห้ามปรามท่าน
 ก็ไม่ยอม พุดจาซแจงแก่ท่านอย่างไร ท่านก็โต้แย้ง
 ประหตาดใจในคำโต้แย้งของท่านนั้น มักยกเอาภคตอนใน
 เรื่องพระอภยมณเภาทองอ้าง ตงแต่เจ้าพเจ้ารู้จักกับท่าน
 มาไม่เคยไดยินท่านพุดถึงเรื่องประโดมโตก หรือไดยิน
 ว่าท่านอ่านหนังสือเรื่องใด ซึ่งในทางคำค้นหาปรับว่าเป็น
 “ตริจณานกถา” มาแต่ก่อน เห็นจะจับอ่านหนังสือพระ
 อภยมณเภาเกิดไม่สบายนุนเอง เป็นอันรู้ว่าท่านเป็นโรคซึ่ง
 ชาวอดเรียกว่า “โรคกระตั้น” อันเป็นเหตุที่พระราชาคณะ
 แดะเปรียญตั้งมาแต่ก่อนโดยมาก ที่จริงพระภิกษุเป็นโรค

อย่างนมมาแต่ในพุทธกาล ปรากฏอยู่ในหนังสือเก่าเช่น
 นิบาตชาติกเป็นต้นหลายเรื่อง แต่พระคัมภีร์จนอาจารย์เห็น
 จระยกมาแต่ตั้งณะเพราะเรื่องทพระพุทธองค์ทรงดำมารถแต่ง
 พระธรรมเทศนาให้ถับใจได้ ในเรื่องเจ้าคุณอมรา ๑
 กรมพระธมมต ๑ กับข้าพเจ้าปรึกษากันเห็นว่าอาการโรค
 หนักเสียแล้ว ยังมีแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหุดวงพระองค์
 เดียวที่จะทรงห้ามปรามได้ ด้วยเจ้าคุณอมรา ๑ มีความ
 กตัญญูมาก แต่เมื่อไปกราบทูลให้ทรงทราบ มีพระราช
 คำว่าโรคอาการถึงเช่นพระอมรา ๑ ขอมให้ตั้งเด็กคิดว่า
 ภาชนะใจให้บวชอยู่ต่อไปอาจจะให้โทษแก่ตัว เมื่อท่าน
 ได้ทราบว่ามีสมเด็จพระพุทธเจ้าหุดวงจะไม่ทรงขัดขวาง ก็
 ถวายพระพรลาตั้ง เมื่อกัน พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อกันนอายุได้
 ๓๗ ปี บวชเป็นพระภิกษุอยู่ ๑๖ พรรษา

เมื่อพระยาพฤตมาฆบต ๑ ตั้งแถวเขาถวายตวงหาราชากร
 กัทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๑ พระราชทานสัญญาบัตร
 ตั้งให้เป็นที่หุดวงวัดธรรมปรัด ตำแหน่งปลัดจางวาง
 กรมราชบัณฑิตยใหม่ตั้ง เมื่อกัน พ.ศ. ๒๔๓๓ นน ค้อมมา

ท่านได้นำส่งร่างพ้อง ในสังกัดคุณหมอบตี อนันท์เบณภรรยา มี
บุตรชิดาด้วยกัน คือ

๑. บุตรชือ ทพย

๒. ชิดาชือ เอ็บ แต่งงานเบณภรรยา นายพันโท

หลวงเสวีเรงฤทธิ (จรูญ รัตนกุล)

๓. บุตรชือ อวบ

๔. บุตรชือ ชิด

๕. บุตรชือ ศีร

๖. ชิดาชือ อัมพน

คุณหญิงพงถึงแก่กรรมไปเสียก่อน แต่บุตรชิดายังมี
ตัวอยู่ทุกคน ได้ทำการปลงศพส่งของคุณท่านด้วยกันกับ
นายพันโท หลวงเสวีเรงฤทธิ ผู้เบณบุตรชเยในครงนี้ อน
ึ่งสมควรจะได้รับอนุโมทนาของสาธุชนทั่วไป

เหตุที่พระยาพฤตมาธิบดี ฯ จะได้มาช่วยร่วมราชการกับ
ข้าพเจ้าเมอบเบณคดีตัดสินด้วยกันนั้น เมอบท่านตั้งแถวไมช่า
ประจวบเวลาตงกระทรวงชกรมการ ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นผู้บัญชาการคนแรก เมอบหากคน

เข้าบรรจุตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ข้าพเจ้าคิดว่า หอจด
 วจิตรกรรมประวัติอยู่ในกรมราชบัณฑิตยไม่มีอะไรทำเป็น
 แก่นสารส้มแก่คุณวุฒิ เงินเดือนก็ไม่ได้ จึงชวนท่านมา
 รับราชการในกระทรวงธรรมการ เป็นตำแหน่งนายเวร
 กรมสังฆการี ด้วยเห็นว่าท่านชำนาญระเบียบการพงศพงษ
 และรู้จักพระสงฆ์มาก ท่านก็สามารถทำการตามหน้าที่ได้
 แต่ได้อยู่ด้วยกันในกระทรวงธรรมการเพียง ๓ ปี พอถึง
 พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าย้าย
 จากกระทรวงธรรมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
 ข้าพเจ้ายังไม่คุ้นกับข้าราชการในกระทรวงนั้น เห็นว่าถ้า
 เขาคนที่เคยใช้สอยไปด้วยหลายคน ก็จะไปเกิดเบงก
 ริงเกียจ จึงเอาไปด้วยแต่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ (ม.ร.ว.
 เปี้ย มาดาภักดี) ซึ่งในเวลานั้นเบงกหอดวงไฟกำลังปลุกปล้ำ
 ตำแหน่งเสนาบดีการประจำตัวของข้าพเจ้าคนเดียว เมื่อ
 เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ไปได้เดือนหกชนเป็นพระมนตรพจน-
 กิจในกระทรวงมหาดไทย ทางกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ ผู้บัญชาการต่อข้าพเจ้า ก็กราบบังคมทูลขอ

เปิดยันทหตวงวิจิตรธรรมปรีชาเป็นหตวงไพศาลคิดป-
 ศาสตร์ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ และย้ายหน้าที่จากกรมตั้งชกาว
 มาเป็นนายเวรตำรวจบรรณ พนักงานเก็บหนังสือของกระทรวง
 ธรรมการ และต่อมาให้เป็นพนักงานสอบความรู้นักเรียน
 ด้วยคนหนึ่ง พระยาพฤตมาธิบดีฯ พรากกั้นกับข้าพเจ้าใน
 ตอนนั้น ๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๔๓ ท่านมาบอกข้าพเจ้าว่าไม่
 ยากอยู่ในกระทรวงธรรมการต่อไป ข้าพเจ้าจึงทูลขอมา
 รับราชการเป็นปลัดกรมตำรวจในกระทรวงมหาดไทย รับ
 ราชการอยู่ในตำแหน่งนั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ ความ
 ปรากฏเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า ด้วยได้มีคนภายนอกนิทา
 พนักงานห้องเดิมยন্ত্রา ซึ่งมีหน้าที่ออกทองตราและ
 หนังสือเดินทาง ว่าทำการมพดของเป็นนายหนา ข้าพเจ้า
 จึงให้ท่านไปเป็นตำแหน่งเดิมยন্ত্রา ด้วยเชื่อความซอตรง
 ของท่าน ก็ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเดอนชนเบณฑ
 พระพจนวิดาศ รับราชการในตำแหน่งนั้นโดยเรียบร้อยมา
 ถึง ๓๓ ปี

ในระหว่างเวลาที่พระยาพฤตมาธิบดี ฯ เป็นที่ พระพจน-
 อดิศ์ ชยัณห์ มกรณซึ่งควรนับว่าเป็นบุญของท่านเกิดขึ้น
 เรืองหงษ์ จะเบนเมือบิดชาวพเจ้าจำไม่ได้ เจ้าพระยา
 ด้รวรงค์มณศักกตถวายของชยของด้มเด็จพระยาบรม-
 มหาศักรัตริย์วงศ์ ด้มเด็จพระพุทธเจ้าทรงโปรดว่าเลี้ยง
 ไพเราะไม่มีของอันด้มอ ทรงปรารภว่า จะเป็นแต่
 เก็บไว้แต่ด้มอด้มอการ ทรงพระราชดำริว่า ในงานขะเคย
 ศักตถามด้มมณศักตด้มมณศักต พระเมณฑการมกต เขายอมด้ม
 ของชยเวลาเมื่อพระด้มมณศักตด้มมณศักตด้มมณศักต
 ไปจนตถอด ควรจะเอาอย่างมาไซให้ตชยไบพนเมอ
 พระด้มมณศักตนงหายด้มมณศักต ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระ
 ชนษา แต่ด้มมณศักตด้มมณศักตด้มมณศักตด้มมณศักต
 นน ด้มมณศักตด้มมณศักตด้มมณศักตด้มมณศักต
 มาก ไม่เหมือนพระปิตริเจ็ดค่านานที่ด้มมณศักตด้มมณศักต
 แพร่หลายในพนเมอ ^{๒/๑/2565} จะตอด้มมณศักตด้มมณศักตด้มมณศักต
 ด้มมณศักตให้ตชยไบพนเมอได้ ทรงว่าตชยไบพนเมอ
 ว่า "มัตถแถว เขาตาออน (คือพระยาพฤตมาธิบดี ฯ)

ของกรมตำรวจเอง เมื่อบวชอยู่วัดราชประดิษฐ์ ฯ เคย
 สวดมนต์สวดมนต์มรรคมงคลของลูก” โปรด ฯ ให้ข้าพเจ้า
 ไปถาม ท่านกษัตริย์บดินทร์ของพระเจ้าแผ่นดิน ถึงงาน
 ต้องนุ่งขาวได้แต่เช้าคาดผ้ากรวยขาว เข้าไปยังท้าวพระ
 ราชปรึกษากับพวกโทหัตถ์กัน เมื่อเสร็จงานเฉลิมพระชันษา
 เคยพระราชทานบำเหน็จแก่พวกโท พระพจนวิดาตส์เข้าไป
 ต้มของชยกได้รบพระราชทานบำเหน็จด้วยบัต ๕๐ บาท
 แต่เมื่อเข้าไปรับพระราชทานบำเหน็จนั้น พวกโทหัตถ์
 แบบคำมกคตชนด้วยคาถา ทิวา ตปติ อาทิจโจ ฯ แล้วมีคำ
 ถวายพรเป็นภาษาไทยต่อไป เมื่อมีแรกพระพจนวิดาตส์เข้า
 ไปรับพระราชทานบำเหน็จ ท่านเตรียมจะถวายพรตามอย่าง
 โทหัตถ์ พอดีคำคน กัมพระราชดำรัสห้ามว่า “แก่เป็น
 ราชาคณะไม่ใช่โทหัตถ์จะอธิแรก” ท่านก็เปลี่ยนทนมพระ
 กระจ่าง ชน “ขอเดชะผาดะของชุดพระบาทปกเกล้าปกกระ
 หม่อม อติเรกวสุสัสดี ชิวตุ ๑๑๑” เมื่อตั้งปลายคอบท
 “ภวตุ สัพพทา” ท่านเติม “ขอเดชะ” เข้าข้างท้ายแล้ว
 ถวายบังคม บรรดาบุตรโตฟัง รวมทงพระองค์สมเด็จพระ

พุทธเจ้าหลวงด้วย ไม่มีใครกดขยมิได้ ด้วยพึ่งเห็น
 ศฤกษ์สถิตถวายขอตเวทอย่างพระเบนครงแรก แต่ดวงท่านเอง
 ตั้งใจถวายพรอย่างเคร่งครัด ไม่กระตอกเตย การทตของ
 เด็กหาพระราชาคณะดาศักขาเป็นผู้ตของชยในงานพระ
 ราชพิธีดวดนถวายสมธรรม กบตของถวายขอตเวทเมอรบ
 พระราชทานบำเหน็จ กเตยเบนธรรมนิยมดบมาแตนน

พระยาพฤตมาธิบดีฯ ได้รับราชการอยู่ด้วยกนกับข้าพเจ้า
 ทั้งในกระทรวงธรรมการและกระทรวงมหาดไทย ถ้านัย
 เวดารจนกน ๑๖ ปี ตั้งเกตความประพฤตของทำนมีควม
 หมนเพียรและความมั่นคงเบนข้อดาศักขในจรรยาวัตร มา
 ทำงานตรงเวดวและไมทงานจนเดรัจชระประจำวัน การ
 อดทนให้ท่านทำเบนหน้าท ท่านทำการงานนโดยพนิจสถิต
 และขอตรงมิให้ตได้ อกประการหน่ง ท่านไว้ดวงชชยาศัย
 ต่อเพนชาราชการเหมาะแก่ฐานะ คอพงคางดงผู้มตาแห่ง
 เหนอควดท่าน ^{12/08/2365} แมเบนเดกกว่ากั ไมแต่ดงควมวังเกยจ
 วางคนเบนดหยาบกบผู้มตาแห่งชนเดยวอน และเมตดา
 กรณาต่อผู้นชยทอชอยู่ในบงคับบญชว แต่ไมหย่อนควดให้

ผู้ใดดูหมิ่น ไม่มีใครทงผู้ใหญ่และผู้น้อยที่จะรังเกียจเกลียดชังท่าน ถ้าถึงความจำเป็น ท่านได้รับความอบรมและทรงคุณวิเศษมาในสมณเพศ ดาตักขามาเริ่มรับราชการอย่างคลุ่หัดถึงเมื่ออายุเกือบจะถึง ๕๐ ปีแล้ว พ้นเวลาที่จะเกณฑ์ให้ท่านศึกษาวิชาการบ้านเมืองเหมือนอย่างคนที่ยังหนุ่ม ข้าพเจ้าจึงเดออกตำแหน่งให้ท่านทำการซึ่งเห็นเหมาะแก่คุณวุฒิของท่าน เพราะเหตุนี้ท่านจึงมีได้มีโอกา้ออกไปรับราชการหัวเมือง ฝ่ายตัวท่านเองก็เห็นจะปลงใจเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นท่านแต่คงความปรารถนาจะมาเป็นเจ้าบ้านผานเมือง คดอดเวลาที่อยู่ด้วยกนชานาน ถ้าหากเป็นผู้ดีแก่อคติก็จะขอเหตุที่เคยเป็นครูบาอาจารย์มาใช้เป็นบัจจยทองให้ข้าพเจ้ายกย่องสนของคุน แต่ไม่มีเดยที่ท่านจะแต่งตั้งอาภารเช่นนั้นแต่ตั้งกนอยหนง ความจริงตรงกันข้าม ดูท่านระวังอย่งเสมอมิให้ใครคิดได้ในชอนน

ข้าพเจ้าทราบคนอื่นในกระทรวงเคารพพนบขอต่อข้าพเจ้าอย่างไร ท่านก็เคารพพนบอย่างพนบเบนนจ ตัวข้าพเจ้าเองเดยอกมก็จะพลาดพดงด้วยแต่งตั้งอาภารเคารพต่อท่าน

18/08/2565

ผดกบผอนเนอง ๆ ดังเช่นพดกบท่านเมื่อยังเป็นทพระพจน-
 อดาศ มักเรียกท่านว่า "เจ้าคุณ" โดยคิดปากมาแต่ท่าน
 ยังบวชอยู่ แต่ข้าพเจ้าสังเกตเห็นประจักษ์ใจ ว่าความที่
 ท่านรักข้าพเจ้าอย่างอาจารย์รักศิษย์มอญในใจของท่าน
 เสมอไม่บกพร่องจนตลอดอายุของท่าน ถ้ามีโอกาสจะทำ
 คุณแก่ข้าพเจ้าเมื่อใดเป็นทำเสมอ แต่ทำตามถนัดของท่าน
 เป็นคนฉลาดข้าพเจ้าทาบฎุมการพร้อมเมื่อใด ท่านเป็น
 มาทากิจตั้งฆการให้เป็นนิจ ถึงวันเกิดของข้าพเจ้าหรือ
 เมื่อข้าพเจ้าได้เลื่อนกรม ก็มาอำนวยการเสมอไม่ขาด แต่
 ทัชใจข้าพเจ้ามากนั้นในเวลาทุกขโศก เช่นเกิดการ
 ต้นชีพในครัวเรือนของข้าพเจ้า ถ้าท่านสังเกตเห็นว่า
 ข้าพเจ้ามีความวิโยคโศกศัลย์เมื่อใด ก็แต่งพระธรรม
 เทศนาเขียนเป็นอย่างจดหมายใต้ซอง เอามายื่นให้อ่าน
 ปลอบใจให้ระงับทุกข์ด้วยพระบรมพุทโธวาทแทบทุกคราว
 12/08/2365
 ที่ท่านไม่ตั้งต้นคิดด้วยวาจา ก็เห็นจะเป็นเพราะเกรงคนอื่น
 คิดเดียนว่าท่านคงคิดเป็นอาจารย์เสนาบดี และยังมอญอย่าง
 หนึ่งในความประพฤติกของท่านที่ควรจะกล่าวไว้ด้วย คือ

ตลอดเวลาที่ได้สมาคมกับข้าพเจ้ามา ท่านไม่เคยขอฝาก
 ฝากอะไรอย่างใดต่อข้าพเจ้าเลย จะให้ก็ให้เอง และท่าน
 ไม่เคยรบกวนข้าพเจ้าในกิจธุระของท่าน เว้นแต่เมื่อได้มี
 ความเดือดร้อนจึงมาปรึกษาหารือ จะยกมาถาดเป็น
 ตัวอย่างเรื่องหนึ่งเมื่อท่านยังเป็นทพระพจนวิดาต์ เคยมา
 ปรึกษาทุกขกับข้าพเจ้าว่าบุตรชิตามมากจน บ้านเรือนทอยู่
 คับแคบไม่พอกัน ข้าพเจ้าแนะนำให้ท่านทุดเกล้า ๆ ถวาย
 ฎีกา ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต คราวนี้ ด้วยตระหนัก
 ใจว่าท่านอยู่ในยุคคต ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระ
 เมตตากรุณามาแต่เต็ม ถวายฎีกาก็ได้พระราชทานบ้าน
 หลวงทริมถนนพระสุเมรุ มีเรือนชานพร้อมเสร็จเป็นทอยู่
 กับครอบครัวมาจนตลอดอายุของท่าน

พระยาพฤตมาธิบดี ๑ เมณฑพระพจนวิดาต์ รัชการ
 อยู่ในกระทรวงมหาดไทย และรับหน้าทคชองชัยในการ
 พระราชพงศเดมพระชนยามาจนตลอดรัชกาลที่ ๕ และ
 12/08/2565
 ใต้รัชการเช่นนั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ออก ๓ ปี ถึง
 พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เดือนทงคนเป็น “พระยาพฤตมา-
 ธิบดี ศรีสัตยานุการ” ตำแหน่งผู้กำกับการตอหน้า ออหม
 ในทำเนียบกระทรวงมหาดไทย ๒ คน คือ พระยาพฤตมา-
 ธิบดี ๑ พระยาอภัยสัตยารักษ์ ๑ ในกระทรวงกลาโหม
 ๒ คน คือ พระยาอภัยเศษด็จชราดา ๑ พระยาจิรายมนตรี ๑
 มกทรงตงขาราชการตงอายุ พออายุครบ ๖๐ ปี พระยา
 พฤตมาธิบดี ๑ ก็ไต่รับตำแหน่งน แต่มาถึงตอนเมื่อ
 พระยาพฤตมาธิบดี ๑ ถึงเขตศิขรานเกิดเหตุพลภาพจนอย่าง
 หนึ่ง ด้วยหัดเข้าฟักทานน้ำหนักของตัวท่านตงใหญ่มีใคร
 ไหว จะตงนั่งหมอบคตงนมากปวดหัวเข่า แรกเป็นขงน้อย
 ท่านกทนทำงาน แต่อาการหนักจนทุกที ในรัชชกาลที่ ๒
 เข้าไปตงของชัยไคส์ก ๒ ปี ก็มาร้องทุกขบอกอาการแก่
 ชาติพเจ้า ว่าเห็นจะทนต่อไปไม่ไหวแล้ว ชาติพเจ้าจึงนำ
 ความขงกราบบังคมทต ๑ ขอให้เปิดยนต์ โปรด ๑ ให้
 หตงพิบูลยบรมนิกจ (หุ่ม อมรรักษ์ ป. ๘) ซึ่งเคย
 เป็นพระราชาคณะที่พระราชเวที อยู่ ณ วัดเบญจมบพิตร ๑
 มาศักษาศอพระยาพฤตมาธิบดี ๑ แด่รวบรวมทตแทนคตมา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ข้าพเจ้ามีอาการป่วยทรุดโทรม ถึง
 ต้องกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเป็น
 ตำแหน่งเสนาบดีศึกษา และให้รับหน้าที่จัดการหอพระ
 สัมมุตถ์สำหรับพระนครต่อมา ในปีนั้นเอง พระยาพฤตมา-
 ชนบดีฯ มีความทุกข์ทรมานมากจน ก็กราบถวายบังคมลา
 ออกจากตำแหน่งราชการประจำ รับพระราชทานเบญ-
 บำนาญ เมื่อท่านออกจากกระทรวงมหาดไทยแล้ว ยังตาม
 มาช่วยทำงานในหอพระสัมมุตฯ ด้วย เพราะอยู่ประจำ
 ท่านว่าสบายใจ และงานหอพระสัมมุตฯ ไม่หนักนัก พอจะ
 ทำได้ เวลาคิดว่าข้าพเจ้ามีการทำบุญท่านก็ไปช่วยเหมือนแต่
 ก่อน ต่อมาออกหลายปี จนอาการท้อหวเซาฟกหนักจนถึง
 จะนอนบนเตียงนอนของท่านเองก็ลำบาก ท่านจึงขอย้าย
 กลับบ้าน แต่ขึ้นมาได้พบกับข้าพเจ้าแต่เมื่อชนบใหม่ ข้าพ-
 เจ้าไปแสดงข้อความเคารพพรตนาสงฆรานต์ ท่านยังขุดคำที่
 แต่งตบเรียบเหมือนอย่างจะเข้าไปยังด้านกังงานทุกคราว ห้าม
 ก็ไม่ฟัง ฟังมาขาดหน้าไม่ได้พบกันเพราะข้าพเจ้าไม่ได้ขุด

ในกรุงเทพฯ สองปีมานี้ รูดึกเดี๋ยตายงนกทมได้ไปเขียน
 เมอทานบวดยตรงหลัง พระยาพฤตมาธิบดี ศรัทธยานุการ
 บวดยเป็นโรคชรา ถึงอนิจกรรมในวันที่ ๑๖ พฤษภาคม
 พ.ศ. ๒๔๗๗ เมื่อดังอนิจกรรมอายุได้ ๘๒ ปี
 ต้นเรื่องประวัติของ พระยาพฤตมาธิบดี ศรัทธยานุการ
 (ชื่อน โทมถาวรชนะ) เปรียญ เพียงเท่านั้น.

พระประวัติ

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าวราจักร เป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติเมื่อ ณ วัน ๗ ๑ ๓ ค่ำ บัซจุลศักราช ๓๓๕๒ ตรงกับวันที่ ๓๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรงผนวชเป็นสามเณรแต่ในรัชชกาลที่ ๓ ทรงศึกษาในด้านกรมเด็จพระนเรศวร วัดพระเชตุพน ของคหเจงประวตไฉ ในค่านาหงต้อพระราชปจณาทพนพนน เด็จทรงผนวชอยู่วัดพระเชตุพนจนได้รับอุปถัมบทเป็นพระภิกษุในรัชชกาลที่ ๒ เมื่อบมะแม จุลศักราช ๓๓๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ และเด็จประทับอยู่วัดพระเชตุพนค้อมาจนตอดพระชนมายุ

มเรองราวเดาตบกนมาฉา เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ได้ตั้ง ๓ พรรษา กรมเด็จพระนเรศวรถึงมรณภาพ ยังไม่ทันจะได้โปรดให้ผูใดเป็นอธิบดีตั้งฉาในวัดพระเชตุพน ประจบเวลาพระราชทานพระกรุณ พระตั้งฉาในวัดพระเชตุพนจึง

12/08/2565

เกรียมจะอุปโลกน์พระกฐินถวายพระราชาคณะที่ทรงลงมา
 ครนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จไปพระ
 ราชทานพระกฐินถึงวัดพระเชตุพน มีรับสั่งให้กรมสมเด็จพระ
 ประมวญชิตฯ แดงไม่ใคร่รับกรม เป็นอธิบดีตั้งสมัครของ
 วัดพระเชตุพน เข้าใจว่าเห็นจะทรงตั้งให้เป็นพระราชาคณะ
 ด้วยในเวลานั้น ประเพณีทรงตั้งเจ้านายที่ทรงผนวชเป็น
 พระราชาคณะแต่ก่อน เป็นแต่พระราชทานพัดแฉกเท่านั้น
 ข้าพเจ้าเคยได้สดับมาจากสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประ
 คิษฐีฯ ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ผนวชยังประทับอยู่วัดราชาธิวาส วัน ๓ เสด็จเข้ามาถวาย
 เทคนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
 พัดแฉกรับสั่งว่า "ตั้งคนบวชมานานแล้ว เป็นพระราชาคณะ
 เสียเถิด" เท่านั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 ทรงตั้งกรมสมเด็จพระประมวญชิตฯ เป็นพระราชาคณะ
 ก็เห็นจะท่านเองเดยวกัน คงทรงตั้งเมื่อวันเสด็จไปพระราช
 ทานพระกฐิน พร้อมกับเมือรับสั่งให้ครองวัด และรับสั่งให้
 ครองกฐินในบั้นต้นด้วยทีเดียว กรมสมเด็จพระประมวญชิตฯ

ถวายพระพรว่า ไม่ได้เตรียมห้องอบโถงไว้ มรบนั่งว่า
ไม่เป็นไร เมื่อไม่ได้ห้องใจให้อีกคนแทนก็ได้ จึงเคยเป็น
ธรรมเนียมในวัดพระเชตุพนตงแต่นั้นมา พระราชาคณะ
ผู้จะครองกุฏิไม่ต้องว่าอบโถงจนตราบเท่าทุกวันนี้

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ได้รับกรมครั้งแรก เป็น
กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรัทธศตวรรษที่ แต่จะสถาปนา
เมื่อใดยังไม่ทราบ ปรากฏจดหมายเหตุกรมในรัชกาล
ที่ ๒ ฮ่องครว ครวแรกเมื่อพระกา จุติศักราช ๑๓๗๕
พ.ศ. ๒๓๕๖ ทรงหยาดพระองค์ มีพระบาทสมเด็จพระนั่ง-
เกล้าเจ้าอยู่หัว เบนตน ยี่กครว ๑ เมื่อบชวด จุติศักราช
๑๓๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ ปรากฏพระนามแต่กรมหมื่นรัตน-
รักษพระองค์เดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่ากรมสมเด็จพระปรมา
ธิบดี ฯ เห็นจะได้เป็นกรมหมื่นในครวหลัง คือ เมื่อบชวด
จุติศักราช ๑๓๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ น

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ^{๑2/08/2565} เมื่อยังเป็นกรมหมื่นนุชิต-
ชิโนรส เห็นจะได้เป็นอาจารย์เจ้านายหยาดพระองค์ มี
เนอความปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอม-

เกตเจ้าอยู่หัว ทรงไว้ว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่
 ณ ไตทรงศึกษาอักษรวิเศษและพระพุทธรูป และวิชาการ
 คดีโลกอื่น ๆ ในสำนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ เจ้า
 นายพระองค์อนทไตทรงศึกษาคงจะมอก ในรัชชกาลที่ ๓
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงผนวชอยู่ในเวदानน ทรง
 เคารพนบถกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ มากทง ๒ พระองค์
 เห็นจะเมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในรัชชกาลที่ ๓
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รวมวัดใน
 กรุงเทพอัจฉนเป็นคณะกลางอีกคณะ ๑ ให้ชนกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ ทรงบังคับบัญชาแต่มีพระราชคณะ และ
 มเืองซึ่งครั้ง ๑ เป็นความตบรักันแต่ในพระราชวงศ์ว่า
 กรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ได้เคยทรงปรึกษา
 ปรารภกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 สวรรคต ถ้าราชสมบัติได้แก่เจ้านายบางองค์ บางทจะถูก
 เบียดเบยฟ้ไต่รบความเดือดร้อน ทรงพระดำริเห็นพร้อมกัน

ว่า ควรจะสร้างวัดเล็ก ๆ ไว้ในเวียงในส่วนตักแห่ง ๑ ถ้า
 ถึงเวลาครบแค้นเมื่อใดจะเสด็จออกไปอยู่เดี่ยวที่วัดนั้นให้ห่าง
 ไกล อย่าให้เป็นทกคชวางแก่ราชการบ้านเมือง ทรง
 พระดำริพร้อมกันเป็นความลับอย่างนี้ กรมสมเด็จพระ
 พระปรมาภิไธย จึงไปทรงสร้างวัดขึ้นในคตงมอญ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไปทรงสร้างวัดนอก
 ซึ่งพระราชทานนามว่า วัดบรมนิเวศ เมื่อภายหลัง แต่ชวา
 เมืองไทยไม่ทรุดโทรมอย่างพระเวียง เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ราชสำนักได้แก่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสถาปนาพระเกียรติ
 ยศกรมหมื่นนเรศวรสรเดชในรัชชชนเป็นสมเด็จพระมเหศวรตาม
 พระบรมราชโองการประกาศเจอนกรม เมื่อ ณ วัน ๖/๑๕
 ค่ำ ปีกุน จุติศักราช ๓๒๓๓ พ.ศ. ๒๓๙๕ ว่า "พระบาท
 สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ ๑๑๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จจุดวัดราชสมบัติ ในกรุงเทพมหานครอมรรัตน โกสินทร
 มหานครายทชยามหาตถกภพพรรัตนราชธานีบรมมัย อุดม
 ราชนิเวศน์มหาสถาน ได้ประดิษฐานดำรงมาเขมมหานคร

อันใหญ่ เป็นที่สุขเกษมสมบูรณ์ด้วยสรรพโภคทรัพย์ใหญ่
 สมบัติ เพียบพร้อมด้วยชนคนานุกรบรพสัตว์ คือบุรุษ
 รัตนราชวงศ์อันวงศ์ เลื่อนมาด้วยราชมนตรีกระวีชาติราช
 ปโรหิต เป็นที่ไปมาค้าขายแห่งนานาประเทศพานิช วิจิตร
 ด้วยวิภวณที่สรรพสัตว์อันพิเศษเป็นทรนเรงบนเท่งจืด
 แห่งชาวนานาประเทศคามนิคมชนบท ปรากฏด้วยมหาชน
 อันเจริญขึ้นด้วยความฉลาดในหัตถกรรมต่าง ๆ และ
 ชำนาญในการช่างสรรพกิจทุกประการ เจริญขึ้นด้วยหมู่
 นิกโรชาทวยหาญ เป็นประเทศที่ประดิษฐานพระบวรพุทธ
 ศาสนา ประดับด้วยเรือนพระปฏิมาอุโบสถถาวรเสนาสน์
 วิจิตรด้วยสุวรรณหิรัญมาศ เป็นที่เจริญความเต็มใจ
 แห่งมหาชน ซึ่งเสนามาได้ตั้งน ถ้าเรจัดด้วยอำนาจบุญบารมี
 พระเดชานุภาพวิริยปรีชาวิจารณ์กิจ แห่งสมเด็จพระบรมนารถ
 บพิตรซึ่งทรงสถิตย์เป็นประภม คือ องค์สมเด็จพระบรม
 ไอยกาธิราช ^{12/03/2565} ที่ได้ทรงนามตามประกาศด้วยพระนามแห่ง
 พระมโหทธิศปฏิมาว่า พระพุทธชยอศพัฑาโลก เป็นเดิมมา
 ส่วนกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เดาก็เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ใน

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น และได้ทรงผนวช
 รับพระฉายพระบวรพุทธศาสนามาช้านาน ทรงพระปรีชา
 ญาณฉลาดรอบรู้ในพุทธศาสตร์ราชศาสตร์แบบอย่าง
 โบราณราชประเพณีต่างๆ และในทางปฏิถันการปราศรัย
 แล่อมพระพุทฺธิโยบอ้อมอารี เป็นที่สนทนากล้าแห่งพระบรม
 วงศ์านุวงศ์ทั่วไป และได้เป็นครูอาจารย์ครูฐานิยบุคคล
 แห่งราชสกุลวงศ์และมหาชนเป็นอันมาก ครั้นที่จะเป็น
 ประชานาธิบดี มีอัสสัมชัญซึ่งถวามบรรดาศักดิ์อันกริ่งมีคาม
 วาดี อภิญาวัตน์ บกษเดิฉายเห็นอทองปวง เมื่อบุษรัตนอัน
 ชาติเกิดประเสริฐดุจหมอยุ่ ก็มีได้ครั้นที่จะยกย่องพระราชา
 คณะองค์ใดองค์หนึ่ง แหม่งจะมีสติปัญญาวิทยาคุณ ที่
 มีตระกูลเป็นอย่างอื่น ให้มีอัสสัมชัญฐานานุกัตติย
 กวา จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรผู้รู้ดีหนาท
 ดาเร็ดตั้งให้สถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิต
 ชีโนเร็ด เป็น ^{12/08/2565}กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชีโนเร็ด ศิริสุคต
 ชาติยวงษ์ บรมพงศาธิบดี จักรบรมนารถ ปฐมพันธุมห
 ราชวงกรุร ปรมเณทรนเรนทร์ผู้รู้ดีมีมานาภิสักกาโรดม

ทองสั่งนามหลวงแก้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญพระอัฐิประดิษฐานไว้ที่พระ
 คำนั่ง ณ วัดพระเชตุพน ฯ และให้มีตำแหน่งฐานานุกรม
 สำหรับประจำรักษาพระอัฐิแต่นั้นมา ถึงเวลาเช้าพระ
 วัดศาลาดี้จึงไปถวายพุ่มวัดพระเชตุพน ฯ ย่อมแต่ตั้งไปถวาย
 พุ่มพระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ ด้วย และเมื่อวัน
 เด็จพระราชทานพระกรุณาวัดพระเชตุพน ฯ ก็โปรดให้เชิญ
 พระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี ฯ มาในพระอุโบสถ
 ทรงทอดผ้าไตรบิณฑบาตสำหรับฐานานุกรมสืบปกเกล้าพระอัฐิทุก
 ปีมา ประเพณีที่ทรงเคารพบูชาต่อพระอัฐิกรมสมเด็จพระ
 พระปรมาธิบดี ฯ ดังกล่าวมานี้ มหาดอัครราชทูตที่ ๔ มา
 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงปฏิบัติ
 ตามแบบอย่างสืบมา จนตราบเท่าทุกวันนี้

๔2/08/2565
 กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีโนรส เป็นกษัตริย์ไทย
 อย่างพิเศษที่สุดพระองค์หนึ่ง หนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่ทรง
 พระนิพนธ์ไว้ สืบได้บุญชดงน คอ

๑. ดักรพศัพท์คำฉันท์
๒. ดักรไตรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย แต่งค้อพระราช
นิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงค้างใจจนจบ
๓. กฤษณาต้นของคำฉันท์
๔. ฉันทศุขคีตสังเวยกด้อมข้างฟัง
๕. ภาพขบไม้กด้อมข้างฟัง
๖. ฉันทมาตราพฤติ
๗. ฉันทวรรณพฤติ
๘. ตติศเคตงพ่าย
๙. ตติศกระบวนพยุหยาตราพระกฐินต์ถดมารคและ
ชดมารค

๓๐. โคลง ยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว เมื่อปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ดนบาทกฤษณ
แตรฉวิษมาตี ^{12/08/2565}

๓๑. ร่ายทำขวัญนาค
๓๒. มหาชาติ ๓๓ กัณฑ์

ประวัติหลวงธรรมมาภิรมณ์ (ถึก จิตรถึก)

หลวงธรรมมาภิรมณ์ (ถึก) ผู้คนตั้งจิตจรดถึก เป็น
ชาวจังหวัดจันทบุรี บ้านเดิมอยู่ณตำบลบ้านตะปอนน้อย
ในท้องที่อำเภอขลุง เกิดในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๕
กรกฎาคม บรมะเมย พ.ศ. ๒๔๐๑ บิดาเป็นทนายหมอบมา
ชื่อจืด เมื่อหลวงธรรมมาภิรมณ์ของเขามาอยู่ในกรุง-
เทพฯ กับพระยาธรรมปรีชา (บุญ) ผู้เป็นลุง พระยาธรรม
ปรีชา (บุญ) นั้น เป็นทนายบอกกล่าวเป็นอาจารย์พระปริย
ธรรมอย่างยอดเยี่ยมผู้หนึ่ง มีศิษย์มาก ที่ได้ถึงคุณธรรม
ชั้นสูงก็หลายองค์ ว่าแต่เพียงที่นึกได้ในเวลาแต่งหนังสือ
เช่นพระคำสอนไต่ถึก (ช่อน) วัดราชประดิษฐ์ และดัมเด็
พระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส เป็นต้น ถึงเจ้า
พระยายมราชก็เป็นศิษย์พระยาธรรมปรีชาจนได้เป็นเปรียญ
หลวงธรรมมาภิรมณ์ได้ศึกษาอักษรสมัยของตนคือพระยา
ธรรมปรีชา (บุญ) แล้วบรรพชาเป็นสามเณรไปอยู่วัด
บุปผาราม จังหวัดจันทบุรี จนอายุครบอุปถัมภ์บวชเป็น

พระภิกษุอยู่จนค้อมา เมื่อคคตฺตฺ โดยดำหนักทไคคศึกษาและ
 โอภาสทไคบวชเรียน ถ้าหากหอดวงธรรมมาภิมณฑลใจรัก
 ในทางที่จะศึกษาพระปริยตธรรม กคงจะได้เบนมหาบาเรียน
 แต่อุปนิสัยของหอดวงธรรมมาภิมณฑลชอบมาทางบทกถอน
 ภาษาไทย จึงศึกษาพระปริยตธรรมแต่พอเป็นนิสัยขบจย
 พยายามศึกษาแต่ทางวิชาหนังสือไทยจนดำมารดแต่ง ไคตง
 ณฑท กาศย กถอน นับว่าเป็นอย่างดีในสมัยของคนคนหนึ่ง
 อดนเป็นเหตุให้ไครบราชการมยศคคค และเบนผู้หนึ่ง
 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทงในรัชชกาลท ๕ และ
 รัชชกาลท ๖ ทรงพระเมตตากรณามาด้วยเบนกว

แรกหอดวงธรรมมาภิมณฑลจะไครัจกกับข้าพเจ้าน ใน
 สมัยเมือข้าพเจ้าเบนอชบดกรมคศึกษาชกรมทหนาทจคการ
 บารุงศาลาทเดาเรียนพระปริยตธรรมของพระภิกษุดำมเนร
 ทไคจุดพระศรัทคนศาลศาลารามด้วย ครวงนตาแห่งอาจารย์
 ว่างดงคนหนึ่ง 12/08/2565 ข้าพเจ้าไคยนคำสรรเดรัญความดำมารถ
 ของพระยาธรรมปรีชา เมือยังไม่ได้รบพระราชทานดัญญา
 บัตร เรียกทหน้า "อาจารย์บุญ" จึงชวนเข้ามาเบนอาจารย์

บอกพระปริยตธรรมที่ศาลาหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แล้ว กราบบังคมทูลขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น
หลวงญาณภิรมย์ ในกรมราชบัณฑิตย เติมนอกบอจาวรย์
คนอื่นซึ่งบอกหนังสืออยู่ในที่แห่งเดียวกัน ในไม่ช้าก็มี
พระภิกษุสามเณรพากันนิยมมาศึกษาในสำนักหลวงญาณ
ภิรมย์ (บุญ) มากจนทุกที จนท้าวเจ้าดาข้างหน้าวัดไม่พอ
ต้องย้ายเข้าไปอาศัยพระพุทธรูปรางค์ปราสาท (ซึ่งเป็น
ปราสาทพระเทพมิตรเดยวณ) เป็นที่บอกพระปริยตธรรม
มีพระภิกษุสามเณรมาเดาเรียนมากกว่าที่แห่งใด ๆ หมด
เกียรติคุณของหลวงญาณภิรมย์ (บุญ) ก็ปรากฏแพร่หลาย
จนโดยตัวตบมา เป็นเหตุให้ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เลื่อน
บรรดาศักดิ์จนจนถึงได้เป็นพระยาธรรมปรีชาเป็นที่สุด

เมื่อหลวงธรรมภิรมย์ บวชเป็นพระภิกษุได้ ๑ พรรษา
แล้วลาสิกขาบท พระยาธรรมปรีชา (บุญ) พามาฝาก
ข้าพเจ้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ แรกเข้ารับราชการเป็นตำแหน่ง
เต็มยศในกรมศึกษาธิการ อยู่ที่ ก. ได้เดือนตำแหน่ง
ย้ายไปเป็นครูของที่โรงเรียนวัดประยูรวงศาวัด ต่อมาอีก

๓ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เดือนเป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส คุณลักษณะของหัตถวงธรรมมาภิณฑลในทางกวดการเริ่มปรากฏในคณน ด้วยเหตุดังอย่าง คือ เมื่อมีโรงเรียนหัตถวงตั้งขนตามวัด เวลาลัดัดจพระราชาดำเนนพระราชทานพระกรฐิน หรือว่าเจ้านายเล็ดจไปทอดพระกรฐินต่างพระองค์ นักเรียนในโรงเรียนยอมมาขิ้นแถวคอกยเฝ้า ๆ และครูใหญ่แต่งโคตงถววยพระพรทุดเกล้า ๆ ถววยทกแห่งปรากฏด้านวนโคตงของหัตถวงธรรมมาภิณฑลแต่ยงเรียกกันว่า "ครูกัก" แต่งคี่ อักอย่างหนึ่งนหอดพระดัมควชริฎยานออกหนังสือพิมพ์ชริฎยานวิเศษ รับหนังสือซึ่งแต่งใหม่หัตถวงธรรมมาภิณฑลแต่งโคตงฉนทตั้งมาตงพิมพ์ ได้รับชมว่าด้านวนคี่ ซาพเจ้าจิงได้แนะนำให้หัตถวงธรรมมาภิณฑลพากเพียรในการแต่งบทกถอนหนังสือไทยให้เบนเรองเบนราว หัตถวงธรรมมาภิณฑลได้แต่งฉนทชาตกรเรื่องหนึ่ง (จะเบนเรองอะไรจาชอไมได้ ^{๖2๕8/2565} และหาฉนทบีบไม้ได้เล้ยแฉวในเวลาน) มาให้ซาพเจ้าเรองหนึ่งเห็นว่าด้านวนคี่ แต่เรองยงจคณก แต่ยงมทนทจะได้ออกให้เบดิยณแปดงประการได

ชาวเจ้าย้ายจากกระทรวงธรรมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทย ฝ่ายหลวงธรรมาก็มีฉกฉวยเกิดมีอาการ
 เจ็บป่วยเรอรง จึงดาออกจากตำแหน่งไปรักษาตัวอยู่ที่
 บ้านเดิมในแขวงจังหวัดจันทบุรี ครั้นหายป่วยเข้ารับ
 ตำแหน่งเป็นครูโรงเรียนของกรมทหารเรืออยู่ที่อำเภอขลุ้ง
 จันทน์เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์ฯ (ยังเป็นที่พระสุคุณ
 ภาณุภณ) เป็นตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดจันทบุรีไป
 พบเขา ชวนไปเป็นครูใหญ่ที่โรงเรียนวัดจันทบุรีในเมือ
 จันทบุรี ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ทางกรุงเทพฯ ชาวเจ้า
 กอดบเขามาตำแหน่งเป็นกรมการ หอพระสุมุดฉริษญาณ
 คิดบำรุงหนังสือพระญาณ นึกจนถึง "ครูถก" ดึงได้ความ
 ว่าออกไปเป็นครูอยู่เมืองจันทบุรี จึงได้ชวนให้กระทรวง
 ธรรมการเรียกกอดบเขามาไว้ในกองแต่งตำราเรียน แต่นั้น
 หลวงธรรมาก็มีตำแหน่งราชการอยู่ในกระทรวง
 ธรรมการ และได้มาช่วยแต่งหนังสือในหอพระสุมุดฉริษ
 ญาณด้ยมา เพราะความชอบในการแต่งหนังสือเรื่อง
 ต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เป็น
 หาดวงขรรฆมาภิณหัตมตำแหน่งในกรมราชบัณฑิตย เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๖ ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๖ ได้พระราชทานเครื่อง
 ราชอิสริยาภรณ์ เบญจมาภรณ์ช้างเผือก กับเหรียญ
 รัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ย้ายตำแหน่งมาเป็น
 พนักงานฝ่ายหนังสือไทยในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระ
 นคร ได้เลื่อนยศเป็นรองอำมาตย์เอก และได้รับพระราช
 ทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ จตุรดาภรณ์ มงกุฎดงยามกับ
 เหรียญจักรพรรดิมาลา รัชการมาจน พ.ศ. ๒๔๗๐ มี
 อาการเจ็บป่วยด้วยความชราทพผดสภาพ จึงต้องออกจาก
 ราชการ ได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญต่อมา แต่อาการ
 บ่อยไม่หายเป็นปกติได้ ครั้นถึงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๒๔๗๓ หาดวงขรรฆมาภิณหัต (ถก จิตรถก) ถึง
 แก่กรรมด้วยโรคชรา อายุได้ ๗๓ ปี

หนังสือเรื่องต่าง ๆ ซึ่งหาดวงขรรฆมาภิณหัต (ถก
 จิตรถก) ได้แต่งไว้ คณะบรรณพิมพ์เมื่อเรียบเรียงเรื่องประวัติ

๑. โศตงนิราศวัดรอก แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ พิมพ์แล้ว

๒. วนิด์วานิชคำฉันท เรืองนแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓

เวดาร์บราชการอยู่ด้วยกับข้าพเจ้าในกรมศึกษาธิการ
เดิมหลวงธรรมมาภิรมณ์แต่งฉันทเรืองชาติกมาให้ข้าพเจ้า
ตั้งกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าควาเรืองฉันทให้หาเรืองให้
กวนน หดองธรรมมาภิรมณ์บอกว่าไม่รู้ว่าจะไปหาเรืองที่
ไหน เมื่อกลับมาทำงานด้วยกับอีก ข้าพเจ้าจึงเขียนโครง
นทานเรือง เมอชันท, ออฟ-เนนค์ มหตะครของเชกต์เบีย
ให้หดองธรรมมาภิรมณ์ไปแต่งชนเป็นฉันทให้ชื่อว่า วนิด์-
วานิช ฉันทเรืองนไดนาชนทอดเถิด ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดและได้พิมพ์แล้วหลายครั้ง

๓. เบรคคิตส์คำฉันท ข้าพเจ้าเขียนโครงนทานมท
ตะครเรืองเบรคคิตส์ของเชกต์เบีย ให้แต่งออกเรืองหนง
แต่แต่งไม่ตลอด (จะเป็นเพราะข้าพเจ้าเขียนโครงเรืองให้
ไม่หมด หรือหดองธรรมมาภิรมณ์แต่งไม่ตลอดเองเดิมแต่
แล้ว) ^{12/08/2565} ม้อยแต่ระบบเขียนยังไม่ได้พิมพ์

๔. สัทศิศตปคำฉันท ของหดองธรรมมาภิรมณ์คิด
เรืองชนเอง แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

๕. เพชรมงกุฎคำฉันท เขาเรื่องจากถดถตมาแต่งเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๕

๖. รัชมังกดาภิเศกคำฉันท เรื่องนชาพเจ้าคตรูปเรื่อง
ให้หลวงธรรมมาภิณฑตแต่ง เณรมพระเกียรติยศพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว
แต่แต่งคไม่ไดงตงใจชาพเจ้า จึงยงไม่ไดพิมพ์

๗. นนทคุษฎีตั้งเวย สำหรับงานพระราชพิธีตรมงคต
รัชกาลที่ ๖ หลวงธรรมมาภิณฑตแต่งดา ๓ (กรมหม
นกวจนต์ปรีชา แต่งดา ๒ พระยาพจนปรีชา ม.ร.ว. ต้าเว
งอิศรศักดิ์ แต่งดา ๓ กรมหมนพทยาตงกรณ แต่งดา ๔)

๘. นนทคุษฎีตั้งเวยกลดอมข้างเผอกพระเศวตฉวีรพา
หะ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้พระราชทานรางวัล

๙. กญาหกคำฉันท เขาเรื่องนบาทชาตคมาแต่งเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๖

๑๐. ชาตมณิศร์ตั้งพิณ กตอนต์รูปภาพ ๒ เณมตมุดไทย
จะแต่งเมื่อใดหาทราบไม่
12/08/2565

๑๑. เรองต้ามกิก คอนนางเคยวเสยนกมตงโคระแต่ง
เมนกตอนต์รูปภาพ แต่งเมื่อใดหาทราบไม่

๓๒. ประชุมดำเนินา เรืองนแดงเมือหตวงชรรมาภิมณฑ
 ษราแะเรมบอยเดยแถว

นอกจากนยงมคานนท แะคากตอนเบตเตตตชงหตวง
 ชรรมาภิมณฑไต้แถงอออกมา แคมไต้เบนเรองตางหาก
 จงไมไต้องใบบัญชน

THAMMASAT UNIVERSITY
 สำนักหอสมุด

ประวัติคุณพุ่ม

(จินตกรวีหญิง ผู้ปกเกล้าในกระบวนบอกลักกรวา ครั้ง ร. ๓ ถึง ร. ๕)

คุณพุ่มผู้แต่งเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ เป็นข้าของ
พระยาราชมนตรี (ภู่) ข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรื่องประวัติปรากฏว่า เดิม
ถวายตัวทำราชการฝ่ายใน ได้เป็นตำแหน่งพนักงานพระ
แสง แต่ต่อมาไม่สบายหลุดจากตบชอกไปอยู่บ้านบิดาแต่
ยังสาว คุณพุ่มเห็นจะชอบแต่งกลอนมาก่อนแล้ว แต่
มาเมื่อได้ช่ยในการแต่งกลอนต่อเมื่อ ถัดออกมาอยู่นอก
วง ด้วยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ชอบเล่นเพลงยาวแต่ละดอก
ตั้งยี่สิบกว่าคนแพร่หลาย คุณพุ่มอยู่แพทหน้าบ้านบิดา
ข้างเหนือท้าวพระ นกมเจ้านาย คือ พระบาทสมเด็จพระบรม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเอกาทศ
ราชองค์แรกครั้งตั้งวัดเบญจมบพิตร และข้าราชการที่ตั้งศักดิ์ เช่น
สมเด็จพระยามบรมมหาราชวังด้วยก็ เมื่อยังเป็น ทอด
นายสิทธิ์ แดงเดือนเป็นพระนายโวย ไปคิดฟันเงินตั้งกรวา
กับคุณพุ่มที่แพนมโศกชาติ จนเรียกกันว่า "บุษบาทำเรือ

จาง^(๑)” เพราะจุดเพื่อยู่เกิดท่าเรือจางที่ท่าพระ และมี
 เรืองเกิดตเดวกันมากหลายอย่าง เช่นว่าครึ่งหนึ่งคุณพุ่ม
 เขาแย่งเอาพระแสง ครบของ พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวใจเดียวตนเบตน แดงดงว่าคุณพุ่มในสมัยนั้นเป็น
 คนกล้าทงปากทงมือ ในขอปากกถานนงมคาศิษฐาน
 คุณพุ่มแต่งปรากฏอยู่^(๒) คือ

คำอธิบายฐานของคุณพุ่ม

๑. “ขออย่าให้เป็นคนชิตของเจ้าคุณผู้ใหญ่” คือ
 คนชิตของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์หน้) อธิบายว่า
 เพราะมักถูกเขียนหลังดาบไม่เว้นตัว

๒. “ขออย่าให้เป็นคนใช้ของเจ้าพระยานคร” คือ
 คนใช้ของเจ้าพระยานครน้อย อธิบายว่า เพราะถูกทำโทษ
 นอกวัดต่าง ๆ ดังเช่นเรือข้าไป ให้ผพายฉองเรือเบตน

๓. “ขออย่าให้เป็นคนตมวารอนของพระยาศรี” คือ
 คนตมวารอนของพระยาศรีสุทโศ (เพ็ง) อธิบายว่าเพราะ

๑. มีอยู่ในเพลงยาวสามชาย หอพระสมุด ฯ พิมพ์แล้ว

๒. คำอธิบายนี้ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมทรงจำไว้ได้ จุดประทานมา

พระยาศรีฯ นนแหกไปหาไม้ฆาด จนคนคนนารอนแดง
แหกจะหาเวลาพักมิได้

๔. “ขออย่าให้เป็นมะโหรีของพระยาโคราช” อธิบาย
ว่า พระยานครราชสีมาครั้งนั้น อยากรุ่งมะโหรีให้เหมือน
ขุนนางผู้ใหญ่ที่ในกรุงฯ มีแต่พวกข้า และดาจระเขยก็เอา
มาหัดเป็นมะโหรีไปตามแกน

๕. “ขออย่าให้เป็นฝีดาษของพระองค์ชุมสาย” คือ
มหาดเล็กตัวโปรดของกรมขุนราชสีหวิกรม อธิบายว่า
ถ้าชอบทรงใช้มหาดเล็กคนไหน คนนั้นมักถูกจำไซ้ครจน
ในเวลาไข้ไม่ได้ดังพระฤทัย

๖. “ขออย่าให้เป็นฝีพายของเจ้าฟ้าอาภรณ์” อธิบาย
ว่า ฝีพายเรอทองของเจ้าฟ้าอาภรณ์นั้น คองขานยาวถักผ้า
เรอดำไหน ๆ หมด

๗. “ขออย่าให้เป็นตะครของแม่ช้อยบัว” คือตะคร
ของน้อย วิชาเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) อธิบายว่า
ตะครโรงอินฯ เขาเดินเอาเงินโรง แต่ตะครของน้อยคนนั้น
ถึงใครจะให้เพียงข้าวปลา หรือที่ตุ้ดจนกะบีหอมกระเทียม

กรบเงิน ไต่อะไรก็เอาตั้งขึ้นมาแจกเป็นบำเหน็จแก่ตัว
 ละคร

๘. “ขออย่าให้ชะตาเหมือนอาจารย์เซ่ง” อธิบาย
 ว่า นายเซ่งคนนั้นเบนหมอด ใครไปให้ดูก็มักทายว่าดวง
 ชะตาดิ จะถึงไต่เบนกษัตริย์บาง ไต่เบนขุนนางผู้ใหญ่บ้าง
 ไต่เบนเศรษฐีบ้าง คนก็พากันหดใจไปจ้างให้นายเซ่งดูชะตา
 ดงที่สุดนายเซ่งต้องถูกตงพระราชอาญา

๙. “ขออย่าให้เป็นนกแดงอย่างท่านผีหญิงพัก” อธิ-
 บายว่า ท่านผีหญิงพักคนนั้นชอบเดินเบย มอบบายนอกรวด
 อย่างหนึ่ง เวลาเข้าไปอยู่ในบ่อนเบย มักทำกรยาให้นาย
 บ่อนมวดหงุดหงิดตัวท่านผีหญิงพัก จนเป็นช่องให้พรรคพวก
 ดักเบียดไปไต่ได้ ก็ว่ากันว่าเบนนกแดงรอดด้วยอุปบายอันนั้น

๑๐. “ขออย่าให้เบนส้มบั๊กของพระนายไวย” คือ
 ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เวลาหนยงเบน
 หิวหมนมหาคเล็ก ^{12/08/2565} อธิบายว่า เวลาเขาเผานึ่งผ้าส้มบั๊ก
 พนเขยวอยผนเดยวไมเรจกเป็ดยน

๑๑. “ขออย่าให้เบนดอกไม้ของเจ้าคุณจวง” คือเจ้า

จอมมารดาตานรชชกาลที่ ๓ ซึ่งเปนชดาเจ้าพระยามหา
 เสดนาบุษนาค และเปนเจ้าจอมมารดากรมหมื่นสรุทรภักษ
 อธิบายว่า เจ้าคุณวงเบนช่างรอยดอกไม้ ฝีมือด้อย่างยัง
 ในสมัยนั้น ใครจะมีการงานก็มักไปขอตัดดอกไม้ที่เจ้าคุณวง
 เจ้าคุณวงต้องรอยดอกไม้ช่วยงานเขาไม่ขาด จนดอกไม้
 ในสวนของเจ้าคุณวงถูกเด็ดไม่มีโอกาสที่จะบานได้กับต้น

๓๒. “ขออย่าให้เป็นระฆังวัดบวรนิเวศ” อธิบาย
 ว่าระฆังวัดอื่น ๆ โดยปกติแต่เวลาจวนรุ่งกับจวนค่ำ จวน
 ตะ ๒ เวลา แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศ โปรดให้ใช้ระฆังเป็น
 สัญญาอาณัติระฆังในการอย่างอื่นอีก เช่นตเรียกตั้งฆ้อง
 โปดตเสาค่าเป็นต้น ระฆังวัดบวรนิเวศในสมัยนั้นจึงต้อง
 ตีมากกว่าระฆังวัดอื่น ๆ

คำอธิบายฐานของคุณพุ่ม ๓๒ ขอนี้ ถวนคิดแต่งขนเยาะ
 เด่นโดยอำเภอคนองใจคนองปาก เห็นจะดำหรับว่าให้
 ผู้ที่ชอบพอกันฟังเถลจึ่งรู้กันแพร่หลาย

คุณพุ่มกล่าวไว้ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติว่า เมื่อ

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 จะให้เข้าไปทำราชการในพระบรมมหาราชวังอีก แต่พอใจ
 จะอยู่นอกวัง จึงทูลขอต่อเสวย แต่มาชนนคุณผู้มอายุ
 ดองเขาถางถางคน และไม่บริบูรณ์พูนสุขเหมือนเมื่อบดา
 ยงมชวดอยู่ในรัชกาลที่ ๓ คงมีแต่ผลปากกตอนเป็นต้นมบด
 ตั้งสำคัญสำหรับตัว แต่ยังมีผู้บหน้าถอดตา เวลานั้นนาย
 และข้าราชการผู้ใหญ่เห็นตั้งกรวามักเชิญให้ไปบอกตั้งกรว
 หนึ่ง ๆ มีเรื่องเล่ากันว่า ในการตั้งตั้งกรวครั้งหนึ่ง
 กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ (ซึ่งในกระบวนแต่งกถอน
 นับว่าเป็นอย่างเอกพระองค์ ๑) ทรงทราบว่าคุณผู้ไปบอก
 ตั้งกรวอยู่ด้วย จึงทรงแต่งบตั้งกรวาให้ร้องเข้าคุณผู้
 บต ๑ ว่า:—

๐ ตั้งกรวอนนพตั้งเกิด เหมือนผู้มพวงดวงเนตร
 ของเสษฐา มิได้ตั้งนตบดหลายปีมา

คุณผู้มโดยน รู้ว่าเป็นตั้งานจนพระนิพนธ์กรมหลวง
 ภูวเนตร ๑ ก็แต่งคอบทันทว่า:—

๑) สักกระวาน้ำจะโทให้เรือด้อม นั้หรือกรมภูงเนตร-
 เคษสัตว์รงค์ เอนายทิมเข้ามาทวนพอดวงกัน เหมือน
 อย่างหันใบขเห็ดกให้เต็กยา

สักกรวาทช้าง ๒ บทหาละบบได้แต่เท่านั้น (๑) แต่พอเห็น
 ได้ว่าคุณพุ่มเป็นคนปากกดำเพียงไร จึงเคยเป็นเรื่องเจ้า
 กันต่อมา

เมื่อรัชชกาลที่ ๕ คุณพุ่มได้อาศัยพึ่งพำนักในกรม
 หมนมเหศวรคีรีจิดาศและกรมหมนวิศณุวรณินภาช ทรง
 อุปการะมาทง ๒ พระองค์ ปรากฏว่าได้ไปชุดสัตว์ให้เป็น
 ตำชาารณประโยชน์ไวทบางโชมตในหนทางชน พระพุทธบาท
 แห่ง ๓ เมื่อฉดองสัตว์คุณพุ่มได้แต่งเพลงยาวเขียนบัตไว้
 ที่ศาลาริมสระนน มนุดอกคดไวคอง

เพลงยาวคุณพุ่ม

บวงสรวงฉดองสระบางโชมต

๑) ยอกรประณเมกมเกช อภิวันท์เทเวศร์ทุกสถาน
 เด็ยสุขในรุกขพิมาน ห้วยตระหนานชดช้ทโกดโกด ทง

(๑) บทสักกรวาน้ำเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ จำไว้ได้บ้าง จะหา
 ละบบให้จบยังไม่ได้

เทพาอารักษ์ศักดิ์ดาฤทธิ ถึงสถิตย์โหดเขินเนนไศต คงแค
 พนมมานาโดย อักพระไพโรเจ้าภาพนาดี ทกพระองค์จง
 รับผิดชอบทุกสิ่ง ซึ่งมาของมวงคงระศรี ขอเอาไศรยในทิวา
 แดกราตรี อย่าให้ใครคนอันตราย เชิญตั้งคัมภีรียงคักขบ
 กถอม ประพนหม่อมจตุรุษเทียบถวาย แม่นผู้ใดบังอาจ
 ประมาทกาย ทำหยาบคายเบ้าจิตต์ไม่คิดทัน ให้ชุนเคื่อง
 เบองบาทเทเวเรศ อย่าก่อโทษไปรุดโทษกระหม่อมฉัน
 ช่วยปราบมารอย่าให้พาดมากัดกัน ดำรพันไพโรอย่าบ่ทำ
 เชิญเสด็จมาตั้งคัมภีรบบวงระวง เอนามพุ่มแทนพวงทิพ-
 บุปผา ด้วยจากแดนแดนกันดารดวงมาตา ไม่ทันหาบาย-
 ศ์รพดตั้งเวย ส่วนกุศตต่างตั้งคนขรศรีน อันหอมชื่นไม้ต้น
 กถนระเหย ไม่ตรีจิตต์อุทิศแทนนมเนย บูชาเซยอารักษ์
 ด้วยภักดี แดวจะดาไปประนคพระบทเรศ ขอพระเดช
 คุมภีในวัก กับตั้งทานเมตตบาารมี จงเป็นทพทวทุก
 ด้วไป ขอฝากนาฝากนามตามอกขระ ให้เรียกถระกระตั้งคร
 วาวไรได้ 12/08/2565 ถุดแดงกอยาแห่งเซนแห่งใด ถ้าใครไต่หวัดวัก
 เหมอนคอกเคม ฌนต้นชนมชดต้นรุ อย่าต้นดวย เทพช่วย
 บรรวักษ์บารุงเจดิม ให้สดอาดเอี่ยมตามาตามเดิม จงพุนเพิ่ม

ภิญโญโมทนา ขดขารนเป็นทานทอพิภพ ให้อยู่ครบห้า
 พันพระวราษา เมินชวองยงไมบรโดยดา จะถดบมาชม
 ชกใหอมเฮย ฯ

๐ สระ ตำเรจเดรัจดำร้าง ตำมบี
 ษา ตำดาคจมน ตำองแผ้ว
 ทา ไวหวางวิก ทางโตก อุดรเฮ
 ทวน นัจจขจคเรว รอดหวองบองมาร ฯ

๐ ศา ดาทำหยุดรอน รมตม เรอเยเฮ
 ดา เดศคตทรงถัม เทริดฟ้า
 นา นานกรชม เซญชน พกพอ
 วั รกพอผอนดา เดอเยแดงจร ฯ

๐ ผู้ใดจรวบคอง ตำรียง
 เซญหยุดศาจาปดง บดกไว้
 ผอนพกตกเดพดรง นาสระ
 แดวชอวยออยผลให้ แกมรงดำรงค์^(๑) ฯ

เมอกรมหมนมเหศวร ฯ กบกรมหมนมวศณนารถ ฯ ต้น

(๑) โคลง ๓ บทนี้ สงสัยว่าเป็นของผู้อื่นแต่ง จะหาใช้สำนวนของ
 กุณพุ่มไม้

พระชนมแดง ถึงตอนปลายรัชชกาลที่ ๔ คุณพุ่มอดคิด
 ขัดแย้งมาก อากัษยเดียงซัพแต่ด้วยแต่งกลอนขาย ครั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต เจ้าจอม
 มารดา รัชชกาลที่ ๔ คนหนึ่งชวนให้คุณพุ่มแต่งกลอนชม
 พระเกียรติยศ คุณพุ่มจึงได้แต่งเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ
 เพื่จะแสดงหามาเห็นจากมัทนะของดอกคิดไปอ่าน ความ
 ๒๕
 ทงคุณพุ่มได้บอกไว้ในเพลงยาว ดูราวกับอำนาจศักดิ์
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ทรงเล่นตั้งกรวาทในรัชชกาลที่ ๕ คุณพุ่มจึงได้โอกาสเข้าไปรับ
 ราชกรอยู่ในตำแหน่งเจ้าจอมพระยาศรีสุนทรราชประยูร เป็นผู้
 ๑๐๑
 ๑๐๒
 ๑๐๓
 ๑๐๔
 ๑๐๕
 ๑๐๖
 ๑๐๗
 ๑๐๘
 ๑๐๙
 ๑๑๐
 ๑๑๑
 ๑๑๒
 ๑๑๓
 ๑๑๔
 ๑๑๕
 ๑๑๖
 ๑๑๗
 ๑๑๘
 ๑๑๙
 ๑๒๐
 ๑๒๑
 ๑๒๒
 ๑๒๓
 ๑๒๔
 ๑๒๕
 ๑๒๖
 ๑๒๗
 ๑๒๘
 ๑๒๙
 ๑๓๐
 ๑๓๑
 ๑๓๒
 ๑๓๓
 ๑๓๔
 ๑๓๕
 ๑๓๖
 ๑๓๗
 ๑๓๘
 ๑๓๙
 ๑๔๐
 ๑๔๑
 ๑๔๒
 ๑๔๓
 ๑๔๔
 ๑๔๕
 ๑๔๖
 ๑๔๗
 ๑๔๘
 ๑๔๙
 ๑๕๐

12/09/2565

ครั่งคุณพุ่มซึ่งพระแต่งดาบ พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เยาวอยู่หลายบทตั้งกรวด แต่จะเบนเพราะคุณพุ่มแก้
 ขว้างเสียแต่ หรือเพราะเกรงพระบารมด้วยเบนหน้าพระ
 ทนง อย่างใดอย่างหนึ่ง หาได้ตอบรุนแรงเต็มด้านจน
 ตังแต่ก่อนไม่ มบทตั้งกรวดเหล่านี้ปรากฏอยู่ในหนังสือประ
 ชุมบทตั้งกรวดเด่นถวายในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งหอพระสมุดฯ
 พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

คุณพุ่ม ไม่ปรากฏว่าได้แต่งหนังสือเป็นเรื่องหนึ่ง
 เรื่องใดไว้ ว่าโดยถ้วนเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ ซึ่ง
 หอพระสมุดฯ พิมพ์แต่ กระทบความแต่งเป็น ๓ ตอน
 คือแต่งเฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ตอน ๑ เฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอน ๑ แต่งแต่เรื่องประวัติของคุณพุ่ม
 เองคะไปไหนหนด้วยตอน ๑ ในทางกตชนับว่าดี แต่ใน
 ทางภาษากลยความกชชบใช้เป็นกตชนตถาด หรือทพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า "อย่างชม
 ชาม" แต่เมื่อพิจารณาถึงเรื่องแต่ง คองนับว่าเบน
 หนังสือแต่งตอนสมเด็จพระพมพรักษาโฉมให้คูนยเสีย.

ประวัติหลวงจักรปาณี (ฤกษ์) เปรียญ

(ผู้แต่งนิราสพระปฐม นิราสทวารวดี และนิราสพระปตวิ)

มหาฤกษ์คนนี้เป็นผู้ขอเลี้ยงว่าแต่งกตอนต์ เมื่อใน
รัชกาลที่ ๕ อยู่มาจนในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นทหมนพากย-
โวหาร แล้วเป็นทดวงจักรปาณีในกรมตลกขุนแดงจึงถึง
แก่กรรม

เรื่องประวัติของมหาฤกษ์ มีปรากฏในนิราสบ้าง ทราบ
เรื่องแต่ทอนบ้าง มีเรื่องประวัติดังนี้

มหาฤกษ์เป็นชาวกรุงเก่า อยู่แพหน้าวัดเชิงท่าใน
คตของเมือง เห็นจะเบนกาพรามาแต่ยังเยาว์ จึงกล่าวได้
ในนิราสปลกั่วว่า พระฉนิษธร อยู่ วัดพนัญเชิง ขอบำมา
เลี้ยงได้แต่ยังเด็ก แต่อยู่ไม่นานไม่ทันจะได้เข้าเรียนอะไร
บ้างมาตาเขากลับไปฝากพระฉนิษธรรมวัดเชิงท่า ตรงหน้า
บ้านของตน มหาฤกษ์ได้เรียนอักษรสมัยอยู่ในสำนัก
จนจบชเช่นตำมณเร ^{12/08/2565} เห็นจะได้เรียนภาษาบาลีบ้างแต่
เพราะปรากฏในนิราสว่า พระฉนิษธรรมเป็นผู้นำสอน
หนังสือคตนัก ท่านของอาจารย์จะเห็นความเขาวนิต จึงพาดง

มาฝากไว้ที่วัดสุทัศน์ฯ ได้เล่าเรียนอยู่ในสำนักสมเด็จพระ
 อริยวงศ์าคตญาณ (อู๋) ดังเกิดตามคำที่กล่าวในหนังสือ
 นิราศคู้เหมือนจะได้เข้าเฝ้าพระปรีชธรรมได้เป็นเปรียญ
 แต่เป็นสามเณรและอุปสมบทอยู่ที่วัดสุทัศน์ฯ กล่าวกันว่า
 เป็นเปรียญ ๔ ประโยค อุปสมบทอยู่ที่วัดอรุณราชกาศที่ ๓ ถึง
 รัชกาลที่ ๕ จึงลาสิกขา ดังกตอยู่ในกรมพระฮาดกษณ
 เตยงมไทรบหน้าทราซการเบนชนเบนอน อยู่ข้างจะรอนเว
 จะได้ภรรยาหรืออาศัยผู้ใดอยู่ที่บ้านแถวคูใหม่เดยจนไม่
 ปรากฏ เห็นจะเบนในตอนที่สุดแล้วไม่นานนเอง มหาฤกษ์
 ไปไหว้พระปฐม จึงแต่งนิราศพระปฐมเรื่อง ๓ เป็นเรื่อง
 แรก ดังเกิดครุชอกความที่พรรณนาในนิราศนั้นรูได้ว่า สัก
 แล้วไม่นานนัก เพราะยังใช้เด็กวัด (เห็นจะที่เคยเป็นศิษย์)
 ให้แจวเรือแตะยังมีตาตวงวัด ๆ อะไรไปด้วยชกคน ๓ ทง
 ชอกความที่พรรณนาในเชิงตั้งวาล์ ก็มีออกนามผู้หญิงที่
 12/08/2565
 เกยวชของกนอยหยายคน คู้เหมือนยังจะเที่ยวจบบจคชอยู่ ทง
 ด้านอนโงหารทแต่งนิราศพระปฐมนน ยงมคระนองมาก เห็น
 จะยังไม่มกรรยาเป็นหลักฐาน ในตอนนั้นได้บอกหนังสืออยู่

ที่โรงทานด้วย คือมาออกเห็นจะหลายปี มหาฤกษ์ได้รับ
 ราชการประจำตำแหน่งแล้ว แต่ยังไม่มียศศักดิ์ เห็นจะ
 คงหลดฐานได้แล้ว ชนไปรับบำเหน็จอุปการะทกรุงเก่า
 จึงแต่งนรชาติทวาราดตเป็นเรือนที่ ๒ ครั้นต่อมามหาฤกษ์
 มออายุมากขึ้น ไปนมัสการพระฉายเมือบชวด จ.ศ. ๓๒๓๗
 พ.ศ. ๒๔๓๘ จึงแต่งนรชาติพระปลัดออกเรือนหนึ่ง เป็นเรือน
 ที่ ๓ แต่เมื่อแต่งนรชาติเรือนนี้จะได้นมหนักพากย์โหวหาร
 แล้วหรือยังไม่แน่ เข้าใจว่าได้เป็นแล้ว เพราะนรชาติแต่ง
 มาก่อนแล้วบอกชอคงทอง ๒ เรือง มาในเรือนทองนชอหาย
 ไป แต่ดูวางภริยาทำทางพากญมิ เมื่อกดางถึงคนใช้พูด
 ว่า "บ่าว" หลายคำ และใกล้กับเวลาที่ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้ช่อมืดพระแก้วในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งปรากฏ
 ว่านมหนักพากย์โหวหารฤกษ์ได้แต่งโคงห้องรวมเกษรตด้วย

นอกจากนรชาติที่มีมหาฤกษ์แต่ง ๓ เรืองนี้ ยังมีหนังสือ
 ที่มีมหาฤกษ์แต่งทุกเกล้าฯ ถวายในพระบาทสมเด็จพระ
 จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก ๒ เรือง คือเสภาเรื่องฮาบุหะชน

เรื่อง ๓ โศดงรามเกียรติ์ของ ๕๕ ตอนเบญจกายแปด กับ
 ของที่ ๓๓๘ ตอนหนุมานหกด้านท้าวจักรวรรตเมืองมะลิวัน
 และโศดงประจำภาพนิพนธ์ เบญจกาย ผู้แต่งสมุทร ภาย
 หดงมหาฤกษ์ใต้เดือนทเบนหดวงจักรปาณ โนกรมตฤชุน
 แต่เห็นจะไม่นานเท่าใดกถงแก่กรรม ประวดชองมหาฤกษ์
 มรเองดงกถาณา.

ประวัติคุณสุวรรณ

(ผู้แต่งบทละครเรื่องพระมะเหล็กเถิด กับ อุนทรหรือเรื่อง)

คุณสุวรรณผู้แต่งบทละคร ๒ เรื่องนี้ เป็นขิดตาพระยา
อุไทยธรรม (กตาง) ราชนิกุล บางข้าง มีอุปนิสัยใจรัก
การแต่งกถอนมาแต่ยังเด็ก ได้ถวายตัวทำราชการฝ่ายใน
ตามเหล่าตักกุดเมอในรัชกาลที่ ๓ อยุ่ที่ตาดหนักพระเจ้า
ลูกเธอ กรมหมื่นอภัยพิศดารเทพ ในชนนคุณสุวรรณ
ได้แต่งกถอนเพลงยาวเป็นนิราศเรื่องกรมหมื่นอภัย
ประชวร^(๑) ยังปรากฏอยู่เรื่อง ๑ นอกจากเพลงยาวนิราศ
และบทละคร (สองเรื่อง) กถอนของคุณสุวรรณคงมีเรื่อง
อื่นอีก แต่ยังไม่พบไม่ เมื่อกกรมหมื่นอภัยฯ สิ้นพระชนม์
แล้ว คุณสุวรรณก็อยู่ในพระราชวังต่อมา แต่ไม่ปรากฏ
ว่าทำราชการในตำแหน่งพนักงานใด

คุณสุวรรณนามชอเลี้ยง โตงตงเมอรัชกาลที่ ๕ เหตุ
ด้วยเสียจริต แต่ไม่คิดงัดคิดอื่นใด เป็นแต่พุ่งไปในกระบวร

(๑) เพลงขาวนิราศของคุณสุวรรณ หอพระสมุดฯ ได้พิมพ์ใน
ประชุมเพลงยาว ภาคที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

แต่งกถอน จึงแต่งบทละคร ๒ เรื่อง เรียกกันว่าเรื่องพระ
 มะเหศวรเถาเรื่อง ๑ กับอุณรุทธหรือเรื่องอกเรื่อง ๑ เดากัน
 มาว่าคุณสุวรรณอยู่เรือนที่แถวนอก ใครไปหาถ้าบอกว่า
 อยากจะฟังบทละครที่แต่งใหม่ คุณสุวรรณกลัวบทละคร
 ๒ เรื่องนี้โหด โดยจำไว้ได้แม่นยำ ผิดแต่ฟังเห็นขบขัน
 ก็พากันชอบ ท้ายไปบางก็มาว่าให้ผู้อื่นฟังต่อ ๆ มา เพราะ
 ฉะนั้นบทละครของคุณสุวรรณจึงแพร่หลาย พวกผู้ดีชาววง
 จักันได้มากบ้างน้อยบ้างแทบจะไม่เว้นคิด แต่ที่ใดจดไว้
 เป็นดอกชมนนน้อยแห่ง ครนนานมาจึงหาฉบับยาก

คุณสุวรรณถึงแก่กรรม^(๑) เมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ แต่
 บทละครของคุณสุวรรณยังมีผู้จำได้เป็นตอน ๆ และทำให้
 กันฟังสืบต่อมา ฟังพบฉบับที่ใดเขียนใจและหอพระสมุด
 ได้ดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

บทละครของคุณสุวรรณที่เห็นของแปลกกัน คอ บท
 ละครเรื่องพระมะเหศวรเถา คุณสุวรรณแต่งเป็นภาษาบ้าง
 ไม่เป็นภาษาบ้างปะปนกันไปแต่ต้นจนปลาย แต่ใครอ่าน

(๑) ข้าพเจ้าได้กล่าวในคำนำเพลงยาวคุณสุวรรณ ว่าถึงแก่กรรม
 เมื่อรัชกาลที่ ๔ นั้นผิดไป

ก็เข้าใจความได้ตลอดเรื่อง ความชอบนอญที่ตรงซอห์น ส่วน
 บทละครอนรรฆุทรข้อยเวรอนน คุณผู้วรรณเกณฑให้ดวบท
 ในละครเรื่องต่าง ๆ มารวมกันอยู่ในเรื่องเดียว ถ้าดูโดย
 ภาวะบรรดาความข้อย่างจะเถอะ แต่ไปดีทางส่วนจนกับแต่ง
 ความรู้เรื่องละครต่าง ๆ กว้างขวาง เพราะในสมัยนั้นบท
 ละครยังมีได้พิมพ์ คุณผู้วรรณคงต้องพยายามมากทีเดียว
 จึงได้รู้เรื่องละครต่าง ๆ มากถึงเพียงนั้น แต่มีข้อยบท ๓
 ในอนรรฆุทรข้อยเวรอนน ซึ่งควรสรรเสริญใน
 ภาวะบรรดาความว่าเบนความคิดแปลกดี คือบทจำแดงดว

12/08/2565

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร
 นายสนั่น บุลยศิริพันธ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๔๘๓